

ՀԱՅԿՈՒՇԻ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԿՈՒՀԻ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

**ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Ուսումնական ձեռնարկ

**ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2019**

ՀՏԴ 159.9:32(07)

ԳՄԴ 88+66g7

Մ 806

Հրատարակության է երաշխավորել
ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի
գիտական խորհուրդը:

Գրախոսներ՝ ք.գ.դ., պրոֆեսոր Գ. Քեոյան
ք.գ.թ., դոցենտ Ա. Ալեքսանյան

Մկրտչյան Հ. Վ.

Մ 806 Քաղաքական հոգեբանություն: Ուսումնական ձեռնարկ/

Հ. Վ. Մկրտչյան.– Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2019, 198 էջ:

Ուսումնական ձեռնարկում անդրադարձ է կատարվում քաղաքական հոգեբանության զարգացման պատմությանը, հիմնական տեսական մոտեցումներին ու մեթոդաբանական հիմքերին: Դասընթացի շրջանակներում հնարավորություն է ընձեռվում վերհանելու քաղաքական լիդերների մտածելակերպի, համոզմունքների, դրանց վրա ազդող անգիտակցական շարժառիթների, ինչպես նաև որոշումների կայացման գործընթացում քաղաքական գործիչների անհատական առանձնահատկությունների դերը, ուսումնասիրելու նաև քաղաքական կոնֆլիկտների առանձնահատկությունը, գլոբալ աշխարհում դրանց հաղթահարման մեխանիզմները, հասկանալու քաղաքական գործընթացները մակրոմակարդակում: Ըստ թեմաների՝ տեսական նյութերն ընդգրկում են նաև գործնական աշխատանքներին առնչվող առաջադրանքներ:

Ուսումնական ձեռնարկը նախատեսված է միջազգային հարաբերությունների և հումանիտար այլ ֆակուլտետների (սոցիոլոգիա, ժուռնալիստիկա) ուսանողների համար:

ՀՏԴ 159.9:32(07)

ԳՄԴ 88+66g7

ISBN 978-5-8084-2399-2

© ԵՊՀ հրատ., 2019

© Մկրտչյան Հ. Վ., 2019

Բովանդակություն

Դասընթացի համառոտ նկարագրությունը.....	5
Բաժին 1. Կազմակերպչական-մեթոդական խնդիրներ	6
1.1. Դասընթացի կրթական արդյունքները	6
1.2. Դասավանդման մեթոդները.....	9
1.3. Գիտելիքների ստուգման ընթացիկ ձևերը	9
1.4. Դասընթացի կազմակերպչական-մեթոդական տվյալները.....	10
1.5. Դասընթացի թեմատիկ կառուցվածքը.....	10
Բաժին 2. Դասընթացի թեմաները.....	12
Թեմա 1. Քաղաքական հոգեբանությունը՝ որպես գիտություն և ուսումնական առարկա	12
Թեմա 2. «Քաղաքական հոգեբանության» առարկան և մեթոդները	23
Թեմա 3. Քաղաքական հոգեբանության ուսումնասիրության առաջատար դարոցներն ու ժամանակակից ուղղությունները	47
Թեմա 4. Քաղաքական հոգեբանության բիհևհորիստական ուղղությունը	58
Թեմա 5. Հպատակվելու հոգեբանության նկարագիրը	64
Թեմա 6. Հոգեկենսագրությունը քաղաքական հոգեբանության համակարգում	76
Թեմա 7. Քաղաքական գիտակցության էությունը. Կոգնիտիվ համակարգ.....	81
Թեմա 8. Ազդեցություն և զգացմունքներ	88
Թեմա 9. Սոցիալական դիրքորոշումներ և վարք.....	95
Թեմա 10. Կոնֆլիկտի հոգեբանության էությունը	120
Թեմա 11. Սթրես և դիսթրես.....	132
Թեմա 12. Ընտրական վարքի հոգեբանությունը.....	138
Թեմա 13. Ազգայնականության, էթնիկ հակամարտության հոգեբանությունը	144
Թեմա 14. Ցեղասպանության հոգեբանության էությունը.....	154

Թեմա 15. Ռասիզմի և քաղաքական անհանդուրժողականության հոգեբանությունը.....	159
Թեմա 16. Ահաբեկչության հոգեբանությունը	172
Թեմա 17. Միջազգային հարաբերությունների հոգեբանությունը	190

Դասընթացի համառոտ նկարագրությունը

Քաղաքական հոգեբանությունն առավել ուշ ձևավորված քաղաքագիտական գիտակարգերից է: Որպես քաղաքագիտության ուսումնասիրության առանձին բնագավառ՝ քաղաքական հոգեբանության մեջ շեշտադրվում են քաղաքականության վարքագծային չափորոշիչները, ուսումնասիրվում քաղաքական կյանքին մասնակից հիմնական դերակատարների վարքը, դրա վրա ազդող հոգեբանական գործոնները:

«Քաղաքական հոգեբանություն» դասընթացն ուղղված է ժամանակակից քաղաքականության հոգեբանական հայեցակետերի ուսումնասիրությանը: Ներկայումս քաղաքականության հոգեբանական վերլուծության առաջնային հարցերից է քաղաքական վարքագծի ձևավորումը: Արդյո՞ք քաղաքական վարքագծի ձևավորման հիմնական աղբյուրը իրավիճակներն են, որոնցում հայտնվում են անհատները, թե՞ այդ անհատների ներքին հոգեբանական հատկանիշները, հավատալիքները, արժեքները և այլն: «Քաղաքական հոգեբանությունը» տալիս է նաև նշված հարցի պատասխանը:

Իրավիճակային-կանխատրամադրվածային (դիսպոզիցիոն) հայեցակարգերի շրջանակում դասընթացում անդրադարձ է կատարվում հիմնական բացատրական այնպիսի մեխանիզմների, ինչպիսիք են՝ բիհևիորիզմը, հնազանդությունը, անհատականությունը, խմբային կարծիքը, ճանաչողությունը, ազդեցությունը, հույզերը՝ ուսումնասիրելու ընտրական վարքից մինչև ռասիզմի ու ահաբեկչության, միջազգային հարաբերությունների հոգեբանություն:

Դասընթացի առաջին մասում ներկայացվում են «քաղաքական հոգեբանություն» դասընթացի առարկան, մեթոդաբանությունը, գիտակարգի զարգացման պատմությունը, հիմնական տեսական մոտեցումներն ու մեթոդաբանական հիմքերը:

Դասընթացի երկրորդ մասում վերհանվում է քաղաքական լիդերների մտածելակերպի, համոզմունքների, դրանց վրա ազդող

անգիտակցական շարժառիթների, ինչպես նաև որոշումների կայացման գործընթացում քաղաքական գործիչների անհատական առանձնահատկությունների դերը: Ուսումնասիրվում են նաև քաղաքական կոնֆլիկտների առանձնահատկությունը, ժամանակակից աշխարհում դրանց հաղթահարման մեխանիզմները:

Դասընթացի երրորդ մասում ուսումնասիրվում են քաղաքական գործընթացները մակրոմակարդակում. վերհանվում են ահաբեկչության, ռասիզմի ու քաղաքական անհանդուրժողականության, ազգայնականության ու էթնիկ հակամարտությունների, ցեղասպանության հոգեբանությունները:

Բաժին 1. Կազմակերպական-մեթոդական խնդիրներ

1.1. Դասընթացի կրթական արդյունքները

Դասընթացի հիմնական նպատակն է՝

- համակարգային ձևով բացահայտել քաղաքական այն հարցերի շրջանակը, որոնք ուսումնասիրվում են քաղաքական հոգեբանության կողմից, տալ ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող քաղաքական-հոգեբանական գործընթացների վերաբերյալ ամբողջական գիտելիք,
- նպաստել ուսանողի՝ որպես զարգացած քաղաքական մտածելակերպով քաղաքացու անհատականության ձևավորմանը,
- քաղաքական հոգեբանության ժամանակակից մեթոդները կիրառելով՝ ուսանողի մոտ զարգացնել ինքնուրույն վերլուծական կարողություններ,
- համաշխարհային քաղաքագիտական մտքի ուսումնասիրության միջոցով ուսանողների մոտ ձևավորել քաղաքական-հոգեբանական գիտելիքների բազա:

Տեսական նյութի հիման վրա ուսանողների առջև խնդիր է դրվում ուսումնասիրելու հայկական իրականության մեջ որոշման կայացման գործընթացում պատասխանատուների վրա ազդող գործոնները, կազմելու Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական առաջնորդների հոգեբանական բնութագրերը:

«Քաղաքական հոգեբանություն» դասընթացը ապագա քաղաքագետների համար բազային քաղաքագիտական դասընթաց է, որն ընդգրկում է տեսական նյութեր ու գործնական աշխատանք: Քաղաքական գործընթացների սուբյեկտիվ բնույթը, որը հիմնված է քաղաքականության մարդկային չափորոշչի վրա, քաղաքական հոգեբանության ուսումնասիրության հիմնական օբյեկտն է: Դրա հիման վրա ձևավորվում են հատուկ դասընթացներ ու քաղաքագիտական գիտակարգեր՝ քաղաքական էթիկան, քաղաքական սոցիոլոգիան, քաղաքական փիլիսոփայությունը և այլն: Քաղաքական հոգեբանությունը լրացնում, զարգացնում ու հստակեցնում է հասարակագիտական այլ դասընթացների՝ պատմության, քաղաքական սոցիոլոգիայի, փիլիսոփայության քաղաքագիտական բանալին: Դասընթացը հնարավորություն է տալիս հստակորեն դրսևորելու պատմության կամ այլ դասընթացների միջոցով ձեռք բերած, պետության, իշխանության, հասարակական բարիքի մասին ունեցած գիտելիքները:

Դասընթացի արդյունքում ուսանողը պետք է իմանա՝

- դասընթացի հիմնական հոգեբանական հասկացությունները,
- ժամանակակից քաղաքական հոգեբանության հիմնական տեսական-մեթոդաբանական խնդիրները,
- քաղաքական գործընթացների սուբյեկտիվ գործոնների վերլուծության ժամանակ քաղաքական հոգեբանության կողմից կիրառվող հիմնական մեթոդաբանական գործիքակազմը,

- քաղաքական համակարգերի ու գործընթացների հոգեբանական բաղկացուցիչները,
- քաղաքական առաջնորդների ու սովորական քաղաքացիների մտածելակերպի օրինաչափությունները,
- իշխանության հոգեբանական գործոնները:

Քաղաքագետ ուսանողը պետք է կարողանա՝

- վերլուծել քաղաքականության հոգեբանական մեխանիզմները,
- կատարել անհատների ու խմբերի քաղաքական մասնակցության հոգեբանական վերլուծություն,
- տեսական նյութի հիման վրա կատարել քաղաքական տարբեր գործընթացներին առնչվող ինքնուրույն հետազոտական աշխատանք,
- կազմել հասարակության հիմնական սոցիալական խմբերի քաղաքական-հոգեբանական բնութագրերը,
- կազմել քաղաքական առաջնորդների հոգեբանական բնութագրերը:

Ուսանողը պետք է տիրապետի՝

- քաղաքական հոգեբանության վերաբերյալ հիմնական նյութերին, յուրացնի դասընթացին առնչվող հիմնարար հայեցակարգերը,
- քաղաքական հոգեբանության առաջնային խնդիրների վերաբերյալ ամբողջական գիտելիքի,
- քաղաքականության աշխարհին, իշխանական հարաբերություններին՝ որպես մարդկանց համատեղ կյանքի կազմակերպման աղբյուրի ինչպես առանձին երկրներում, այնպես էլ համաշխարհային մասշտաբով:

1.2. Դասավանդման մեթոդները

Ուսանողներին ուսումնական գործընթացին ընդգրկելու մեթոդներից են՝

- հետազոտական գործունեության տեխնոլոգիաները,
- հաղորդակցային տեխնոլոգիաները՝ քննարկում, ուսումնական բանավեճեր, ակտիվ այլ մեթոդներ,
- իրավիճակային վերլուծությունները,
- խաղային տեխնոլոգիաները, որոնց կիրառման ժամանակ ուսանողները մասնակցում են գործնական, դերային խաղերի և այլն:

1.3. Գիտելիքների ստուգման ընթացիկ ձևերը

Ուսանողների գիտելիքների ստուգումն իրականացվում է երկու ընթացիկ և եզրափակիչ քննությունների միջոցով: Առաջին ընթացիկ քննությունը 2 հարցից կազմված գրավոր առաջադրանք է: Այն գնահատվում է առավելագույնը 5 միավոր, միավորների քայլը 0,5 է: Առաջին ընթացիկ քննությունը ներառում է 1-8-րդ թեմաները: Երկրորդ ընթացիկ քննությունը 2 հարցից կազմված գրավոր առաջադրանք է, որը նույնպես գնահատվում է առավելագույնը 5 միավոր, միավորների քայլը՝ 0,5: Երկրորդ ընթացիկ քննությունը ներառում է 8-17-րդ թեմաները: Եզրափակիչ քննությունը գնահատվում է առավելագույնը 10 միավոր: Այն անցկացվում է բանավոր: Հարցատոմսը պարունակում է 3 հարց, որոնցից առաջին երկու հարցերը գնահատվում են 3-ական միավոր, իսկ երրորդ հարցը՝ 4 միավոր: Միավորների քայլը 0,5 է:

1.4. Դասընթացի կազմակերպչական-մեթոդական տվյալները

Աշխատանքի տեսակը	Ժամաքանակը
Դասախոսություն	46
Սեմինար (գործնական) պարապմունք	14

1.5. Դասընթացի թեմատիկ կառուցվածքը

N	ԹԵՄԱՅԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄ	ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ԺԱՄԵՐԻ ՔԱՆԱԿԸ	
		Դասախոսություն	Սեմինար (գործնական) պարապմունք
1.	Քաղաքական հոգեբանությունը՝ որպես գիտություն և ուսումնական առարկա	2	
2.	«Քաղաքական հոգեբանության» առարկան և մեթոդները	2	
3.	Քաղաքական հոգեբանության ուսումնասիրության առաջատար դպրոցներն ու ժամանակակից ուղղությունները	4	4
4.	Քաղաքական հոգեբանության բիհևիորիստական ուղղությունը	2	
5.	Հպատակվելու հոգեբանության նկարագիրը	2	2
6.	Հոգեկենսագրությունը քաղաքական հոգեբանության համակարգում	2	

7.	Քաղաքական գիտակցության էությունը. Կոգնիտիվ համակարգ	2	
8.	Ազդեցություն և զգացմունքներ	2	2
9.	Սոցիալական դիրքորոշումներ և վարք	4	
10.	Կոնֆլիկտի հոգեբանության էությունը	4	
11.	Սթրես և դիսթրես	2	2
12.	Ընտրական վարքի հոգեբանությունը	2	
13.	Ազգայնականության, էթնիկ հակամարտության հոգեբանությունը	4	
14.	Ցեղասպանության հոգեբանության էությունը	2	2
15.	Ռասիզմի և քաղաքական անհանդուրժողականության հոգեբանությունը	4	
16.	Ահաբեկչության հոգեբանությունը	4	
17.	Միջազգային հարաբերությունների հոգեբանությունը	2	2
	Ընդամենը	46	14

Բաժին 2. Դասընթացի թեմաները
Թեմա 1. Քաղաքական հոգեբանությունը՝ որպես գիտություն և ուսումնական առարկա

Ո՞րն է քաղաքականության ոլորտում մարդկանց վարվելակերպի դրսևորման պատճառը: Ի՞նչն է դառնում հակամարտության առաջացման պատճառ, ինչպիսին, օրինակ, Բոսնիայի, Ռուանդայի կամ Հյուսիսային Իռլանդիայի համակարտություններն են: Արդյո՞ք ռասիզմն անխուսափելի է: Ինչպե՞ս են նախագահները որոշում կայացնում: Քաղաքականության վերաբերյալ բազմաթիվ այլ հարցեր յուրաքանչյուրիս համար մտահոգիչ են: Մինչև չհասկանանք որոշում կայացնող մարդկանց զգացումները, չենք կարող լիարժեք ըմբռնել, թե ինչու են տեղի ունենում վերը թվարկված գործողությունները:

Քաղաքական հոգեբանությունը քաղաքական վարքի հոգեբանության մասին է: Այն կարելի է սահմանել որպես քաղաքականության և հոգեբանության փոխազդեցության վերաբերյալ գիտություն, որտեղ հատկապես նկատելի է հոգեբանության ազդեցությունը քաղաքականության վրա: Եթե քաղաքականությունը դիտարկենք որպես ամեն ինչի կենտրոնում գտնվող գլխավոր գիտակարգ, ապա կարող ենք քաղաքագիտությունը դիտարկել որպես վենյան դիագրամի մի տեսակ. շրջանակի կենտրոնում, որի սահմանները հատվում են այլ շրջանակների հետ, հատման շրջանակը տնտեսագիտության և քաղաքագիտության միջև քաղաքական տնտեսագիտությունն է, սոցիոլոգիայի և քաղաքականության միջև՝ քաղաքական սոցիոլոգիան: Ի դեպ, մաթեմատիկայի և քաղաքագիտության հատվող մասը ունի հատուկ տերմինաբանություն և կոչվում է ռացիոնալ ընտրության տեսություն կամ խաղերի տեսություն, չնայած իրականում այն մաթեմատիկական քաղաքականությունն է:

Վերոհիշյալ օրինաչափությունը գործում է նաև քաղաքական հոգեբանության պարագայում: Ամենապարզ ձևով քաղաքական հո-

գեբանությունը կարող ենք ներկայացնել որպես հոգեբանության և քաղաքագիտության միջև կամուրջ: Չնայած այս պարզ սահմանմանը՝ քաղաքական հոգեբանության մեջ կան բազմաթիվ ենթաճյուղեր, մասնագիտացումներ և մոտեցումներ, հետևաբար կան նաև քաղաքական հոգեբանություն առարկայի դասավանդման տարբեր մեթոդներ:

Քաղաքական հոգեբանության ուղղություններից մեկի հետաքրքրության օբյեկտը զանգվածների վարքն է (ինչպես են մարդիկ քվեարկում), հասարակական կարծիքի ազդեցությունը կառավարչական որոշումների վրա և այլն: Մյուս ուղղությունը շեշտը դնում է էլիտայի վարքագծի ուսումնասիրության վրա, և թե ինչպես են էլիտայի ընկալումները ձևավորում պետական քաղաքականությունը, ուսումնասիրում անհատականության ազդեցությունը լիդերության վրա և այլն:

Տարանջատում կա նաև քաղաքական վարքագծի մեկնաբանման մեջ.

- գիտնականների առաջին ճամբարը, հետևելով սոցիալական հոգեբանությանը, կարևորում է իրավիճակի ազդեցությունը վարքագծի վրա (տե՛ս՝ սիտուացիոնիզմ)
- երկրորդ ճամբարը, հետևելով ճանաչողական հոգեբանությանը, կարևորում է անհատական հատկանիշների դերը վարքագծի ձևավորման մեջ (տե՛ս՝ դիսպոզիցիոնիզմ):

Քաղաքական հոգեբանության մասին ընդհանուր պատկերացում կազմելու համար անհրաժեշտ է կատարել երեք դիտարկում.

1. որպես ճանաչված ակադեմիական բնագավառ՝ այն համեմատաբար նոր է: Չնայած Հարոլդ Լասսուելն ու մի շարք այլ գիտնականներ դեռևս 1920-ական թթ. ուսումնասիրում էին հոգեբանության ազդեցությունը քաղաքականության վրա, քաղաքական հոգեբանության ոլորտում մինչև 1970-ական թվականները ոչ շատ աշխատություններ կային: Գլխավոր աշխատություններից առաջինը՝ «Քաղաքական

հոգեբանություն» ձեռնարկը, լույս է տեսել 1973 թ.: 1977 թ. հիմնադրվել է «Քաղաքական հոգեբանության միջազգային կազմակերպությունը», իսկ երկու տարի հետո՝ տպագրվել «Քաղաքական հոգեբանություն» ամսագիրը:

2. «Քաղաքական հոգեբանություն» կոչվող թեման՝ որպես համալսարաններում դասավանդվող առարկա, միջազգային ճանաչում ունի: Չնայած ոլորտում ամերիկացի գիտնականների գերակայությանը՝ այն մեծապես հայտնի է Եվրոպայում, Ավստրալիայում և աշխարհի այլ մասերում: Շատ գիտնականներ, որոնք վերջիվերջո ընդգրկվեցին քաղաքական հոգեբանության տեսական ճյուղի մեջ, եվրոպացի էին՝ Զիգմունդ Ֆրոյդ, Նիկոլոյ Մաքիավելլի, Ջոն Լոկ, Ժան-ժակ Ռուսո: Նրանցից յուրաքանչյուրը խոսում էր «մարդկային բնության» տարբեր ընկալումների, հետևաբար և մարդկային հոգեբանության մասին: Անգլիայում 1908 թ. Լոնդոնի տնտեսագիտության և քաղաքական գիտության դպրոցի դասախոս Զ. Ուալլասը հրատարակեց իրեն տվյալ գիտակարգի հիմնադիր հոչակող գիրքը՝ «Մարդու բնույթը քաղաքականության մեջ»: Աշխատության մեջ հակադրվում էր այն կարծիքին, թե մարդկային ցանկացած որոշում և գործողություն ոացիոնալ, ինտելեկտուալ գործընթացի արդյունք է: Ոլորտում, անշուշտ, մեծ ավանդ ունեն նաև Զիգմունդ Ֆրոյդը, Էրիխ Ֆրոմը:
3. Քաղաքական հոգեբանությունը քաղաքագիտության մեջ յուրօրինակ մասնագիտացում է այն առումով, որ զարգացնում է վերլուծության անհատական մակարդակը: Ինչպես հայտնի է, քաղաքական վերլուծությունն իրականացվում է հիմնական երեք մակարդակներում՝ համակարգային, պետական և անհատական: Քաղաքագիտության ներսում շատ տեսություններ շեշտադրումն անում են իրավիճակի, համատեքստի, ժամանակաշրջանի բնույթի վրա: Նեոռեալիստա-

կան տեսությունը պետական գործունեության մեջ մեծ դեր է հատկացնում միջազգային համակարգում ազգի գրաված դիրքին: Մարքսիզմը նույնպես թերագնահատում է անհատի դերը՝ շեշտադրումն անելով նյութական գործոնների վրա, այդպես նաև մարքսիզմից առաջացած շատ տեսություններ: Այնուամենայնիվ, քաղաքական հոգեբանությանը միշտ հետաքրքրել է քաղաքական գործիչների, նրանց համոզմունքների, կենսագրության, անհատականության դերը քաղաքականության ձևավորման մեջ:

Ըստ Ուիլիամ Մաքգուայերի՝ քաղաքական հոգեբանությունը անցել է զարգացման երեք փուլ՝

- 1940-1950 թթ., երբ հիմնահարցով զբաղվողների ուշադրության կենտրոնում անհատականության ուսումնասիրությունն էր և գերակայում էր հոգեվերլուծությունը,
- 1960-1970 թթ., երբ իրականացվում էին քաղաքական դիրքորոշումների և ընտրական վարքագծի ուսումնասիրություններ, տարածված էին «բանական մարդու» վերաբերյալ հիպոթեզները,
- 1980-1990 թթ., երբ ուշադրության կենտրոնում էին քաղաքական համոզմունքների, տեղեկատվության մշակման և որոշումների կայացման վերաբերյալ հարցերը, հատկապես միջազգային քաղաքականության մեջ:

Քաղաքական հոգեբանության կայացման առաջին փուլը

Քաղաքական հոգեբանության վաղ հետազոտությունները (1940-1950 թթ.) կենտրոնացած էին անհատականության վրա՝ արտահայտելով այդ ժամանակ տարածված հոգեվերլուծության տեսությունը: Այս մոտեցումը, որը դեռևս կենսունակ է, կենտրոնանում է քաղաքական լիդերների անհատական հատկանիշների վրա, և թե ինչպես են դրանք ազդում լիդերների պաշտոնավարման, նրանց քաղաքական վարքագծի և կայացրած որոշումների վրա:

Անհատականության ուսումնասիրությունների շրջանում ամենատարածվածը Զիգմունդ Ֆրոյդի հոգեվերլուծության տեսությունն է, որը դիտարկում է մարդու գործունեության հիմքում ընկած շարժառիթները: Ֆրոյդը այս շարժառիթների մեծ մասը համարում է անգիտակցական, երազների կամ լեզվի սայթաքումների միջոցով բացահայտվող: Ըստ Ֆրոյդի՝ բոլորս ծնվում ենք անհատականության երեք բաղադրիչներով՝ իդ, էգո, սուպերէգո: Նա իդը նույնականացնում է մեզանում առկա երեխայի հետ, որը ձգտում է հաճույքի և ակնթարթային գոհունակության՝ առանց հաշվի առնելու իրավիճակի բարոյականությունը կամ այլ գործոններ: Իդը մտահոգված չէ արտաքին իրականությամբ կամ մյուսների կարիքներով, եթե այն ցանկանում է որևէ բան, ապա ուրիշ ոչինչ, և ոչ մեկը կարևոր չէ: Իդը գործում է «հաճույքի սկզբունքով»:

Հետագայում շրջակա աշխարհի հետ ավելի շատ փոխազդելով՝ երեխան զարգացնում է իր անհատականության երկրորդ բաղադրիչը՝ էգոն, որը գործում է «իրականության սկզբունքով»: Էգոն գիտակցում է, որ մյուս մարդիկ նույնպես ունեն կարիքներ և ցանկություններ, և երբեմն տաքարյունությունը կամ եսասիրությունը կարող են մեզ վերջիվերջո վնասել: Էգոն պետք է բավարարի իդի պահանջները՝ իրավիճակի իրականությունը հաշվի առնելով: Հինգ տարեկանում կամ ֆալիկ զարգացման փուլի ավարտին զարգանում է երեխայի սուպերէգոն: Այն մեր բարոյական մասն է և զարգանում է բարոյական և էթիկական սահմանափակումների շնորհիվ, որոնք երեխայի վրա են դրվում նրա ծնողների կամ խնամակալների կողմից: Շատերն անհատականության այս բաղադրիչը նույնացնում են գիտակցության հետ, քանի որ հենց սուպերէգոն է հիմնավորում ճիշտ ու սխալի վերաբերյալ մեր համոզմունքները:

Առողջ մարդու մոտ, ըստ Ֆրոյդի, երեք բաղադրիչներից ամենաուժեղը պետք է լինի էգոն, որ կարողանա միջնորդի դեր տանել իդի պահանջների և սուպերէգոյի միջև՝ հաշվի առնելով իրականությունը: Եթե իդն է գերիշխում, ապա եսասիրական և տաքարյուն

վարքն է կառավարում անհատի կյանքը, իսկ սուպերէգոյի պարագայում մարդը դրսևորում է խիստ, անզիջում և բարոյական վարքագիծ: Էգոյի՝ որպես միջնորդի դերը այս երկու բաղադրիչների միջև ուղղակի չէ և կարող է ստեղծել տարբեր հոգեբանական կոնֆլիկտներ: Իդը կարծես սատանան է՝ նստած ձախ ուսին, իսկ սուպերէգոն՝ աջ ուսին նստած հրեշտակը: Երկուսը միաժամանակ խոսում են մեզ հետ, իսկ մենք, լսելով երկուսին և վերլուծելով նրանց տեսակետները, որոշում ենք կայացնում: Որոշումն էլ էգոյի խոսքն է, ինչով բաղադրիչները գալիս են ներդաշնակության: Բայց քանի որ այդ ներդաշնակեցնող գործողությունը կիրառելը հաճախ բարդ է, Ֆրոյդը հիմնավորում է, որ էգոն ունի իրեն օգնող «պաշտպանական մեխանիզմներ»: Դրանցից են հոգեբանական այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են տեղաշարժը, ժխտումը, ճնշումը և փոխադրումը:

Ֆրոյդի տեսությունը մեծ ազդեցություն ունեցավ քաղաքական հոգեկենսագրության հետագա զարգացման վրա: Չառլզ Մերիամն ու Հարոլդ Լասսուելը՝ քաղաքական հոգեբանության հիմնադիրները, Ֆրոյդի հայացքները կիրառեցին քաղաքականության ուսումնասիրման մեջ: Չնայած Չ. Մերիամը՝ որպես ուսուցիչ, մեծ ազդեցություն է ունեցել Լասսուելի գաղափարների վրա, այնուամենայնիվ հենց Լասսուելն է համարվում առաջին քաղաքական հոգեբանը, քանի որ նա է գրի առել և զարգացրել այդ գաղափարները:

Լասսուելը պնդում էր, որ քաղաքական անհատականությունը առաջանում է անձնական խնդիրները հանրային կյանք տեղափոխելու արդյունքում: Նրա հիմնական փաստարկն այն էր, որ «քաղաքական շարժումները կենսունակ են դառնում հանրային օբյեկտների վրա անձնական ազդեցության տեղափոխմամբ»: Իշխանության ձգտումը կարող է պայմանավորված լինել ցածր ինքնագնահատականի հաղթահարման ձգտմամբ: Առաջնորդվելով նշված մոտեցումով՝ Լասսուելի ուսանողներ Ալեքսանդր Զորջը և Ջուլիեթ Զորջը գրեցին «Վուդրո Վիլսոնը և գնդապետի տունը» աշխատությունը:

Նրանք Վիլսոնի քաղաքական վարքը հանգեցնում էին նրա մանկությանը, որն անցել էր խիստ հոր հսկողության ներքո: Հորից բավարար սեր չստանալով՝ Վիլսոնը ձգտում էր ստանալ ամերիկացիների սերը՝ որպես «փոխհատուցում»:

Քաղաքական հոգեբանության կայացման երկրորդ փուլը

Քաղաքական հոգեբանության զարգացման երկրորդ փուլում (1960-1970 թթ.) գիտնականների ուշադրությունը անհատականության ուսումնասիրություններից տեղափոխվեց դիրքորոշումների և ընտրական վարքագծի ուսումնասիրության վրա: Հոգեվերլուծությանը փոխարինեց ճանաչողական համապատասխանության տեսությունը և վարքագծի գիտական ուսումնասիրությունը: Համաձայն ճանաչողական համապատասխանության տեսության՝ մարդու դիրքորոշման և իրականության մեջ ծագած անհամապատասխանությունները առաջացնում են մեծ լարվածություն: Լեոն Ֆեսթինգերը սա կոչեց «կոգնիտիվ դիսոնանս»: Մարդիկ, դժգոհ մնալով այս կարգի անհամապատասխանությունից, ձգտում են ինչ-որ կերպ նվազեցնել այն: Օրինակ՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում ԱՄՆ-ն և ԽՍՀՄ-ը ձևավորեցին հակաֆաշիստական դաշինք, ինչը ԱՄՆ-ի հակակոմունիստականների շրջանում առաջացրեց կոգնիտիվ դիսոնանս, որը նվազեցնելու համար նրանք առաջ էին բերում լրացուցիչ պնդում, թե այսպիսի դաշինքները անհրաժեշտ են՝ հասնելու բարոյական ավարտի:

Անգուս Քեմփբելը և նրա գաղափարակիցները «Ամերիկյան ընտրողը» գրքում մշակել են ընտրության մոդել՝ բացահայտ հոգեբանական շեշտադրմամբ: Մինչ Փոլ Լազարֆիլդը պնդում էր, որ սոցիալական և տնտեսական գործոններն են ուղղակիորեն որոշում՝ ինչպես է անձը քվեարկում, Քեմփբելը պնդում էր, որ սուբյեկտիվ, հոգեբանական փոփոխականը միջամտող դեր է խաղում օբյեկտիվ իրավիճակային գործոնների և ընտրության միջև: Հասունացման տարիներին ընտրողների մոտ զարգանում է երկարաժամկետ

կապվածություն, որոշակի նույնականացում որոշակի կուսակցության հետ: Ըստ Քեմփբելի և Նրա գաղափարակիցների՝ ընտրողների այս ուժեղ կուսակցական նույնականացումը ժամանակի մեջ հարաբերականորեն կայուն է և ձևավորում է ընտրազանգվածի մոտ երկու երրորդը: Մնացած մեկ երրորդը «ազատ» ընտրողներն են, որոնք չեն ձևավորել այդ տիպի հոգեբանական հավատարմություն, և, ըստ էության, նրանք են որոշում ընտրությունների արդյունքները: Նշված մոդելը ևս անուղղակիորեն հիմնված է կոգնիտիվ համապատասխանության տեսության վրա, քանի որ այստեղ ընտրողները ժխտում են ընտրական քարոզչության ընթացքում իրենց հասած ոչ բարենպաստ տեղեկատվությունը իրենց նախընտրած կուսակցության մասին և քվեարկում են դրա օգտին, անգամ եթե համաձայն չեն վերջինի առաջարկած դրույթների հետ:

Միևնույն ժամանակ ռացիոնալ ընտրության տեսությունը, ձևավորված լինելով ոչ թե հոգեբանությունից, այլ մաթեմատիկայից և տնտեսագիտությունից, հակադրվում էր կուսակցությունների հետ նույնականացման տեսությանը: Ի տարբերություն վերջինիս՝ ռացիոնալ ընտրության տեսությունը ենթադրում է, որ բավարար չափով տեղեկացված ընտրողները քվեարկում են ըստ սեփական դիրքորոշումների և կուսակցության դիրքորոշումների համապատասխանության: Նշված երկու մոտեցումները համապատասխանում են որոշումների կայացման երկու հակադրվող մոդելներին, որոնք Ստեֆան Անտլաբեհիրը և Շանթո Յենգարը կոչում են «Հոմո էկոնոմիքուս» և «Հոմո սայքուլոջիքուս»:

Քաղաքական հոգեբանության կայացման երրորդ փուլը

Սկսած 1980-ական թվականներից՝ քաղաքական հոգեբանության կոգնիտիվ մոտեցումները, որոնք որոշումների կայացման գործընթացի ձևավորման մեջ ընդգծում են մարդկային գիտելիքի կառուցվածքի կարևորությունը, դարձան գերակա: Սա եզակի մոտեցում չէ. գոյություն ունեն բազմաթիվ այլ մոտեցումներ ևս, սա-

կայն եթե ամփոփենք դրանց բոլորի ընդհանրությունները, կտեսնենք, որ սկսվում են հետևյալ եզրակացությամբ. «Մարդկային էակները սահմանափակ արարածներ են»:

Մարդիկ, ի տարբերություն համակարգիչների, ստացվող տեղեկատվությունը մշակելու սահմանափակ հնարավորություններ ունեն: Շատ հոգեբաններ սա կոչում են «ճանաչողական սահմանափակ կարողություն»: Լիովին ռացիոնալ որոշում կայացնելու համար մարդուն անհրաժեշտ է տիրապետել դրան առնչվող ամբողջ տեղեկատվությանը և ուսումնասիրել բոլոր հնարավոր գործելակերպերը, ինչը, իհարկե, իրականության այս բարդ կառուցվածքի պայմաններում անհնար է: Օրինակ՝ ընթրելու համար ցանկանալով լիովին ռացիոնալ ընտրություն կատարել ռեստորանների միջև՝ մարդը պետք է ուսումնասիրի իր քաղաքում առկա բոլոր ռեստորանների ճաշացանկը, համտեսի բոլոր ճաշատեսակները՝ համեմատելու համար սննդի որակը, համը, գինը և ի վերջո կատարի ռացիոնալ ընտրություն՝ առավելագույնի հասցնելով իր օգուտը: Իրականում այսպիսի մեթոդ չի կիրառվում, փոխարենը մարդիկ օգտագործում են «կոգնիտիվ կրճատման մեխանիզմներ», որոնք էականորեն կրճատում են տեղեկատվության որոնման ժամանակը և օգնում կայացնել արագ որոշում. գործնականում մենք սովորաբար ընտրում ենք արդեն փորձված ռեստորանն այն հույսով, որ եթե գոհ էինք նախորդ անգամ, գոհ կլինենք և այս անգամ:

Մարդկային որոշումների կայացման այս իրական հաշվարկը մշակեց Հերբերթ Սայմոնը, որն առաջ քաշեց երկու կարևոր հասկացություն՝

1. սահմանափակ բանականություն,
2. բավարարող վարքագիծ:

Որոշում կայացնողները, ըստ նրա, ռացիոնալ են, սակայն միայն նրանց հասանելի տեղեկատվության սահմաններում: Որպես հետևանք՝ մենք հաճախ մեր օգուտը հասցնում ենք բավարարի, ոչ թե՛ առավելագույնի: Այլ կերպ ասած՝ մենք ընտրում ենք առաջին

տարբերակը, որը հասանելի և ընդունելի է, բավարար: Նույն կերպ էլ վարվում են քաղաքականությունը կերտողները՝ խնդրի միլիոնավոր լուծումներից ընտրելով առաջին հասանելին և ընդունելին: Օրինակ՝ գոյություն ունեն Ա-Ֆ տարբերակներ: Ստուգելով և չբավարարվելով Ա տարբերակով՝ կանցնենք Բ-ին, Գ-ին և այդպես շարունակ, մինչև առաջին ընդունելին գտնելը (ասենք՝ Դ-ն): Մենք չենք ստուգի ամբողջ ցուցակը, անգամ եթե լավագույն տարբերակը Լ-ն է, կբավարարվենք Դ-ով: Մեկ այլ «կոգնիտիվ կրճատում» է նմանատիպ հիմնավորումների օգտագործումը, երբ անցյալի իրավիճակները օգտագործում ենք՝ հասկանալու ներկան և կանխատեսելու ապագան: Քաղաքականության բոլոր մակարդակներում այս մեթոդը շատ հաճախ է օգտագործվում և հիմնված է պատմական փորձի վրա:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- «քաղաքական հոգեբանություն» առարկայի էությունը,
- քաղաքական հոգեբանության կապը այլ հարակից գիտությունների հետ,
- քաղաքական հոգեբանության կայացման փուլերը,
- քաղաքական համակարգի ու գործընթացների հոգեբանական բաղկացուցիչը:

Գրականության ցանկ

1. Houghton D., Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases, NY, 2009.
2. Jeanne Knutson (ed.), Handbook of Political Psychology, San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1973.
3. Коваленко В. И., Русская политическая мысль XI-XVI вв. // Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки, 1998, № 1, с. 67-91.

4. Лебон Г., Психология масс, Мн.: Хартвест; Москва, АСТ, 2000, 320 с.
5. Макиавелли Н., Государь, Москва, 1990.
6. Ольшанский Д. В., Основы политической психологии, Екатеринбург, “Деловая книга ”, 2001.
7. Ольшанский Д. В., Политическая психология, СПб., Питер, 2002.
8. Ольшанский Д. В., Психология современной российской политики: Хрестоматия по политической психологии, Москва, Академический проект, 2001, Тема 3. История политической психологии, с. 111-186.
9. Политическая психология / Под ред. А. Д. Юрьева, Ленинград, изд-во ЛГУ, 1992.

Թեմա 2. «Քաղաքական հոգեբանության» առարկան և մեթոդները

Դեռևս ոչ վաղ անցյալում և՛ քաղաքագիտության, և՛ հոգեբանության բնագավառում կասկածի տակ էր դրվում քաղաքական հոգեբանության գոյությունը՝ որպես ինքնուրույն գիտաճյուղ: Այն քաղաքագետները, որոնք հարում էին ավանդական ուղղությանը, քաղաքականության վերաբերյալ արտահայտում էին այն համոզմունքը, համաձայն որի՝ այն «տառապում է» ռեդուկցիոնիզմով, այլ կերպ ասած՝ փաստացի քաղաքական երևույթները հանգեցնում էր հոգեբանականին: Այսպես, ամերիկյան քաղաքագետ Հոֆֆմանին դուր չէր գալիս այն հանգամանքը, որ որոշ հետազոտողներ գաղափարախոսությունը տանում են դեպի իռացիոնալ կողմը, իսկ ազգային նույնականացումը սահմանում են որպես պաշտպանության պարզագույն մեխանիզմ:

Քաղաքական հոգեբանության ոլորտում կատարված վաղ հետազոտությունները ցույց տվեցին այդ մեղադրանքների ճշմարիտ լինելը: Հոֆֆմանը ճիշտ էր այն հարցում, որ «թշնամիները ոչ միշտ են համարվում անհատի բացասական փորձի պրոյեկցիաներ, այլ շատ հաճախ կարող են լինել իրական արարածներ»: Քաղաքականության հետազոտության շրջանակներում հոգեբանությունը «ոչ ցանկալի» գործոնների շարքում էր: Նոր գիտակարգի առարկայի վերաբերյալ տարակուսանք արտահայտելու համար հոգեբաններն ունեին իրենց պատճառները. արևմտյան հոգեբանական դպրոցները իրենց հետազոտության առարկան բխեցնում էին բնական գիտությունների գիտակարգից և հիմնականում որդեգրել էին պոզիտիվիստական կողմնորոշում: Եվ բնական է, որ քաղաքականությունը չի կարող լինել հետազոտության այնպիսի առարկա, ինչպիսին է, օրինակ, հանքանյութը կամ գորտը: Ամեն մի գիտնական հետազոտության ժամանակ առաջ է քաշում իր տեսակետը քաղաքակա-

նության վերաբերյալ, ինչպես նաև ունի իր սեփական քաղաքական կողմնորոշվածությունը:

Մի քանի դիտարկումներ կարող ենք առանձնացնել քաղաքական հոգեբանության առարկայի քննարկումների ժամանակ, օրինակ՝ հոգեբանական բաղադրիչները քաղաքական գործընթացի անբաժանելի մասն են կազմում: Այսպես, օրինակ, Ջ. Ֆրոյդի և Ու. Բուլլտի աշխատությունը ամերիկյան նախագահ Վուդրո Վիլսոնի մասին է և գրվել է դեռևս 1930-ական թթ., սակայն չի հրատարակվել մինչև 1967 թվականը դրանում նկարագրված որոշ դերակատարների կենդանության պատճառով, այնուամենայնիվ, հրատարակվեց, որից հետո շատ հոգեբաններ, որոնք պատկանում էին հոգեվերլուծական ուղղությանը, այս քաղաքական գործչի անհատականության ուսումնասիրության գործում գտան հետազոտության բազմաթիվ մեթոդներ, որոնք պարզունակ էին և հնացած:

Երկրորդ հանգամանքն այն է, որ ժամանակակից հոգեբանները, որոնք որպես իրենց հետազոտության առարկա են ընտրել քաղաքական վարքագիծը, քաղաքական մտածելակերպը կամ քաղաքական մշակույթը, շատ հաճախ հետազոտության համար օգտագործում են քաղաքագիտական գործիքակազմը:

Եվ երրորդ, քաղաքական-հոգեբանական պրոբլեմատիկան զարգանում է ոչ միայն քաղաքագիտության և հոգեբանության, այլ նաև ազգագրության կամ ազգագրության, տնտեսագիտության, պատմության, սոցիոլոգիայի և այլ գիտությունների շրջանակներում: Վերջին ժամանակաշրջանում ի հայտ են եկել այնպիսի հրապարակումներ, որոնք ունեն միջգիտակարգային բնույթ, ցույց են տալիս, թե ինչպես, օրինակ, պատմությունը կարող է ազդել որևէ ազգի ազգային առանձնահատկությունների ձևավորման վրա: Քաղաքական հոգեբանությունը գտնվում է զարգացման այն սկզբնական մակարդակում, որին հատուկ են այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են՝ ի՞նչ անվանում տալ այդ գիտությանը: Հեղինակների մի մասը այն անվանում է «քաղաքական հոգեբանություն», մյուս մասը՝ «քա-

ղաքականության հոգեբանություն», իսկ ահա երրորդ խմբի գիտնականները՝ «սոցիալ-քաղաքական հոգեբանություն»:

Հակասություններ կան կապված ոչ միայն գիտության անվանման, այլև թե որ գիտությունից կամ ինչից է այն սկզբնավորվել: Մի դեպքում քաղաքականության հոգեբանությունը դիտարկվում է որպես քաղաքագիտության առանձին բաժին, մյուս դեպքում՝ որպես հոգեբանական սուբդիսցիպլինա: Օրինակ՝ Գ. Դիլիգենսկին գտնում է, որ քաղաքական հոգեբանությունը պետք է զբաղվի ոչ թե մակրոքաղաքական գործընթացներով, այլ քաղաքական գործիչների հոգեբանությամբ: Իսկ մեկ այլ խմբի գիտնականները, որոնք նույնպես ոչ պակաս հեղինակություն ունեն (Մ. Հերման, Ջ. Կնուտսոն), կարծում են, որ քաղաքական հոգեբանության հետազոտության առարկան պետք է ընդգրկի նաև այն բոլոր գործընթացները, որոնք տեղի են ունենում քաղաքականության շրջանակներում:

Քաղաքական հոգեբանությունը, ունենալով միջգիտակարգային բնույթ, ներառում է հետազոտության այնպիսի կատեգորիաներ, որոնք օգտագործվում են նաև փիլիսոփաների, քաղաքագետների, սոցիոլոգների և մարդաբանների կողմից այս կամ այն ուսումնասիրության ժամանակ: Քաղաքական փիլիսոփայությունը քաղաքական հոգեբանությանն է տրամադրել այնպիսի ընդհանուր տեսական ընկալումներ, որոնք հատուկ են անհատի և պետության փոխհարաբերությանը: Փիլիսոփաներ Ա. Թոյնբին, Պ. Սորոկինը և ուրիշներ հարստացրին հոգեբանության պատմությունը՝ որպես քաղաքական հոգեբանության առանձին բաժին, որը հիմնականում ներկայացնում է լայնածավալ քաղաքական գործընթացների հոգեբանական բաղկացուցիչները:

Տ. Պարսոնսի և Ռ. Մերտոնի գաղափարները նորություն էին: Նրանք դիտարկում էին քաղաքականությունը՝ որպես առանձին համակարգ, որտեղ անհատը նրա տարրերից մեկն է: Իրենց հերթին սոցիոլոգիան և սոցիալական հոգեբանությունը իրենց ներդրումն ունեցան քաղաքական հոգեբանության՝ որպես գիտության

զարգացման գործում՝ առաջադրելով հետազոտության հիմնական մեթոդաբանությունը: Այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են դերերը, նորմերը, արժեքները, շահերը, լիդերությունը, պահպանողականությունը, սոցիալիզացիան և այլն, որոնք հիմնականում նկարագրում են անհատի վարքագիծը միջխմբային մակարդակում, թե ինչպես է նա կայանում որպես քաղաքացի, քաղաքական հոգեբանները դրանք փոխառել են նշված գիտակարգերից:

Անհատի հոգեբանությունը, ներկայացվելով բազմաթիվ կողմնորոշումներով, հարստացրեց քաղաքական հոգեբանությունը այնպիսի հասկացություններով, ինչպիսիք են՝ վարքագիծ, դրդապատճառ, կոգնիտիվ կամ ճանաչողական կառույցներ, մտածողության ոճ, որոշումների ընդունման ձև, միջանհատական հարաբերությունների ոճ և այլն: Այն ուղղությունները, որոնք հիմնվում են հոգեբանական հետազոտությունների կամ հոգեվերլուծական մոտեցումների վրա, օգտագործում են այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են պաշտպանության մեխանիզմներ, ավտորիտար ենթակայություն, գործառական կոդ: Ճանաչողական պարադիգմայի կողմնակիցները նախընտրում են խոսել մենթալիտետի, քաղաքական գործիչների քաղաքական մտածողության ոճի և այլնի մասին: Հետևորդներ Ա. Մասլուն և Կ. Ռոջերսը քաղաքական հոգեբանության մեջ կիրառում են «դրդապատճառներ», «պահանջմունքներ», «արժեքներ» և այլ հասկացություններ:

Բիհևիորիզմի կողմնակիցները անհատի վարքագիծը քաղաքականության մեջ դիտարկում են պատժի, աջակցության, գների փոփոխման, փոխանակման պրիզմայի ներքո: Քաղաքական գիտությունը քաղաքական հոգեբանությանն է տրամադրել քաղաքական հոգեբանության, քաղաքական մասնակցության, կոնֆլիկտների և փոխհամաձայնության, բազմակարծության, գերիշխանության, ժողովրդավարության և այլ հասկացությունների այնպիսի կատեգորիաներ, որոնք հիմնականում նկարագրում են քաղաքական գործոնները: Քաղաքական հոգեբանության շրջանակներում այս հաս-

կացությունները օգտագործվում են այն նույն իմաստով, ինչ որ քաղաքագիտության՝ լրացվելով նաև հոգեբանական բովանդակությամբ:

Քաղաքականությունը՝ հոգեբանության ուսումնասիրության օբյեկտ

Շատերը քաղաքականությունը սահմանում են հետևյալ կերպ՝ խաղ, որտեղ փորձում են լրջորեն դրսևորվել և լուծել լուրջ հարցեր, բիզնես, իշխանություն, ցանկություն դեպի իշխանություն և փող, լիդերության ձգտում, պետության կառավարում, հասարակության շարժիչ ուժ, «կեղտոտ գործ», խաղ (շոու), քաղաքացիների գոյության համար պայմանների ստեղծում, միջոց՝ իշխանությանը հասնելու համար, պետության վերաբերմունքը ժողովրդի հանդեպ և, հակառակը, կենսագործունեության կանոնները ժամանակակից հասարակություններում, միջոց՝ շրջապատի վրա ազդելու, միջոց՝ նպատակներին հասնելու համար, հաճույքների բավարարում, գործողությունների շրջանակ և այլն: Սա միայն մի փոքր մասն է քաղաքացիների կողմից քաղաքականության սահմանումների վերաբերյալ: Ավելի հաճախ հանդիպում ենք քաղաքականության՝ որպես իշխանության խաղ ըմբռնմանը, որտեղ միավորվում են ամենասակտիվ, նպատակասլաց, ոչ միշտ բարձր բարոյականություն ունեցող և հաճախ անպատասխանատու մարդիկ, որոնց էլ անվանում են քաղաքական գործիչներ:

Բնակչության մնացած մասը պասիվ, ոչ հետաքրքրված մարդիկ են, որոնց մնում է հանդուրժել քաղաքական գործիչների վերաբերմունքն իրենց հանդեպ: Մեր սովորական պատկերացումները քաղաքականության՝ որպես ոլորտի նկատմամբ ավելի հաճախ սահմանափակվում են, քանի որ վերջինս բավականին հեռու է մեր ամենօրյա կյանքից և բնութագրվում է «կեղտոտ» մակդիրով, ինչը հիմնականում օգտագործվում է քաղաքականության հետ: Եթե հաշվի առնենք ռուսների մոտ 20-րդ դարի վերջին և 21-րդ դարի

սկզբին ձևավորված հիասթափությունը, ապա ոչ մի դրական հույզ այդ բառը չի առաջացնում: Եթե հեռանանք մակերևութային կարծրատիպերից, ապա պետք է ընդունենք, որ չնայած քաղաքականությունը իսկապես պայքար է իշխանության համար, այն չի հանգում միայն քաղաքական գործիչների միջև հարաբերությունների պարզաբանմանը, երբ ցանկացած միջոց ճիշտ է:

Այժմ հրատարակվել են քաղաքականության վերաբերյալ բազմաթիվ գրքեր, որտեղ տրվում են բազմազան գիտական բացատրություններ: Որոշ հեղինակներ, ընդգծելով քաղաքականության կառավարչական գործառույթը, պնդում են, որ քաղաքականությունը արվեստ է՝ կառավարելու հասարակությանը, մյուսները ընդգծում են դրա կապը իշխանական հարաբերությունների հետ՝ ամենից առաջ նկատի ունենալով ուժային մեթոդների կիրառումը իշխանության իրականացման ժամանակ, երրորդները՝ քաղաքականության կապն իրավունքի հետ:

Առավել մանրամասնորեն քննարկենք վերոհիշյալը: Քաղաքագիտության մեջ, չնայած դրա ուսումնասիրության հիմնական օբյեկտի՝ քաղաքականության վերաբերյալ բազմաթիվ սահմանումներին, առանձնացվում են դրա մի քանի կարևոր ոլորտներ:

Քաղաքականությունը՝ որպես պետական ինստիտուտների համակարգ

Ետոսելով քաղաքականության մասին՝ մենք, իսկապես, առաջին հերթին նկատի ունենք այն՝ որպես քաղաքական ինստիտուտների համակարգ, որը ներառում է նախագահն ու խորհրդարանը, բանակն ու անվտանգության համակարգը, արտաքին և ներքին գործերի նախարարությունները, ֆինանսական և սոցիալական ապահովությունը: Քաղաքագետներն ամենից առաջ ուսումնասիրում են, թե ինչպես է կազմակերպվում այս կամ այն պետությունը, ինչպես է այն կարգավորում քաղաքացիների և կառավարության միջև հարաբերությունները, նաև իշխանական կառույցների միջև

հարաբերությունները: Կայացած քաղաքական համակարգը ենթադրում է, որ տարբեր ինստիտուտներ իրականացնում են տարբեր գործառույթներ, և նրանց միջև կա աշխատանքի բաժանում: Ներքին և արտաքին քաղաքականությունը ունի իր առանձնահատկությունները, իսկ արդյունավետ կառավարման համար անհրաժեշտ են պրոֆեսիոնալներ, որոնք գիտեն իրենց գործը: Իշխանության իրականացման ժամանակ շատ խնդիրներ առաջանում են, երբ տեղի է ունենում իշխանության տարբեր ճյուղերի գործառույթների խառնուրդ:

Իշխանության բաժանման սկզբունքը ենթադրում է, որ մեկը մյուսից անկախ և հասարակության առաջ հավասար պատասխանատվությամբ գործում են օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերը: Ժամանակակից հասարակություններում ընդունված է ավելացնել նաև չորրորդ ճյուղը՝ ԶԼՄ-ները, որոնք լուսավորում են հասարակության կյանքը և ծառայում են որպես հետադարձ կապ քաղաքական գործիչների ու քաղաքացիների միջև:

Եթե ուսումնասիրենք իշխանական ճյուղերի միջև հարաբերությունները Ռուսաստանում, կտեսնենք, որ ճգնաժամը ռուսական քաղաքական համակարգում հիմնականում պայմանավորված է իշխանության տարբեր ճյուղերի խեղաթյուրմամբ: Դրան զուգահեռ, բոլոր հնարավոր «պակտերը չմիջամտելու մասին», «համաձայնության մասին պայմանագրերը», որոնք ժամանակ առ ժամանակ ծնվում են իշխանության ճյուղերից մեկի խորքում, ենթադրվում է, որ պետք է հասնեն հավասարակշռության այդ ճյուղերում, բայց նրանց միշտ ինչ-որ բան խանգարում է: Ըստ էության, առաջին հերթին խանգարում է նրանց հոգեբանությունը, ովքեր չեն ցանկանում համաձայնության գալ՝ ձգտելով մենաշնորհի, այսինքն՝ գործոնը դուրս է գալիս քաղաքական համակարգից: Քաղաքական համակարգի կարևորագույն մասն են կազմում քաղաքական կազմակերպությունները, կուսակցությունները, հասարակական միավորումներն ու շարժումները: Քաղաքացիները կամավոր միավորվում են,

որպեսզի պաշտպանեն իրենց իրավունքներն ու շահերը: Քաղաքական կուսակցությունները, որոնց թիվը ՌԴ-ում բավականին մեծ է, մի կողմից արտացոլում են քաղաքական շահերի բազմազանությունը, մյուս կողմից փոքր թվի և անփորձության պատճառով դեռևս չունեն նշանակալից ազդեցություն քաղաքական գործընթացների վրա: Սակայն ցանկացած քաղաքական գործիչ, որն ուզում է մասնակցել ընտրություններին հատկապես ազգային և տարածաշրջանային մակարդակով, ստեղծում է կամ քվադի-պարտիա կամ նրավարչական անալոգը, որպեսզի բարելավվի իր հնարավորությունները ընտրություններում: Նրանցից շատերը կարծես հանդես են գալիս որպես ֆինանսական խմբերի, քրեական կամ այլ ուժերի քող, որոնք փորձում են անմիջական ազդեցություն ունենալ քաղաքականության վրա: Այսպես, ընտրությունների նախօրեին ընտրողների առաջ չափազանց բարդ խնդիր է դրվում ընտրելու առավել գրավիչ քաղաքական դաշինքը կամ կուսակցությունը: Ռուսաստանում մինչև 1999 թ. պառլամենտական ընտրությունները գրանցված է եղել 141 հասարակական միավորում: Թեկնածուների թիվը պատգամավորական տեղերի համար միամանդատ ընտրատարածքներում 1995 թ. կազմել է մի տեղի համար 30 մարդ: Իրավիճակը 1999 թ. ընտրություններին եղել է ոչ պակաս բարդ: Կայուն ընտրազանգված ունեցել են միայն մի քանի հայտնի կուսակցություններ: Ընտրողների մեծ մասը գրեթե կուրորեն կանի իր ընտրությունը մնացած կուսակցությունների և շարժումների միջև: Այս դեպքում ընտրության միակ ուղեցույցը դառնում են այն քաղաքական լիդերները, որոնց դեմքը մարդիկ հիշում են, և որոնք տվյալ քաղաքական խմբի խորհրդանիշներն են: Այսպիսի միտում կար Ռուսաստանում, սկսած 1993 թ. ընտրություններից, և պահպանվեց հետագա տարիներին: Սակայն իրենց ծանոթ առաջնորդների նկատմամբ Ռուսաստանի քաղաքացիները ցույց են տալիս ոչ այդքան դրական, որքան բացասական վերաբերմունք: Ընտրողները հոգնել են բոլոր այն քաղաքական գործիչներից, որոնք պատկա-

նում են գործող կուսակցությանը, ընդդիմադիրներից, ձախերից, աջերից, ցենտրիստներից, պատգամավորներից, կուսակցության լիդերներից: Այնպես որ խոսել քաղաքական համակարգի հասունության (կայունության) մասին դեռ վաղ է:

Քաղաքականությունը՝ որպես գործընթաց

Քաղաքական գործընթացը փոփոխություններն են, որին ենթարկվում են ինստիտուտները, տարբեր գործառույթներ իրականացնողները և խաղի կանոնները: Աշխարհում ընթանում են պատերազմներ, հեղափոխություններ, բարեփոխումներ և լճացումներ: Մենք հարմարվում ենք նոր օրենքներին և փորձում ենք գտնել միջոց՝ շրջանցելու դրանք: Քաղաքական գործընթացները լինում են խաղաղ և բռնի, աստիճանական և կտրուկ: Քաղաքականությունը ուսումնասիրելով որպես օրենքների և կանոնների հավաքածու, որպես այս կամ այն հաստատությունների կոնֆիգուրացիա՝ անհրաժեշտ է հիշել, որ համակարգը փոփոխական է:

Ժամանակակից քաղաքականությունն այնքան արագ և արմատականորեն է փոփոխվում, որ դժվարություններ է առաջացնում ինչպես հենց համակարգի ներսում, որը չի հասցնում հարմարվել այդ փոփոխություններին, այնպես էլ գործընթացի մասնակիցների համար: Այդ փոփոխություններից առավելապես տառապում են կառավարչական կառույցները, որոնք դադարում են հետաքրքրվել քաղաքացիների բարեկեցությամբ և սկսում են հետապնդել իրենց սեփական շահերը: Սակայն ոչ պակաս դժվար է քաղաքացիների համար ընտրություն կատարելը, քանի որ նրանք չեն հասցնում մշակել ռացիոնալ դիրքորոշում և հաճախ դառնում են մանիպուլյացիայի զոհ: Վերջին տասնամյակի ընթացքում քաղաքագիտությունը սկսել է ավելի շատ դիմել քաղաքական գործընթացի վերլուծությանը: Ե՛վ քաղաքական տեսաբանների, և՛ նրանց՝ որոշում ընդունողների հետաքրքրությունների շրջանակում են հետևյալ խնդիրները՝ պրոֆեսիոնալ քաղաքական գործիչների և քաղաքացիների քաղա-

քական հայացքների ձևավորում, քաղաքական գործընթացի մշակությամբ և ազգային համատեքստ, նոր քաղաքական շարժումների առաջացում, մարդու մուտքը քաղաքականություն և այլն: Ներկայումս ավելի դժվար է դառնում ինքնուրույն հասկանալ քաղաքական գործընթացների իմաստը, որոշել, թե որ իրադարձությունները կարող են նշանակալից ազդեցություն ունենալ մեզնից յուրաքանչյուրի, և որոնք՝ քաղաքական բուրգի համար: Մի շարք հետազոտություններ ցույց տվեցին, որ մի քանի կարևոր քաղաքական իրադարձություններ (օրինակ՝ ԱՄՆ-ում՝ Ջ. Քենեդու և Մ. Լյուիսի սպանությունը, Ռուսաստանում՝ «Վերակառուցման» քաղաքականությունը, ակադեմիկոս Սախարովի սպանությունը, չեչենական պատերազմը) ունեցան որոշիչ ազդեցություն քաղաքական գործընթացների և քաղաքացիների մի ամբողջ սերնդի գիտակցության վրա:

Քաղաքականություն՝ խաղ կանոններով

Ինչպես յուրաքանչյուր սոցիալական համակարգ, քաղաքականությունը նույնպես ենթարկվում է իրեն կարգավորող օրենքներին: Այդ օրենքները լինում են ինչպես գրված (իրավական նորմեր), այնպես էլ չգրված (ավանդույթ, սովորույթ, վարքի կանոն):

Արագ փոփոխությունների դարաշրջանում պաշտոնական նորմերը և կանոնակարգերը ենթարկվել են լուրջ փոփոխությունների, գրվել են նոր սահմանադրություններ, ընդունվել օրենքներ՝ միտված կանոնակարգելու պաշտոնական փոխհարաբերությունները իշխողների և իշխվողների միջև: Սակայն մեր առօրյա փորձից կարող ենք ասել, որ գրված օրենքները միշտ չէ, որ կիրառվում են:

Խաղի չընդունված կանոնները քաղաքականության հիմնական գործող դեմքերի կողմից ազդում են քառասյին գործընթացների աճի, թույլ կառավարման վրա և սրում արդեն իսկ լուրջ ճգնաժամը տնտեսության և քաղաքականության միջև: Այդպիսի պահերին հասարակությունը սկսում է առաջնորդվել ոչ այնքան գրված, որքան չգրված կանոններով՝ ընդունված ոչ թե պաշտոնական քաղաքակա-

նությանը, այլ խմբերի կողմից, որոնք ունեն իրական ազդեցություն (այդ թվում՝ բռնի և փողի ուժով): Հենց նրանք են «պատվիրում երաժշտությունը»: Հաճախ այդ ստվերային կառույցները ավելի արդյունավետ են իրականացնում քաղաքական գործառույթները, քան պաշտոնական մարմինները: Մի քանի տարի առաջ թերթերը գրել էին այն մասին, որ Եկատերինբուրգի հանցագործ խմբի առաջնորդներից մեկի ձերբակալությունից հետո քաղաքում կտրուկ աճել է հանցագործությունը: Քաղաքացիները խնդրանքով դիմել էին իրավապահ մարմիններին, որ ազատ թողնեն հանցախմբի պարագլխին, քանի որ ոստիկանությունը չէր կարողանում հնազանդեցնել նրան ենթարկվող հանցավոր խմբավորումներին:

ՌԴ-ում վերջին տարիներին քիչ չեն հասարակության մեջ ցնցող դեպքերը, որոնք վկայությունն են «օլիգարխների» դերի աճին ժամանակակից ռուսական քաղաքականության մեջ ինչպես մինչև օգոստոսի 17-ի ճգնաժամը, այնպես էլ դրանից հետո: Ինչպես ցույց են տալիս քաղաքական և գործարար էլիտաների միջև փոխգործակցության հետազոտությունները, այդ գործընթացը ընդունում է ավելի վտանգավոր ձևեր և դարձնում քաղաքականության «սպիտակ» հատվածը էլ ավելի նեղ, իսկ քաղաքականությունը՝ պակաս թափանցիկ գործընթացի սովորական մասնակիցների համար: Դա չի նշանակում, որ խաղի կանոնների փոփոխման դարաշրջանում թելադրում են միայն նրանք, ովքեր ունեն ուժ կամ փող: Հաճախ հենց այն մարդիկ են երանգավորել քաղաքական խաղի կանոնները, որոնք մարմնավորել են ազնվությունը, արդարությունը, բարոյական ուժը: Հենց այդպիսին էին վերակառուցման առաջին տարիները, երբ պայքարի բովում անարդար, անհավասար արտոնությունների պայմաններում քաղաքական ասպարեզ եկան Ելցինը և Սախարովը, այսպես էր նաև 1994-1995 թթ., երբ իշխանության գործողությունները Չեչնիայում դատապարտեց Սերգեյ Կովալյովը: Արդարություն մարմնավորող այսպիսի գործիչները հատկապես նկատելի են այնտեղ, որտեղ քաղաքացիները ցինիկ

վերաբերմունք ունեն պաշտոնական քաղաքականության նկատմամբ: Ուժեղ կախվածությունը պաշտոնական և ոչ պաշտոնական քաղաքական նորմերի միջև զարգացնում է ոչ միայն առանձին քաղաքական համակարգի (իրավապահ մարմիններ, առաջնորդների առաջխաղացում, կառավարում) գործառույթներ: Քաղաքական կյանքի յուրաքանչյուր ոլորտում սահմանված այս երկու կանոնները գործում են միաժամանակ: Հարցն այն է, թե ինչպիսին են փոխհարաբերությունները: Եթե գերակշռում են ոչ պաշտոնական կանոնները, դա հանգեցնում է պետության կազմալուծման (դեգրադացիայի), բարոյական կողմնորոշման կորուստի, նույնիսկ համակարգի քայքայման: Եթե պաշտոնական քաղաքական արժեքները փոխարինեն չգրված կանոններին՝ տեղ չթողնելով խմբակային և անհատական շահերի արտահայտմանը, վերահսկողություն սահմանելով բոլոր քաղաքացիների գործողությունների վրա, ապա ի հայտ է գալիս կառավարման ամբողջատիրական (տոտալիտար) համակարգ, որը տանում է դեպի քաղաքացիական հասարակության բոլոր կառույցների աղքատացման և դառնում է մարդու թշնամին:

Քաղաքականությունը՝ որպես արժեքների, նորմերի համակարգ

Վերաբերմունքը քաղաքականությանը՝ որպես արժեքային, չափորոշչային համակարգ, ընդգծում է դրա դավանաբանական, գաղափարախոսական բնույթը: Ամեն մարդ էլ ունի քաղաքականության մասին իր պատկերացումը, իր գնահատականը նախարարների աշխատանքին և բանակում տիրող իրավիճակին: Այս կարծիքները, որպես կանոն, ունեն հակասական բնույթ:

Նման քաղաքական կողմնորոշումներն ի հայտ են գալիս բազմաթիվ գործոնների ազդեցության տակ՝ սկսած թերթ կարդալուց մինչև հարևանների հետ քննարկումներ: Բայց առանց այս «վաղանցիկ» հաշվառումների ո՛չ պետությունը, ո՛չ կուսակցությունը, ո՛չ էլ լիդերը չեն կարող ազդել քաղաքացու վարքի վրա: Քաղաքական

տարբեր համակարգերում կատարված հետազոտությունները ցույց են տվել, որ առաջնայնությունների ընտրությունը կարող է լինել ինչպես բավականին պարզ, այնպես էլ բարդ՝ կախված համակարգի տեսակից (երկուսակցական, միակուսակցական, բազմակուսակցական) և հասարակության քաղաքական գիտակցությունից:

Տարբեր երկրներում կատարված հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ քաղաքացիների մեծ մասը չունեն հստակ քաղաքական հայացքներ: Նրանց քաղաքական կողմնորոշումը շփոթեցնող, հակասական է, ոչ միշտ ռացիոնալ և չի համապատասխանում իրենց օբյեկտիվ քաղաքական շահերին: Սակայն իրենց շահերի գիտակցումն ու կուսակցությունների, շարժումների արժեքների համախմբումը հանգեցնում են քաղաքական դոկտրինաների և գաղափարախոսության ստեղծմանը, որոնք համակարգված քաղաքական արժեքներ են: Դրանց գլխավոր նպատակը բոլորին օգնելն է, ովքեր համակարծիք են այս կողմնորոշմանը: Գաղափարախոսությունը միտված է ստեղծելու քաղաքականությանը հարողների, ձգտողների եղբայրություն: Գոյություն ունեն բազմաթիվ գաղափարախոսություններ: Ցանկացած քաղաքական հասկացություն, որը վերջանում է «իզմ»-ով, հավակնում է ձեռք բերել շատ հակառակորդներ: Պահպանողականությունից, կոմունիզմից մինչև ազատականություն բոլոր գաղափարախոսությունները ներկայացնում են «պատրաստի» քաղաքական կարծիք՝ ընդգծելով իրենց տարբերությունը մյուս քաղաքական կուսակցություններից:

Գաղափարական դիրքերը, բնականաբար, չեն կարող գոյություն ունենալ որպես ստերիլ դոգմա, հատկապես ռուսական քաղաքականության անցումային շրջանում: Ռուսական ոչ մի ժամանակակից կուսակցություն ու շարժում չունի հստակ սահմանած գաղափարախոսություն: Յու. Լուժկովի «Հայրենիք» շարժման քաղաքական կողմնորոշման մասին քննարկումները բավականին ուշագրավ են: 1999 թ. պառլամենտական ընտրություններից առաջ այս շարժման փորձը՝ ռուսական քաղաքական դաշտում գրավելու սո-

ցիալ-դեմոկրատական ազդեցիկ դիրք, բավական բարդ էր: Շարժման առաջնորդները և նրա հետևորդները աղոտ պատկերացում ունեին սոցիալ-ժողովրդավարական գաղափարախոսության մասին: 2001 թվականից ի հայտ եկան այս շարժման դեպի աջ թեքվելու նշաններ, որն ավարտվեց իշխանամետ նախագահական կուսակցությունների միասնությամբ:

Ի տարբերություն դարաշրջանի սկզբին՝ 1990-ական թթ. Ռուսաստանի քաղաքացիները սկսեցին ավելի լավ հասկանալ գաղափարական սկզբունքները: Սակայն քաղաքական կուսակցությունները դեռ չէին կարողանում բավարարել քաղաքացիների աճող պահանջարկը քաղաքական որոշակիության վերաբերյալ: Նույնիսկ կուսակցության անվանումները, որոնք, որպես կանոն, պետք է արտահայտեն կուսակցության քաղաքական ուղղվածությունը, հազվադեպ էին համապատասխանում որդեգրած քաղաքականությանը: Օրինակ՝ հարցազրույցներից մեկի ժամանակ Դումայի լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցության երեք անդամներից մեկը համարել է իրեն ազատական, մյուսը՝ պահպանողական, իսկ երրորդը՝ դեմոկրատ: Կուսակցության նույնականացումը հատկապես դժվար էր, երբ մեկը մյուսի ետևից սկսեցին ձևավորել տարածաշրջանային (կամ, ինչպես իրենք են անվանում, «մարզային») կուսակցություններ:

Քաղաքական ինքնորոշման դժվարությունները զգում են ոչ միայն ակտիվիստները, այլև հասարակ քաղաքացիները: Հարցված քաղաքացիների մեկ հինգերորդը արդարացի է համարում, որ քչերն են հարուստ, իսկ մեծամասնությունը ապրում է աղքատության մեջ: Այս հետաքրքիր սոցիալական խումբը, որին մենք անվանում ենք «շուկա», զբաղեցնում է էլիտար դիրքեր նաև քաղաքական ոլորտում՝ լինելով նաև կայսերական մտածողության օրինակ (այդ հարցվողները կարծում են, որ ոչ մի դեպքում չպետք է դուրս բերի իր զորքերը «թեժ կետերից»): Բացի դրանից՝ մեր «շուկայի փորձագետները» միանգամայն հնարավոր են համարում պետության

խնամքին հանձնել ծերերին, հիվանդներին, երեխաներին՝ չընդունելով իրենց պատասխանատու նրանց համար:

Քաղաքականությունը՝ որպես պրոֆեսիոնալ գործունեության տիպ

Քաղաքականության այսպիսի մեկնաբանությունը պայմանավորված է նրանով, որ քաղաքականությունն իրականացնում են մարդիկ, հետևաբար նրանց արարքները քաղաքական գիտության ուսումնասիրման գլխավոր օբյեկտ են: Պարզ է, որ այսպիսի մոտեցման դեպքում հոգեբանական գործիքակազմի կիրառումը էական նշանակություն ունի:

Դեռևս 20-րդ դարի սկզբներին գերմանացի հոգեբան Շպրանգերը մարդու տեսակների թվին դասեց նաև քաղաքական մարդուն: Իրականում պրոֆեսիոնալ քաղաքական գործիչներն ունեն մի շարք հոգեբանական հատկանիշներ, որոնք կանխորոշում են նրանց ձգտումը դեպի հասարակական կյանքի այդ ոլորտ: Ժամանակակից դեմոկրատական հասարակություններում ոչ միայն պրոֆեսիոնալները, այլ նաև ոչ պրոֆեսիոնալ քաղաքացիները ներգրավված են քաղաքական գործընթացների մեջ և դրանց անբաժանելի մասն են: Այստեղից էլ քաղաքագետների աճող հետաքրքրությունը և՛ լիդերների, և՛ հասարակ քաղաքացիների վարքագծի նկատմամբ, որոնց դերը քաղաքականության մեջ մեծապես աճել է:

«Քաղաքական կենդանին»՝ որպես տեսակ:

Մարդը՝ որպես քաղաքականության բաղկացուցիչ

Քաղաքականությունը մարդկային կյանքի անբաժանելի մասն է: Դեռևս անտիկ ժամակաշրջանի մտածողները հարցադրումներ էին կատարում քաղաքական կյանքի էության մասին: Այսպես, Արիստոտելն ապացուցել է, որ մարդու սեփական էությունն է դրդում նրան զբաղվել քաղաքականությամբ: Պետության մասին արիստոտելյան ուսմունքը խարսխված է այն հիմնադրույթի վրա, որ

մարդն ի բնե հասարակական-քաղաքական էակ է, ստեղծված է համատեղ սոցիալական կյանքի համար: Մարդն առանց մյուս մարդկանց հետ հաղորդակցվելու չի կարող ունենալ լիարժեք կյանք: Հասարակությունից դուրս ապրող մարդը, ըստ Արիստոտելի, կա՛մ գերմարդ է, կա՛մ էլ բարոյական իմաստով թերզարգացած:

Մարդկանց համակեցության ձևերը բազմազան են, բայց բարձրագույնը, որին ենթարկվում են մյուս բոլորը, պետությունն է: Սկզբում ձևավորվել են ընտանիքները, հետո համայնքները, այնուհետև՝ պետությունը: Արիստոտելը մարդուն անվանում է «քաղաքական կենդանի»՝ բնորոշման մեջ չդնելով բացասական իմաստ: Հենց մեր հոգեբանության մեջ դրված են այնպիսի պահանջներ, ինչպես, օրինակ, իշխելու և ենթարկվելու պահանջը: Քաղաքական մտքի պատմությունը հարստացրել է մեր պատկերացումները քաղաքականության մասին՝ որպես թատրոնի, որտեղ գործում են բազմաթիվ մարդկային պահանջներ՝ ինչպես ձեռքբերովի, այնպես էլ բնածին՝ մեծահոգություն և ազահոգություն, սեր և ատելություն, ձգտում իշխանության և համերաշխության, ազատության պահանջ և խմբի մի մասը լինելու ցանկություն:

Քաղաքական հոգեբանության ուսումնասիրությունը մեր ժամանակներում ձեռք է բերել ոչ միայն համափիլիսոփայական, այլ նաև կոնկրետ գիտական բնույթ: 20-րդ դարի երկրորդ կեսին հենց քաղաքական հոգեբանությունը իր ուսումնասիրություններում կարևորեց այն հիմնական հոգեբանական գործոնները, որոնք մարդուն դրդում են մասնակցել քաղաքականությանը և դրա տարբեր ձևերին: Քաղաքական գործոնների ընկալման և բացատրման համար կիրառվում է հոգեբանությունը, որը ներկայացնում է հետազոտության իր մոտեցումները:

20-րդ դարի քաղաքական հոգեբանների ուշադրության կենտրոնում էին քաղաքական վարքագծի այնպիսի ձևեր, ինչպես, օրինակ, ցույցերը, խուճապը, ամբոխի վարքը: Ֆրանսիացի հետազոտող Գուստավ Լեբոնն իր աշխատանքներում բազմիցս նշել է, որ

քաղաքական գործողության հիմքում ընկած է մարդու հոգեբանության մեջ առկա իռացիոնալ՝ անգիտակցական կառուցվածքը: Այս հիմնահարցերով զբաղվել է նաև նշանավոր հոգեբան Բեխտերլը, որը ներկայացրել է, թե ինչպես է ամբոխը ներգործություն ունենում անհատների վրա մի շարք մեխանիզմների միջոցով, որի արդյունքում ձևավորվում են ոչ միայն անհատական, այլ նաև խմբային ռեֆլեքսներ:

Ժամանակակից քաղաքական կյանքը ոչ քիչ օրինակներ է պարունակում՝ կապված նրա հետ, թե ինչպես են իռացիոնալ, հոգեբանական մեխանիզմները ազդում քաղաքական գործընթացների ընթացքի վրա: Հավանաբար առավել վառ օրինակներից է առաջին հայացքից անբացատրելի թվացող պառլամենտի պատգամավորների վարքը նիստերի ժամանակ: Որոշումներից շատերը ոչ այնքան ռացիոնալ են, ոչ այնքան պայմանավորված անձնական կամ խմբային շահերով, որքան քննարկումների ընթացքի փոխադարձ «վարակով»: Այսպես, 1995 թ. Դուման ընդունեց որոշում բոսնիական կոնֆլիկտի վերաբերյալ՝ չնայած գիտակցելով, որ ո՛չ նախագահը, ո՛չ արտաքին գործերի նախարարը և ո՛չ էլ այլ պաշտոնական անձինք չեն կարող լուծել այդ կոնֆլիկտը: Քննարկումների ընթացքը հանգեցնում է նրան, որ պատգամավորները միասին ընդունում են առավել ռիսկային որոշումներ, քան կանեին դա առանձին իրենց աշխատասենյակում:

1999 թ. այսպիսի հոգեբանական ծուղակի ականատեսը եղանք Դաշնության խորհրդում, երբ բարեկամության մասին պայմանագիր ստորագրվեց Ռուսաստանի և Ուկրաինայի միջև, որի ժամանակ այն տպավորությունը ստեղծվեց, թե ազգային շահերը իրենց տեղը զիջում են անհատական ամբիցիաներին կամ խմբային շահերին: Քվեարկության ժամանակ առավել կարևորվում է այն խմբերի ներկայությունը, որոնք ունեն ընդհանուր շահեր: Հոգեբանության մեջ այս ֆենոմենը ստացել է խմբային մտածողություն (groupthink) անվանումը, որի ժամանակ խմբի առկայությունն

ինքնին հիմք է առավել ռիսկային որոշումների ընդունման համար: Եվ պատահական չէ, որ Գ. Լեբոնը պառլամենտական ժողովները դիտարկում էր որպես ամբոխի յուրահատուկ տիպ, որոնք ենթարկվում են մասսայական վարքի այն կանոններին, որոնք բնութագրական են սոցիալական մեծ խմբերին:

Հարկ է նշել, որ քաղաքական մասնակցության մարդկանց դրդապատճառները պայմանավորված են ոչ միայն ռացիոնալ շահերով, այլ նաև առնչվում են էմոցիաներին, որոնք շատ հաճախ ամբողջությամբ չեն գիտակցվում, սակայն էական ազդեցություն են ունենում անհատների վրա քաղաքական որոշումներ ընդունելիս: Ասվածը չի նշանակում, որ քաղաքական հոգեբանությանը հետաքրքրում են միայն մարդկային հոգեբանության անգիտակցական դրևորումները: Այս գիտակարգի հատուկ հատվածներ ուղղված են քաղաքականության՝ որպես կազմակերպված գործունեության ուսումնասիրմանը, որտեղ ռացիոնալ շահերը, գիտակցված նպատակները վերաժվում են այս կամ այն քաղաքական գործողության:

Ժամանակակից տեսությունները մարդուն դիտարկում են որպես քաղաքական համակարգի բաղադրատարր, որին առնչվում է նաև քաղաքագետներ Իսթոնի և Դեննիսի կողմից առաջ քաշված «քաղաքական աջակցության» հայեցակարգը: Նրանք առավել կարևոր համարեցին բնակչության քաղաքական մոբիլիզացիան, հատկապես նրանց, ովքեր մինչ այդ չէին մասնակցել քաղաքականության իրականացմանը: Այստեղից էլ հետևում է քաղաքացիների ներգրավվումը ընտրական համակարգ, նրանց կողմից դեմոկրատական նորմերի յուրացումը: Քաղաքական հոգեբանության առավել հեռանկարային հայեցակարգերից է քաղաքական որոշումների ընդունումը ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին քաղաքականության մեջ: Փորձերի, հետազոտությունների և մի շարք տեսությունների վրա հիմնվելով՝ քաղաքական հոգեբանները քաղաքական կառավարման համար առաջարկում են որոշակի տեխնոլոգիաներ՝

քաղաքական կառավարիչների առջև դրված նպատակներն իրագործելու համար:

Հարկ է նշել, որ որքան էլ կատարյալ լինեն գիտական մշակումները, ռացիոնալ հաշվարկները լիակատար հաջողության չեն հանգեցնում: Ռուս քաղաքական գործիչներից մեկի՝ «ցանկանում էինք ավելի լավ, բայց ստացվեց ինչպես միշտ» պնդումը հնչում է որպես ռացիոնալ և իռացիոնալ գործոնների հարաբերությունների բանաձև, որն ազդում է քաղաքական գործընթացների վրա: Քաղաքական հոգեբանության համար հավասարապես կարևոր են երկու գործոններն էլ՝ և՛ քաղաքացիների գիտակցված քաղաքական մասնակցությունը, նրանց քաղաքական նպատակների ռացիոնալացումը, և՛ իռացիոնալ ազդակների ի հայտ գալը, չգիտակցված քաղաքական ակտիվությունը:

Հոգեբանական գործոնները քաղաքական գործընթացներում

Բացում ենք թերթը կամ միացնում հեռուստատեսային ծրագիրը: Ինչի՞ մասին են առաջին հերթին իրազեկում տեղեկատվական գործակալությունները՝ ահաբեկչական հարձակումներ Նյու Յորքում և Վաշինգտոնում, խուճապ արժության շուկայում, հերթական պայթյունները Չեչնիայում, կառավարող կամ ընդդիմադիր կուսակցություններին առնչվող վիճաբանություններ: Այս քաղաքական իրադարձություններում ի՞նչն է ներկայացված քաղաքական օբյեկտիվ կամ տնտեսական կանոններով, ո՞րն է առանձին քաղաքական գործիչների կամ կուսակցությունների ջանքերի արդյունքը:

Ներկայումս քաղաքագետներից կամ քաղաքական գործիչներից ոչ մեկը կասկած չունի, որ որոշումներ կայացնելիս անհրաժեշտ է ուսումնասիրել և հաշվի առնել տվյալ իրադրությունից բխող հոգեբանական բաղադրիչը: Կան քաղաքական մի քանի երևույթներ, որոնցում հոգեբանական գործոնների առկայությունը հիմնային է: Այդ երևույթներից է ազգայնականությունը: Համոզմունքը սեփա-

կան ազգի՝ մյուսների նկատմամբ գերազանցության մասին չի կարող հիմնավորվել որևէ ռացիոնալ դրդապատճառով: Ազգայնականության հոգեբանությունը վաղուց է ուսումնասիրվում: Սկսած Ադոլֆ Հիտլերի և նրա համահեղինակների աշխատանքներից՝ քաղաքական հոգեբանները նշում են, որ ազգայնական հիմնադրույթները ավելի ընդհանուր հոգեբանական ֆենոմենի մաս են կազմում, իսկ այդ ֆենոմենը նրանց կողմից «ավտորիտար անհատականություն» անվանումն է ստացել: Նրանք ապացուցեցին, որ այդ երևույթը ոչ միայն սոցիալական արմատներ ունի, այլև ենթարկվում է հոգեբանական էության ազդեցությանը, մասամբ կախված է ընտանեկան դաստիարակության տեսակից և ավտորիտարության ի հայտ գալուց:

Մոտավորապես 1990-ական թթ. քաղաքական հոգեբանների հերթական միջազգային հավաքներից մեկում քննարկման թեմա էին ընտրվել ավտորիտարիզմը և ազգայնականությունը: Նշված քննարկման ամփոփման արդյունքում եզրակացությունն այն էր, որ քաղաքական գործիչները, որոնք փորձում են ելք փնտրել էթնիկ կոնֆլիկտների փակ շրջանակներից, ռազմական բախումներից և այլ ազգերի նկատմամբ անհանդուրժողականությունից, չեն կարող գործել միայն օբյեկտիվ քաղաքական գործիքներով՝ հաշվի չառնելով, թե ինչպես է մի ազգը վերաբերվում մյուսին, և ինչպես է այդ վերաբերմունքը քաղաքական մշակույթի վերածվում:

Մյուս խնդիրը, որը փորձում էին լուծել ժամանակակից քաղաքական հոգեբանները, կապված էր քաղաքականությունում կիրառվող բռնության և ագրեսիայի հետ: Ձևավորվեց գիտության ճյուղ՝ վայլենսոլոգիան, որը ուսումնասիրում է մարդկային բնույթի ագրեսիվությունն ընդհանուր առմամբ և նրա քաղաքական դրսևորումները՝ մասամբ:

Գիտնականների շրջանում չկա մարդկային հասարակությունում իրականացվող բռնության մասին միասնական ընկալում: Միայն հեղինակներն են համոզված, որ ագրեսիան անհատի բնա-

կան ռեակցիան է ֆրուստրացիային՝ գոյությունը պաշտպանելու համար: Սրանից փախչել հնարավոր չէ, չնայած կարելի է գտնել մարդու և նրա շրջապատի համար ագրեսիան նվազեցնող անվտանգ միջոցներ (օրինակ՝ սպորտ): Բռնության և ագրեսիայի դրսևորումներում այլ հեղինակներ շեշտը դնում են դաստիարակության դերի վրա: Արդեն 90-ական թթ. հայտնվեցին ուսումնասիրություններ, որոնք ներկայացնում էին կինոյում և հեռուստատեսությամբ ցուցադրվող բռնության տեսարանների և մանկապատանեկան հանցագործությունների աճի միջև եղած կապը: Հոգեբանները և մանկավարժները ապացուցեցին, որ բռնության տեսարանների ցուցադրումը սադրիչ ազդեցություն է ունենում ձևավորվող անհատականության վրա, որը դեռևս չի տիրապետում կյանքի ուղենիշի կայուն համակարգին:

Քաղաքական գործընթացներում կիրառվում են բռնության տարբեր տեսակներ: Կա պետական հարկադրանք (բռնություն) այն քաղաքացիների նկատմամբ, որոնք հրաժարվում են հետևել իրավական նորմերին, այդպիսի բռնությունը օրինական է, ինչպես օրինական է բռնությունը, որը իրականացվում է մեկ այլ պետության նկատմամբ՝ ի պատասխան վերջինիս կողմից դրսևորված ագրեսիայի: Նյու Յորքի և Վաշինգտոնի վրա ահաբեկչական հարձակումից հետո որևէ մեկի կողմից քննարկման տակ չէր դրվում ԱՄՆ-ի պատասխան հարվածի իրավունքը: Խնդիրն այն է, որ բռնության կիրառումը՝ որպես բռնության դեմ պայքարի միջոց, վիճելի է: Ահաբեկչության արմատներն ընկած են քաղաքական, կրոնական, մշակութային խորը խնդիրների հիմքում, որոնք չեն լուծվում անգամ օրինական բռնության կիրառման պարագայում: Միջազգային իրավունքը ճանաչում է ուժի կիրառման իրավունքի օրինակությունը երկրի տարածքային ամբողջականության պահպանման համար: Օրենքը ընդունում է նաև անհատի կողմից ուժի կիրառման իրավունքը ինքնապաշտպանության շրջանակներում:

Պետք է նշել, որ մարդիկ, որոնք կիրառում են օրինական բռնություն կամ դառնում են դրա զոհը պատերազմի կամ զինված բախման ժամանակ, ենթարկվում են լուրջ հոգեբանական փոփոխությունների՝ փոխելով վերաբերմունքը իրենք իրենց և մյուսների նկատմամբ: Վիետնամական պատերազմն անցած ամերիկյան զինվորականները, ինչպես նաև Աֆղանստանում պատերազմած խորհրդային զինվորներ անցել են դաժանության միջով՝ հասարակության կողմից չստանալով բարոյական լեգիտիմություն (աջակցություն): Այս մարդիկ չեն կարողանում համակերպվել խաղաղ իրականության հետ, նրանք ունեն պրոֆեսիոնալ հոգեբանի աջակցության անհրաժեշտություն, ինչը կնպաստեր նրանց հոգեբանական վերականգնմանը: Այս ամենը չգիտակցող հասարակությունը զգուշանում է բռնության պայթյունից, ինչը դառնում է նորմ ամենօրյա կյանքում: Քաղաքական պահպանողականությունը քաղաքական հոգեբանների ուշադրության կենտրոնում է: Եթե անհատը գնում է քվեարկության ոչ թե թեկնածուի արժանիքների նկատմամբ սեփական համոզման թելադրանքով, այլ որովհետև այդպես է քվեարկել նաև իր ծանոթը, ապա գործ ունենք քաղաքական կոնֆորմիզմի (պահպանողականության) հետ:

Կոնֆորմիզմը սոցիալական հոգեբանությունում ներկայանում է որպես վարք, որը դրսևորվում է խմբի կողմից անհատի վրա ճնշում գործադրելու իրավիճակում, և որը միշտ չէ, որ գիտակցված է: Քաղաքական կոնֆորմիզմի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ այն զարգանում է հետևյալ օբեկտիվ և սուբյեկտիվ պայմաններում: Օրինակ, եթե ընտրությունները կատարվում են ինքնաձիգի փողի տակ, ապա հազիվ թե այս դեպքում կամքը կարելի է ազատ համարել: Քաղաքական կոնֆորմիզմի հանդիպում ենք տարբեր կուսակցությունների, կազմակերպությունների քաղաքական կյանքում՝ իրենց անդամների նկատմամբ ճնշում գործադրող տարբեր մակարդակներում գտնվող խմբերում: Ավտորիտարիզմը, անկասկած, նպաստում է կոնֆորմիզմի հաստատմանը, մինչդեռ

դեմոկրատիան օգնում է անհատին ձեռք բերել անկախություն քաղաքական հարցերում և չվախենալ հայտնել սեփական անհամաձայնությունը խմբի մյուս անդամների հետ: Քաղաքական ռեժիմների բոլոր տարբերություններով հանդերձ կոնֆորմիզմը հանդես է գալիս և՛ հակաժողովրդավարական, և՛ առաջադեմ համակարգերում:

Միջազգային քաղաքականության շրջանակներից ևս մեկ ֆենոմենի՝ գործընկերների փոխադարձ ընկալմանը անդրադառնանք: Ամերիկացի Ռոբերտ Ջարվիսը նշում է, որ հաճախ ազգային լիդերները չեն նկատում միջազգային ասպարեզից եկող սպառնալիքները՝ կենտրոնացնելով ուշադրությունը ներքաղաքական պայքարի խնդիրների վրա: Մեր միջազգային գործընկերներին սխալ ընկալելու մյուս պատճառն այն է, որ հաճախ կիրառում ենք նրանց վերաբերյալ ձևավորված աղավաղված կարծրատիպեր, ինչը հիմնականում լինում է սթրեսի պայմաններում: Պետության ղեկավարները պետք է որևէ կերպ արձագանքեն սթրեսը ամրակայող իրադրությանը: Դասական օրինակներից մեկը կուբական ճգնաժամն է, որի պատճառով Քենեդին և Խրուշչովը կանգնել էին համաշխարհային պատերազմի շեմին: Անմիջական հակամարտության պատճառը միմյանց հնարավոր գործողությունների մասին սխալ պատկերացումներն էին: Ռիսկերը ամրապնդվեցին խմբակային մտածողության արդյունքում. լիդերներից յուրաքանչյուրի խորհրդականները զգուշավոր հանձնարարականներ էին ներկայացնում, բայց հավաքվելով խմբերում՝ նրանք առավել ռիսկային եզրակացությունների հանգեցին:

Միմյանց սխալ կարող են ընկալել ոչ միայն պրոֆեսիոնալ և քաղաքական գործիչները, այլև քաղաքական բլոկները, տարածաշրջանները և նույնիսկ ամբողջ ազգերը: Նրանք կարող են չնկատել իրական միջազգային վտանգը՝ փոխարենը այն փնտրելով այնտեղ, որտեղ իրականում գոյություն չունի: Այսպես 1955 թ. Չեխիայի Հանրապետությունում կատարված հարցումները ցույց տվեցին, որ

բնակչության մեկ երրորդը Ռուսաստանից եկող սպառնալիքը իրական էր համարում, չնայած դրա համար օբեկտիվ հիմքեր չկային: Պետության կամ լիդերի քաղաքական իմիջը կարող է համապատասխանել իրականությանը կամ լինել երևակայական: Խնդիրն այն է, որ դրանք լուրջ ազդեցություն են ունենում քաղաքական վարքի վրա՝ դառնալով քաղաքական վարքի անբաժան մասը ժամանակակից աշխարհում:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- «քաղաքական հոգեբանության» ուսումնասիրության օբյեկտը,
- «քաղաքական հոգեբանության» ուսումնասիրության առարկան,
- «քաղաքական հոգեբանության» ուսումնասիրության կատեգորիալ ապարատը,
- քաղաքական հոգեբանության գործառույթները:

Գրականության ցանկ

1. Алексеева Т. А., Предмет политической философии // Политические исследования, 1992, № 4, с. 173-176.
2. Аристотель, Политика, Москва, “Мысль”, 1997.
3. Василик М. А., Политология, Учебник для вузов, Москва, 2000, Раздел 1, с. 98-118, 189-201, Раздел 3, с. 272-298, Раздел 5, с. 362-379; Раздел 6, с. 462-474.
4. Гозман Л., Шестопап Е., Политическая психология, Ростов-на-Дону, “Феникс”, 1996.
5. Дилигенский Г. Г., Социально-политическая психология, Москва, “Наука”, 1994.
6. Панарин А. С., Политология, Учебник для вузов, Москва, 1998, Раздел 5, с. 181-223.
7. Шестопап Е. Б., Личность и политика, Москва, “Мысль”, 1988.

Թեմա 3. Քաղաքական հոգեբանության ուսումնասիրության առաջատար դպրոցներն ու ժամանակակից ուղղությունները

Ժամանակակից քաղաքական հոգեբանությունը ներկայացվում է տարբեր տեսական մոտեցումների միջոցով: Սակայն չնայած դրանց բազմազանությանը՝ այն կարելի է դիտարկել երկու առաջատար մոտեցման շրջանակում:

- Առաջին մոտեցումը հիմնված է հետազոտության օբյեկտի՝ մարդու՝ որպես քաղաքական համակարգի մի սովորական մասնիկի պատկերացումների վրա: Այս մոտեցմանը հարող հոգեբանների վերլուծական փիլիսոփայությունը տեխնոկրատիզմն ու սցիենտիզմն են, իսկ մեթոդաբանությունը հիմնված է պոզիտիվիստական տեսությունների վրա:
- Երկրորդ մոտեցումը հիմնված է այն պնդման վրա, որ մարդը ոչ միայն քաղաքական ազդեցության օբյեկտ է, այլև քաղաքական համակարգի զարգացման նպատակ և համակարգի ակտիվ սուբյեկտ: Այս ուղղության տեսաբանները գերադասում են անհատի ուսումնասիրության անտիպոզիտիվիստական մոդելները, օգտագործում են տեսական այնպիսի հարացույցներ, որոնց բնորոշ չեն մանիպուլյացիոն տարրերը:

Այսպես, պարզենք, թե ինչ է ուսումնասիրության պոզիտիվիստական մոդելը:

1950-ական թթ. վերջին և 1960-ական թթ. սկզբին, երբ սկսվեցին առաջին քաղաքական-հոգեբանական հետազոտությունները, գիտնականները տեսական մոդելների լայն ընտրություն չունեին. մեթոդաբանության մեջ գերակայում էին կառուցվածքային ֆունկցիոնալիզմը և դրա տարատեսակ քաղաքականության համակարգային վերլուծության մոդելը: Գ. Ալմոնդը, Դ. Իստոնը, Զ. Դեննիսը և ամերիկացի այլ քաղաքագետներ փորձում էին ստեղծել քաղաքականության վերաբերյալ զուտ գիտական, սուբյեկտիվիզմից զերծ

գիտելիք: Այս ուղղության ամենատարածված քաղաքական-հոգեբանական հայեցակարգերից է ամերիկյան քաղաքագետներ Իստոնի և Դեննիսի կողմից 1960-ական թթ. մշակված «**քաղաքական աջակցության տեսությունը**»: Սույն հայեցակարգը հիմնված է մի քանի հիմնարար եզրակացությունների վրա:

- Առաջին հերթին այն ելնում էր քաղաքականության՝ որպես այնպիսի համակարգի ընկալման առկայությունից, որի «մուտքի» ժամանակ քաղաքացիները իշխանություններին են ներկայացնում իրենց պահանջումները՝ միաժամանակ պարտավորվելով կամավոր ենթարկվել իշխանությունների սահմանած օրենքներին: «Ելքի» ժամանակ իշխանությունները կայացնում են որոշումներ, որոնց քաղաքացիները պետք է ենթարկվեն: Թե՛ «մուտքի», թե՛ «ելքի» ժամանակ գործ ունենք հոգեբանական իրականությունների հետ. և՛ քաղաքացիների պատրաստակամությունը՝ աջակցելու քաղաքական գործիչներին, և՛ հենց քաղաքական գործիչների որոշումները ենթարկվում են որոշակի հոգեբանական օրինաչափությունների: Հետևապես քաղաքական համակարգի խափանումները բացատրվում են մարդկային գործոնով:

«Քաղաքական աջակցության» տեսաբաններին անհատը՝ որպես այդպիսին, չէր հետաքրքրում: Նրանց խնդիրն էր գտնել քաղաքական համակարգի խափանումների պատճառները: Բայց քանի որ մարդն այն գործոններից մեկն էր, որը կարող էր խափանել համակարգի աշխատանքը, պետք էր նրան վերլուծել: Իստոնն ու Դենիսը եզրակացնում էին, որ քաղաքական համակարգի լարվածությունը նվազում է, եթե համակարգի առաջարկած «խաղի կանոնները» քաղաքացիներն ընդունում են առանց հակադրվելու: Սա հնարավոր է, եթե համակարգի պահանջները նրանք յուրացնում են վաղ տարիքից՝ սոցիալիզացիայի ընթացքում: Այդպես նրանց պահանջները դառնում են կանխատեսելի: Իհարկե, նման արդյունքի ուժով ևս կարելի է հասնել, սակայն դա կհանգեցնի համակարգի

անկայունության և տնտեսապես շահավետ չէ ժամանակակից հասարակությունների համար:

- Երկրորդ, Դեննիսի և Իստոնի հոգեբանական հայացքների աղբյուրը հոգեվերլուծական և բիևկոորիստական գաղափարախոսությունների որոշակի խառնուրդ է: Ըստ նրանց՝ մեծահասակների դիրքորոշումները նրանց ուսման վերջնական արդյունքն են և պայմանավորում են նրանց վարքագիծը: Ընդ որում, հեղինակները նշում են, որ հիմնական մանկական զգացմունքները դժվարությամբ են փոփոխվում, քան հետագայում ձեռք բերվածները: Ճզնաժամի ժամանակ հնարավոր է անձի վերադարձ իր հիմնական պատկերացումներին:

Հասկանալի է, որ քաղաքականությունն ընկած չէ մանկական հոգեբանության հիմքում: Իստոնն և Դեննիսը առաջ են քաշում այն տեսակետը, որ մեր քաղաքական դիրքորոշումների հիմքում դեպի մանկություն հասնող համոզմունքներն են, և որոնք պայմանավորված են ընտանիքի տեսակով, հոր կամ ուսուցչի հետ փոխհարաբերությունների փորձով: Հենց այդ փորձն է ապագայում պայմանավորում քաղաքացու վերաբերմունքը պետությանը: Այսպես, եթե երեխան մեծացել է ավտորիտար ծնողների ընտանիքում, ապա համապատասխանաբար կձևավորվի նրա վերաբերմունքը պետության ղեկավարի կամ նախագահի հանդեպ՝ անհատական գիտակցության մեջ այնպիսի տեղ զբաղեցնելով, ինչպիսին ժամանակին զբաղեցնում էր իր հայրը: Այսպես, հասուն մարդը կաջակցի քաղաքական համակարգին այն դեպքում, եթե մանկության ժամանակ համակարգի հանդեպ նրա վերաբերմունքը եղել է դրական: Արդյունքում համակարգը զերծ կլինի անցանկալի երևույթներից: Այստեղից Իստոնն ու Դեննիսը եզրակացություն են արել առ այն, որ եթե համակարգը ուզում է պահպանել կայունությունը, այն պետք է հատուկ պայմաններ ստեղծի, որպեսզի քաղաքացիների նոր սերունդը վաղ տարիքից դրական պատկերացում կազմի քաղաքականության վե-

րաբերյալ: Իսկ որպես նման դաստիարակման միջոց՝ կարող են լինել մուլտֆիլմները, մանկական գրքերն ու խաղերը, որտեղ իշխանության տարբեր ներկայացուցիչների՝ ոստիկանից մինչև նախագահ, դրական կերպարով կներկայացնեն:

Քաղաքական հոգեբանության կայացման հաջորդ փուլում հետազոտողները, Իստոնի և Դեննիսի վարկածը փորձարկելով, հանգեցին այն եզրակացության, որ այն ընդհանուր առմամբ ճիշտ էր: Այսպես, Նյու Յորքի մանկապարտեզներից մեկում գիտնականները հնգամյա երեխաներին հարցնում էին, թե ինչ գիտեն նախագահի և ոստիկանի (քաղաքական համակարգի գլխի և պոչի) մասին: Պարզվեց, որ ոստիկանի գործողությունների մասին երեխաներն ավելի հստակ պատկերացում ունեին, քան նախագահի դեպքում էր: Ոմանք նախագահին իրենց պապիկին էին նմանեցրել և նրա հետ համեմատել, և միայն մի երեխա էր ասել, որ նախագահն է պատերազմում: Սա այն դեպքում, երբ վերջինիս սիրած հաղորդումը լուրերն էին: Փաստորեն՝ փորձի արդյունքում պարզվեց, որ երեխաների քաղաքական պատկերացումները դեռևս չէին ձևավորվել:

Եթե միջին դասի քաղաքաբնակ և սպիտակամաշկ ամերիկացի երեխաների քաղաքական աջակցության ձևավորման գործընթացն այն տեսքն ուներ, ինչպիսին նկարագրում էին Իստոնն ու Դեննիսը, ապա սոցիալական ու էթնիկ այլ խմբավորումների դեպքում պատկերն այլ էր: Այսպես, ԱՄՆ-ի ոչ բարենպաստ շրջաններից մեկում կատարած հետազոտության ժամանակ, որտեղ մեծ էին գործազրկության թիվը և սոցիալական խնդիրների առկայությունը, երեխաների ու երիտասարդների աշխարհընկալման պատկերացումն այլ էր: Ի տարբերություն իրենց ավելի բարեկեցիկ հասակակիցների (11-12 տարեկան)՝ իրենց ամերիկացի չէին համարում, չէին հպարտանում իրենց երկրով, այսինքն՝ նրանց մոտ նույնիսկ ազգային ինքնագիտակցություն չէր ձևավորվել, իսկ քաղաքական գիտակցությունը՝ առավել ևս:

1980-1990-ական թթ. քաղաքական հոգեբանությունը, կիրառելով «քաղաքական աջակցության» տեսաբանների գաղափարները, դրանց որոշակի դրույթներ գարգացրեց, մյուսները հերքեց: Այսպես, երեխաները, որոնց հետազոտել են Իստոնն ու Դեննիսը, մեծանալով համալրել են 1960-ական թթ. վերջի և 1970-ական թթ. սկզբի բողոքական բնակչության շարքերը: Փաստորեն, եթե բարեկեցիկ երեխաները, որոնք «պատվաստվել են», հետագայում համալրել են բողոքականների շարքերը, ապա Իստոնի և Դեննիսի եզրահանգումները սխալ են: Իրենք՝ հեղինակները, ենթադրում էին, որ իրենց տեսության ձախողման համար ոչ թե տեսական մոդելներն են մեղավոր, այլ այդ ժամանակաշրջանի յուրահատուկ իրավիճակը, որը հանգեցրեց մի սերնդից մյուսին քաղաքական արժեքների փոխանցման անընդհատության ընդմիջմանը:

Ֆունկցիոնալիստական տեսության այլ տարատեսակ է **քաղաքականության դերային տեսությունը**, որը քաղաքական գործընթացը բացատրում էր «դերեր» հասկացության միջոցով: Նոր տեսական մոդելի ի հայտ գալը պայմանավորված էր քաղաքական նոր իրադարձություններով: 1970-1980-ական թթ. շատ երկրներում դարձան քաղաքական համակարգերի մոդեռնիզացիայի ժամանակաշրջան. դա պահանջում էր բնակչության նոր՝ նախկինում քաղաքական ակտիվությունից մոբիլիզացիա:

Քաղաքական տեսության մեջ հոգեբանական «դեր» հասկացության շրջանառությունը շատ արդյունավետ էր, սակայն դրա ֆունկցիոնալիստական մեկնաբանությունը հակասությունների տեղի սովեց: Առաջին, քաղաքական գործընթացների մասնակցի դերը չի սահմանափակվում միայն, ինչպես կարծում էին ֆունկցիոնալիստները, քաղաքացու՝ քաղաքական համակարգին ուղղակի հարմարվելով: Մեխանիկորեն չեն գործում նաև նորմատիվ դերային կարգադրությունները: Հաճախ են հանդիպում քաղաքական շարժումներ և միություններ, որոնք անհնար էր նախկինում պատկերացնել: Նման դեպքերում քաղաքական դերեր իրականացնողները

չեն համապատասխանում քաղաքական վարքագծի ենթադրյալ օրինակին:

Երկրորդ, պրակտիկան չի արդարացնում նաև քաղաքականության դերային տեսության մի այլ թեզիս, ըստ որի՝ մարդն արդյունավետ մտնում է դերի մեջ՝ նույնականացնելով իրեն ինչպես ողջ քաղաքական համակարգի, այնպես էլ նրա առանձին ինստիտուտների հետ: Եթե նախկինում կուսակցական պատկանելիությունը կամ ընտրությունների ժամանակ այս կամ այն կուսակցությանն աջակցությունը ընտանեկան ավանդույթ էր, ապա վերջին տասնամյակներում նույնիսկ ամենակայուն քաղաքական համակարգերում նման նույնականացումը ավելի շատ բացառություն է, քան օրինաչափություն:

1980-1990-ական թթ. քաղաքականության դերային տեսության կողմնակիցները սկսեցին փնտրել այն դերային շրջանակները, որից կատարողը չպետք է դուրս գար: Գերակայում էր կոնսենսուսի գաղափարը, սակայն նոր քաղաքական իրողությունը պահանջում էր ոչ այնքան փնտրել կոնսենսուս, որքան սովորել գոյակցել կոնֆլիկտի հետ և հնարավորության դեպքում կառավարել այն: Քաղաքականության դերային տեսությունը բավականին արդյունավետ էր այդ խնդրի լուծման համար: Այսպես, խնդրի լուծման համար Բ. Կոենը և Ա. Ռապոպորտը առաջարկեցին միջազգային կոնֆլիկտների լուծման համար «դերերի փոխանակման» գաղափարը, ըստ որի՝ հասարակության կյանքում կոնֆլիկտն անխուսափելի է, պետք է միայն այն քաղաքակիրթ դարձնել՝ ներդնելով խաղի որոշակի կանոններ, օրինակ՝ դերերի մտածված փոխանակում:

Քաղաքականության ֆուկցիոնալիստական մոդելները մեծ ազդեցություն ունեցան քաղաքականության մեջ մարդու վարքի ուսումնասիրության գործում: Սակայն դրանք հիմնականում ելնում էին մակրոգործոններից, իսկ նրանց հետազոտության մեթոդները մասնավոր քաղաքական խնդիրների լուծման համար արդյունավետ չէին: Նման պարագայում անհրաժեշտ էին առանձին մարդուն

ուսումնասիրող տեսություններ: Նման ուղղություն դարձավ քաղաքական բիհևիորիզմը: Այս տեսության հիմնական խնդիրը քաղաքականության մեջ անհատական վարքի ուսումնասիրությունն էր՝ նպատակ ունենալով հասնել էլիտայի կողմից այդ վարքի կառավարմանը:

Բիհևիորիստների և ֆունկցիոնալիստների կողմից ուսումնասիրության ընթացքում մարդու ներքին աշխարհի անտեսումը հանգեցրեց որոշակի «բողոքի» և անտիպոզիտիվիստական հայեցակարգերի առաջ գալուն: ԱՄՆ-ում և Մեծ Բրիտանիայում պոզիտիվիստներին քննադատում էին հիմնականում պրակտիկ հետազոտությամբ զբաղվող գիտնականները, որոնք մարդու վարքագիծը ղեկավարելու ավելի արդյունավետ ձևերի կարիք ունեին: Հիասթափվելով վարքագծի վրա միայն արտաքին ազդեցության պոզիտիվիստական մեթոդներից՝ այս մասնագետները սկսեցին ուսումնասիրել գիտակցությունը, հոգեբանական ենթագիտակցական կառուցվածքները, որպեսզի հնարավոր լիներ վարքագծի վրա ազդել «ներսից»: Այս մեթոդը առաջարկվեց կոգնիտիվ և հումանիտար հոգեբանության կողմից և իրականացվեց հոգեվերլուծաբանների կողմից:

Քաղաքական հոգեբանության **կոգնիտիվ ուղղությունը** ուսումնասիրում է քաղաքական մտածողության գործընթացը: Համաձայն այս դպրոցի հոգեբանների ընդհանուր հայացքների՝ քաղաքական վարքագծի մոդելի ընտրությունը միջնորդավորվում է այն հայացքներով ու արժեքներով, որոնք կազմում են մարդու գիտակցությունը: Ընդ որում, հետազոտողների մի մասը ուշադրություն էին դարձնում քաղաքական գիտակցության ձևավորման գործընթացներին, մյուսները՝ դրա կառուցվածքին:

Վերջին երկու տասնամյակներում արված հետազոտություններում շեշտը դրվում էր ոչ այնքան մանկական տարիքի քաղաքական մտածողության դինամիկայի ձևավորման վրա, այլ այն բանի վրա,

թե ինչպես է հասուն մարդը առաջնորդվում իր քաղաքական ընտրությունը կատարելիս:

Կոգնիտիվիստների աշխատանքները ցույց տվեցին, որ կայուն քաղաքական համակարգ ունեցող երկրներում, որտեղ ընտրողներն իսկապես ունեն նախնական կողմնորոշում՝ այս կամ այն կուսակցության օգտին քվեարկելու, քաղաքացիների քաղաքական գիտակցությունը լրացվում է որոշակի «գաղափարների փաթեթով»: Գաղափարախոսությունը, դառնալով մարդու գիտակցության մաս, հանդես է գալիս որպես մի փաթեթում տարբեր գաղափարախոսությունների հանգույց:

Անտիպոզիտիվիստական հայեցակարգերում իրենց մեծ դերն ունեն հումանիտար հոգեբանության ներկայացուցիչները, որոնք առաջարկում են քաղաքական հոգեբանության վերլուծության ժամանակ հաշվի առնել անհատի հուզական-շարժառիթային ոլորտը: Այս դպրոցի ներկայացուցիչների վրա մեծ ազդեցություն են թողել Ա. Մասլոուի՝ պահանջմունքների հիերարխիայի վերաբերյալ գաղափարները և Կ. Ռոջերսի՝ ոչ ուղղորդված հոգեթերապիան: Այս գաղափարները ընդգծում էին անհատի գործունեության ինքնուրույն արժեքը՝ հակադրվելով պոզիտիվիստներին: Անհատի զարգացման շարժիչ ուժը, ըստ վերոհիշյալ հեղինակների, պահանջմունքներն են:

Քաղաքական հոգեբանները պնդում էին, որ քաղաքական մասնակցության գլխավոր շարժառիթը ոչ թե սովորական շահն է, այլ անհատի խորքային պահանջմունքները: Ամերիկացի քաղաքական հոգեբան Ս. Ռենշոնը դեմոկրատիայի խնդիրների հետազոտման համար կիրառեց Ա. Մասլոուի պահանջմունքների հիերարխիայի տեսությունը: Ըստ նրա՝ միայն այն համակարգը, որը բավարարում է մարդու տարրական պահանջմունքները, կարող է արդյունավետորեն քաղաքական դաշտ ընդգրկել քաղաքացիներին և ստանալ նրանց աջակցությունը: Նման պահանջմունքները մեկը, որն անհրաժեշտ է դեմոկրատիայի կայացման համար, մարդու

մասնակցության պահանջմունքն է, որը հոգեբանական մակարդակում արտահայտվում է իրավիճակի հանդեպ անհատական վերահսկողության հաստատմամբ:

Եթե հումանիստական հոգեբանության ներկայացուցիչները և կոգնիտիվիստները ուսումնասիրում էին պահանջմունքները, հույզերը, շարժառիթները, քաղաքական մտածողության մեխանիզմները, որոնք անհատին տալիս են ռացիոնալ գործողությունների ծրագիր, ապա քաղաքական հոգեվերլուծությունը շեշտը դնում է հոգեկանի անգիտակցական տարրերի վրա: Ներկայումս այս ուղղությունը լայն տարածում ունի հատկապես ամերիկյան հետազոտողների շրջանում: Քաղաքական հոգեվերլուծության խնդիրը անհատի քաղաքական կառուցվածքի ուսումնասիրությունն է, անհատականության տեսակների դասակարգումը և քաղաքական գործիչների հոգեկենսագրության ստեղծումը: Այս ուղղության շրջանակում քաղաքական վարքի ուսումնասիրությունների հիմքում ընկած են Զ. Ֆրոյդի՝ անգիտակցականի մասին ուսմունքը: Անհատն ամբողջությամբ և հատկապես իշխանության հանդեպ նրա ձգտումը հոգեվերլուծությունը մեկնաբանում է որպես անգիտակցական, բնագղային գործոն:

Հ. Լասսուելը, որն առաջին քաղաքական հոգեվերլուծաբաններից է, հետազոտելով քաղաքական վարքի տարբեր տիպեր, առաջ քաշեց վարկած, ըստ որի՝ խոսելաձևը, միջանձնային հարաբերությունների տեսակը և լիդերների այլ հատկանիշներ պայմանավորված են ընդհանուր անհատական բնութագրիչներով: Այսպես, նա առանձնացրել է քաղաքական գործիչների երեք տեսակ՝ «ագիտատոր», «վարչարար» և «տեսաբան»՝ նկարագրելով յուրաքանչյուր տեսակին պատկանող քաղաքական գործիչների: Օրինակ՝ ագիտատորը հակված է խմբակային ելույթների: Իր համոզմունքներով սոցիալիստ է: Լասսուելը քաղաքական գործչի պատկանելիությունը այդ խմբին պայմանավորում է նրա ընտանեկան կարգավիճակով, առավել հստակ՝ նախանձով, որ նա կարող է տաժել, օրինակ, իր

եղբոր հանդեպ: Նման զգացմունքները սովորաբար գաղտնի են պահվում, որովհետև սոցիալապես անընդունելի են, սակայն նախանձը և մեղքի զգացողությունը շարունակ տանջել են նրան: Այս ամենը հետագայում վերափոխվել է և իր արտահայտությունը գտել հավասարության և եղբայրության գաղափարներում:

Քաղաքական հոգեվերլուծության մեջ կարևոր ներդրում ունեցավ ավտորիտար անհատականության ուսումնասիրությունը: Դեռևս 1950-ական թթ. Թեոդոր Ադորնոն իր գաղափարակիցների հետ իրականացրեց «Ֆաշիստական» տեսակի անհատի ուսումնասիրություններ, որի վերլուծության համար հատուկ՝ F-Ֆաշիզմի չափացույց առաջարկվեց: Նման տեսակի մարդու հանդեպ հետաքրքրությունը պայմանավորված էր Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նման աղետի կրկնումից խուսափելու հանգամանքով:

Հետազոտության օբյեկտը ոչ թե իրական ֆաշիստներն էին, այլ սովորական միջին դասին պատակող սպիտակամորթ ամերիկացիները: Հետազոտության արդյունքն անսպասելի էր: Պարզվեց, որ միջին ամերիկացիների շրջանում ավտորիտար տեսակը բավականին հաճախ է հանդիպում: Այն բնութագրվում է հատուկ հոգեբանական հատկանիշներով, ինչպիսիք են՝ մյուսներին ենթարկեցնելու ձգտումը, անհանդուրժողականությունը, ազգայնականությունը: Ընդ որում, նման անհատը, ճնշելով թույլին, վախենում է իրենից ուժեղներից:

Ներկայումս ավտորիտարիզմի հոգեբանության վերաբերյալ կան բազմաթիվ ուսումնասիրություններ, որոնցից շատերը զարգացնում են քաղաքական հոգեվերլուծության նախնական դրույթները, մասնավորապես ավտորիտարիզմի արմատները պետք է փնտրել ընտանիքում:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- քաղաքական հոգեբանության պոզիտիվիստական ուղղությունը,
- քաղաքական հոգեբանության պոզիտիվիստական ուղղության հիմնական դպրոցները,
- քաղաքական հոգեբանության անտիպոզիտիվիստական ուղղությունը,
- անտիպոզիտիվիստական ուղղության շրջանակում զարգացող հիմնական տեսական մոտեցումները:

Գրականության ցանկ

1. Political Psychology, Contemporary Problems and Issues, Ed. by Hermann M., San Francisco, Jossey-Bass, 1986.
2. Дилигенский Г., Социально-политическая психология, Москва, “Аспект-пресс”, 1994.
3. Политическая наука. Новые направления / Под ред. Клингеманна Х.-Д. и Гудина Р., Москва, “Вече”, 1999, Гл. 3.
4. Шестопап Е. Б., Личность и политика, Москва, “Мысль”, 1988.
5. Ковалевский П. И., Психиатрические этюды из истории // Диалог, 1991-1993.
6. Ольшанский Д. В., Психология современной российской политики: Хрестоматия по политической психологии, Москва, Академический проект, 2001, Тема 3. История политической психологии, с. 111-186.
7. Политическая психология / Под ред. А. Д. Юрьева, Ленинград, изд-во ЛГУ, 1992.

Թեմա 4. Քաղաքական հոգեբանության բիհևիորիստական ուղղությունը

1950-ական թթ. հոգեբանության մեջ գերիշխում էր «ազդակ-նեակցիա» բիհևիորիզմը: Գերակա էր այն կարծիքը, որ մենք կարող ենք անտեսել այն ամենը, ինչ կատարվում է մարդկանց գլխում: Ըստ բիհևիորիստների՝ այդ ամենը չափելի չէ, հետևաբար գիտության համար անպատշաճ է: Բիհևիորիստները գտնում էին, որ մարդկանց «ներքին վիճակները» չեն կարող ուսումնասիրվել: Դրա փոխարեն խորհուրդ էին տալիս կենտրոնանալ նրա վրա, ինչը տեսանելի է և կարող է հետազոտության առարկա դառնալ, այսինքն՝ բացահայտ վարքագիծը (այստեղից էլ՝ բիհևիորիզմ անվանումը), որը չափելի է և փորձարկելի:

Բիհևիորիզմի հիմնադիրը Ջոն Ուաթսոնն է: Վերջինիս ազդեցությունն են կրել այնպիսի նշանավոր բիհևիորիստներ, ինչպիսիք են է. Թորնդիքը և Բ. Սքինները: Ըստ նրանց՝ մարդու միտքը դատարկ տախտակ է (tabula rasa), որի վրա կարելի է ցանկացած բան գրել: Ուաթսոնն արհամարհում էր տաղանդը, ունակությունները, ցանկությունները, զգացմունքները: Սա սիտուացիոնիզմի ծայրահեղ տեսակ է, ըստ որի՝ վարքի պատճառները պետք է փնտրել արտաքին միջավայրում, ոչ թե մարդու ուղեղում:

1990 թ. Սքիններն իր վերջին ելույթում քննադատեց ճանաչողության և մարդու մտքի ուսումնասիրությունը՝ որակելով դա «հոգեբանական կրեացիոնիզմ», և պնդեց, որ պետք է ուսումնասիրել շրջակա միջավայրը, որը կերտում է անհատներին և ոչ թե այն, թե ինչպես են անհատները կերտում այդ միջավայրը:

Բիհևիորիզմի բոլոր տեսակներին բնորոշ է պայմանականացման գաղափարը: Շատերին է հայտնի Պավլովի շան պատմությունը, որը վարժեցված էր զանգի հնչելու ժամանակ թուք արտադրելուն: Ամեն անգամ, երբ փորձարկողը հնչեցնում էր զանգը (ազդակ), շանը մտի կտոր էր տալիս: Թքարտադրությունը սկսվում էր զանգը

հնչելու ժամանակ: 1927 թ. Պալվովի փորձը դասական պայմանականացման օրինակ է, որի էությունը ռեֆլեքսի միջոցով սովորելու մեջ է: Բայց Աքիններին հետաքրքրում էր այն, ինչը հայտնի դարձավ տարերային պայմանականացում անվամբ, որի դեպքում կամավոր վարքագիծը փոխվում է: Մենք մի բան սովորում ենք, որովհետև այն ուղեկցվում է հաճելի զգացողությամբ: Աքինները կարծում էր, որ մարդիկ կարող են վարժեցվել պայմանների ստեղծման միջոցով՝ ցուցաբերելու պատասխանատու վարքագիծ և խուսափելու անպատասխանատու վարքագծից: Նման դիրքորոշումը նա արտահայտեց իր «Walden Two» նովելում, որի հերոս Ֆրեյզերը քաղաքականությունն ու կառավարումը անկարող էր համարում՝ բարելավելու մարդկանց կյանքը: Աքինները ստեղծում է մտացածին հասարակություն, որը ղեկավարվում է մենեջերների կողմից: Այդ հասարակությունում քաղաքականությունը փոխարինվում է գիտությամբ: Ուտոպիստական հասարակություն են այցելում պրոֆեսոր Բուրիսն ու իր ընկեր Քասլը: Թեպետ նրանք տեղաբնիկներին համարում են անկիրք ու անսովոր, նրանք ընդունում են որ դա երջանիկ հասարակություն է՝ զերծ այնպիսի սոցիալական խնդիրներից, ինչպիսիք են հանցագործությունները, արբեցողությունը և այլն: Պարզվում է, որ Ֆրեյզերը պայմանականացրել է մարդկանց «թերությունները»: Նա ասում է, որ մենք զուրկ չենք հույզերից և չպետք է լինենք, բայց հույզերը, որոնք դժբախտություն են բերում, անձանոթ են մեզ, ինչպես դժբախտությունն ինքնին: Աքինները պնդում է, որ եթե հասարակությունը դրվեր սքիններյան արկղի մեջ, մենք վարքագիծը կառավարեինք կանխամտածված, ոչ թե տարերայնորեն, կկարողանայինք վերացնել ագրեսիան, գերբնակեցումը, աղտոտումը, անհավասարությունը և դրանով կհասնեինք ուտոպիայի:

Մենք արդեն պայմանականացված են այն հանգամանքներով, որոնցում ապրում ենք: Ներկայումս դա պատահաբար է լինում, տարերայնորեն: Բայց ինչ կլիներ, եթե հոգեբանները կառավարության աջակցությամբ հնարավորություն ունենային պայմանակա-

նացնելու ողջ բնակչությանը՝ դրսևորելու սոցիալապես ցանկալի կամ գոնե ոչ բռնի ու հակասոցիալական վարքագիծ: Մենք կարգուկանոն կմտցնեինք միայն պայմանականացված գործընթացներում, որոնք տեղի են ունենում բնականորեն: Վերցնենք բռնաբարության օրինակը: Շատ արական սեռի ներկայացուցիչներ զարգացած արդյունաբերական հասարակություններում բռնաբարություն չէին գործի, նույնիսկ եթե հասարակությունը թույլ տար այդպես վարվել: Բայց այն հասարակություններում, որտեղ կանանց հանդեպ տարածված է ծայրաստիճան վատ վերաբերմունքը (Աֆղանստան), զգալի թվով տղամարդիկ տարբեր կերպ կշահագործեն կանանց: Բայց ինչ կլինի, եթե տվյալ հասարակության բոլոր տղամարդիկ վաղ հասակից պայմանականացվեն՝ նման բռնի արարքները համարելով նողկալի: Արդյո՞ք սա չէր լինի այն գինը, որն արժեք վճարել:

Ի վերջո, ազատությունն ունի սահմանափակումներ, և մենք ընդունում ենք այդ սահմանափակումները՝ ենթարկվելով տարբեր օրենքների, կանոնների: Բայց ո՞վ պետք է որոշի, թե որ վարքագիծը պետք է խրախուսվի, իսկ որը՝ ոչ: Չէ՞ որ, օրինակ, մարիխուանայի օգտագործումն օրինական է Նիդեռլանդների լիցենզավորված սրճարաններում, բայց այն կարող է մի քանի օր բանտում անցկացնելու պատճառ դառնալ Մեծ Բրիտանիայում: Կամ, ասենք, ԱՄՆ որոշ նահանգներում անձը կարող է 18 տարեկանում ատրճանակ ունենալ, բայց չի կարող սրճարանում օրինական կերպով գարեջուր պատվիրել: Մինչդեռ Արևմտյան Եվրոպայում անձը կարող է 18 տարեկանում (և դրանցի էլ շուտ) բարում գարեջուր խմել, բայց չի կարող օրինական կերպով հրազեն գնել: Բանն այն է, որ տարբեր հասարակություններում, նույնիսկ մի պետության տարբեր հատվածներում ճշտի և սխալի հարցը տարբեր կերպ են դիտարկում: Սա հատկապես տեսանելի է ԱՄՆ-ի պես դաշնային համակարգ ունեցող երկրներում: Սքինները քաջատեղյակ էր նշված խնդրից, սակայն կոչ էր անում կատարել արժեքների դատողություններ:

Աքիները նաև տեղյակ էր այն հարցից, որ պայմանականացված մարդը զուրկ է բարոյական ընտրություն կատարելու ունակությունից: Բայց նա նշում էր, որ «Wolden Two»-ի անդամները միշտ անում էին այն, ինչ ուզում էին: Նրանք ուզում էին անել իրենց և հասարակության համար լավ արարքներ: Նրանց վարքագիծը որոշված էր, բայց նրանք ազատ էին (այսինքն՝ ընտրությունը լավի ու լավի կամ ավելի լավ մեջ էր):

Աքիները գտնում էր, որ մարդկային ազատությունն ու առաքինությունը թվացյալ երևույթներ են: Մենք մի բան ուզում ենք, որովհետև մենք պայմանականացվել ենք դա ցանկանալ դրական ամրապնդիչների (պարզևատրումներ) և բացասական ամրապնդիչների (պատժամիջոց) միջոցով:

Այսօր շատ հոգեբաններ հարցականի տակ են դնում պայմանականացման կարողությունը՝ փոխելու մարդկանց վարքագիծը: Սթիվեն Փինքերը բերում է կրոնական խմբերի օրինակը, որով փորձում էին վերացնել համասեռամուլների «հիվանդությունը»: Շատ տեխնիկաներ են կիրառվել համասեռամուլ մարդկանց նկատմամբ, օրինակ՝ ստիպել նրանց նայել «Playboy» ամսագիրը, բայց դրանք չեն աշխատել: Բանն այն էր, որ մենք դատարկ տախտակ չենք, որի վրա կարող է դրոշմվել շրջակա միջավայրը: Մեր գենետիկ և նյարդային համակարգերը առանցքային դերակատարություն ունեն: Այնուամենայնիվ, սխալ կլիներ ասել, որ պայմանականացումը երբեք չի աշխատում: Բիհևիորիստական տեխնիկաները կարծես ավելի լավ աշխատում են, երբ հարկ կա վարքագծում ծայրամասային փոփոխություններ կատարելու: Օրինակ՝ անհանգստությունն ու խուճապը երբեմն կարող են հաղթահարվել պայմանականացման շնորհիվ: Նման խանգարումներ ունեցող մարդիկ կարող են դրանք հաղթահարել՝ «անվտանգ» կամ սիմուլյացիոն իրավիճակներում հայտնվելով:

Աքիների քաղաքական ռադիկալիզմը հազիվ թե կարելի է հարցականի տակ դնել: Պնդելով, որ մենք մեր ազատ կամքից ան-

կախ չենք ընտրություն կատարում, նա արտահայտում է արևմտյան իրավական համակարգերի հիմքում ընկած գաղափարը, ըստ որի՝ եթե մենք վատ արարք ենք կատարում, պետք է պատժվենք, մեր ընտրություններն ունեն հետևանքներ, և մենք պատասխանատու ենք դրանց համար: Դիտարկենք հարց: Եթե հաշվի առնենք, որ մարդիկ ավտոնոմ որոշում չեն կայացնում, ապա պե՛տք է ընդունենք ոչ միայն «վատ» արարքի դիմաց պատժի, այլև «լավ» արարքի դիմաց գնահատման և պարգևատրման գաղափարը: Աքիները այս մասին գրում է. «Մարդը պատասխանատու է իր արարքի համար ոչ միայն այն իմաստով, որ նա կարող է արդարացիորեն մեղադրվել և պատժվել իր վատ արարքի համար, այլև այն իմաստով, որ նա պետք է աջակցություն ստանա իր ձեռքբերումների համար»:

Աքիների աշխարհընկալումը որոշ առումով դեմոկրատական է: Այստեղից պարզ է դառնում, թե ինչու այն մեծ բողոք առաջ բերեց 1950-1960-ական թթ.: Ամերիկացիները հավատում էին, որ անհատներն ազատ են փնտրել և գտնել իրենց կենսաձևը, ապրել այնպես, ինչպես ուզում են, նրանք շատ են աշխատում և խաղում են կանոններով: Դու կարող ես լինել այն, ինչ ուզում ես և քո կյանքի ուղին նախորոշված չէ: Բիհևիորիզմը մրցակցում է այս տեսակետի հետ այն իմաստով, որ արհամարհում է դրա հնարավոր լինելը: Աքիների համար մեր հակումները ամրագրված չեն և զիջող են, իսկ մեր ձեռքբերումները սոցիալական պայմանականացման արդյունք են: Անհատը, որը պայմանականացված է հավատալու, որ ինքը ունակ է հասնելու բարձունքի, կգնա և կփորձի հասնել դրան, ինչպես որ այն անհատը, որը պայմանականացվել է հավատալու, որ ինքը փակված է սոցիալական իրավիճակում, հավանական է, որ չի փորձի փախչել այդ իրավիճակից:

Այսպիսով՝ բիհևիորիզմի բազմաթիվ կողմ և դեմ փաստարկներ են բերվում: Սա այն ասպարեզն է, որտեղ բախվում են հոգեբանների քաղաքական տեսությունն ու փորձը: Սա նաև պայմանա-

վորված է դիրքորոշումների և սխտուացիոնիզմի մեր տարբերակմամբ, քանի որ բիհևիորիզմը վերջինիս արմատական ձևն է:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- բիհևիորիստական ուղղության ծագման պատճառները,
- պայմանականացման գաղափարի էությունը,
- քաղաքական հոգեբանության ուսումնասիրության բիհևիորիստական ուղղության հիմնական թերությունները,
- քաղաքական հոգեբանության ուսումնասիրության բիհևիորիստական ուղղության հիմնական առավելությունները:

Գրականության ցանկ

1. Burgess A., A Clockwork Orange, restored version, New York, W.W. Norton, 1986.
2. Burgess A., You've Had Your Time, New York, Penguin, 1990, p. 245.
3. Houghton D., Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases, NY, 2009.
4. Lauren Slater, Opening Skinner's Box: Great Psychological Experiments of the Twentieth Century, New York, W.W. Norton, 2004.
5. McGuire William, The Poli-Psy Relationship: Three Phases of a Long Affair, in Shanto Iyengar and William McGuire (eds.), Explorations in Political Psychology, Durham, NC, Duke University Press, 1993.
6. Pinker Steven, The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature, New York, Penguin, 2002.
7. Skinner B., Beyond Freedom and Dignity, Indianapolis, IN, Hackett Publishing, 2002.

Թեմա 5. Հպատակվելու հոգեբանության նկարագիրը

Սթենլի Միլգրամը, որն իր ժամանակի նշանավոր քաղաքական հոգեբաններից է, քաղաքական հոգեբանության մեջ հայտնի է դարձել իր քաղաքական հպատակման վերաբերյալ աշխատություններով:

Միլգրամը նախ հարց է տալիս, թե ինչու են անհատները պատրաստակամորեն ենթարկվում այնպիսի «բարձր» հեղինակության, ինչպիսին պետությունն է, նույնիսկ եթե այդ հեղինակության պահանջները հակասության մեջ են մտնում նրանց բարոյական արժեքների հետ: Նման հարցադրմամբ Միլգրամը մեծ դեր խաղաց հակումների տեսությունները տապալելու (կամ առնվազն դրանց կիրառումը նվազեցնելու) գործում: Դրանք հիմնականում այն տեսություններն էին, որոնք փորձում էին ողբերգական Հոլոքոստը բացատրել գերմանացիների ենթադրյալ «առանձնահատկություններով»: Նման տեսություններից է ավտորիտար անհատի հայեցակարգը:

Ավտորիտար անհատ

Չնայած ավտորիտար անհատի վերաբերյալ հետազոտությունները երկար պատմություն ունեն, սակայն դրանց հանդեպ հետաքրքրությունը զգալիորեն աճեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից և Գերմանիայում նացիստական ռեժիմի հաստատումից հետո:

1945 թվականից հետո սոցիալական գիտություններում ամենահաճախ տրվող հարցն այն էր, թե ինչու իրականացվեց Հոլոքոստը: Հարցին ամենատարածված պատասխաններից էր գերմանացիների մոտ ինչ-որ արտասովոր, բացառիկ երևույթի առկայությունը, ինչն անխուսափելի դարձրեց Հոլոքոստը:

Գերմանացիների էությունը և հատկապես ընտանիքներում երեխաների դաստիարակման ավտորիտար գործելակերպը, ըստ «Ավտորիտար անհատը» գրքի հեղինակների, անմիջականորեն

պատասխանատու էին անհանդուրժող, պահպանողական մտածողության ի հայտ գալու համար: 1950 թ. լույս տեսավ Թեոդոր Ադորնոյի և նրա գործընկերների գիրքը, որտեղ նշվում էր, որ ֆաշիզմի արմատները պետք է փնտրել ծնողների ճնշումների և ավտորիտարիզմի մեջ:

Ինչպես Ջեյմս Վուլերն է նշում, գիրքը մեծապես կրում է ֆրոյդյան հոգեվերլուծության տեսության ազդեցությունը, որը գերիշխող էր այն ժամանակ: Ըստ Ֆրոյդի՝ մարդիկ ունեն միայն երկու շարժառիթ՝ ագրեսիա և սեռական մղում: Երբ ընտանիքում ավտորիտար ծնողների կողմից ճնշվում են այս մղումները, երեխայի մոտ առաջանում է տագնապ: Փոխանակ օգնելու իրենց երեխաներին զարգանալ, նման ծնողները խստապահանջ են, անընդհատ վերահսկում են երեխաների վարքը՝ կիրառելով տարբեր միջոցներ: Հետագայում նման դաստիարակություն ստացած անհատները դառնում են անհանդուրժող իրենցից «տարբերվող» խմբերի հանդեպ:

Միլգրամը իրավիճակային տեսության կողմնակից էր և կասկածի տակ էր դնում բոլոր այն տեսությունները, որոնք մարդկանց վարքագիծը վերագրում էին նրանց հատկանիշներին: Որպես սոցիալական հոգեբան Սողոմոն Աշի հետևորդ՝ Միլգրամը հավատում էր, որ եթե մարդը հայտնվի բավական ուժեղ իրավիճակի մեջ, նա հնարավոր է դեմ գնա իր հակումներին, համոզմունքներին, արժեքներին, նույնիսկ սեփական աչքով տեսածին:

1950-ական թթ. Աշը հաստատեց դիտարկումների շատ հայտնի շարք, որում խնդրեց չափել մի քանի սովորական գծերի երկարությունները՝ նշված A, B, C տառերով, և հարցրեց, թե երեք գծերից, որոնք ներկայացված էին աղյուսակի աջ մասում, որն է երկարությամբ ամենամոտը աղյուսակի ձախ հատվածում պատկերված գծին:

Աշի կարծիքով նման դեպքում յուրաքանչյուր ոք տալիս է հարցի ճիշտ պատասխանը, և դա զարմանալի չէր, քանզի հարցն այնքան պարզ էր, որ նույնիսկ չորս կամ հինգ տարեկան երեխան

դրան ճիշտ կպատասխաներ: Սակայն սա փորձի միայն մի մասն էր, երբ մարդիկ պետք է հարցի պատասխանը ինքնուրույն տային: Փորձի իրական նպատակը առջևում էր, երբ հեղինակը սուբյեկտին խմբերի մեջ դիտարկեց՝ տալով նույն հարցը: Այսպես, Աշը «իրական» սուբյեկտին տարավ մի սենյակ, որտեղ կային որպես սուբյեկտ ձևացող վեց այլ մարդիկ: Նա կեղծեց փորձարկումն այնպես, որ անձինք խմբով նշված հարցին տան սխալ պատասխան՝ իրական սուբյեկտին թողնելով դժվար երկընտրանքի առջև: Օրինակ՝ կեղծ սուբյեկտները կարող էին պնդել, որ աջ կողմի B հատվածը երկարությամբ ամենամոտն է ձախակողմյան հատվածին, այնինչ իրականում լիովին հակառակն էր:

Ենթադրեք, նման իրավիճակում Դուք եք: Ինչպե՞ս կվարվեիք: Վեց հոգուն, որոնք Ձեզնից առաջ տվել էին սխալ պատասխան, կասեի՞ք, որ նրանք սխալ են, Դուք եք ճիշտ, թե կհամաձայնեիք մեծամասնության կարծիքին և չեիք վիճի՞ անգամ վստահ լինելով, որ նրանք սխալ են, իսկ գուցե կկասկածեի՞ք Ձեր ճշմարտացիության վրա՝ կարծելով, որ ակնաբույժի կարիք ունեք: Աշը հայտարարեց, որ սուբյեկտների մեծ մասը պարզապես գնում է խմբի սխալ դատողության հետևից, չնայած գիտի ճիշտ պատասխանը: Սուբյեկտների 75 %-ը դեմ գնաց իր սեփական դատողությանը, երբ խումբը տվեց խմբակային սխալ պատասխան:

Միլգրամին հետաքրքրում էր, թե ինչպես են սոցիալական նմանատիպ գործընթացներն ազդում անհատների դատողության վրա: Նա ցանկանում էր տեսնել, թե որքան հեռու կգնա մարդը՝ հետևելով «օրինական» հեղինակության հրամաններին, երբ դրանք դառնան մեծապես դաժան և անմարդկային: Այդ նպատակով Միլգրամը սկսեց փորձ կատարել, որի ժամանակ սուբյեկտներից պահանջվում էր էլեկտրական ցնցումներով «որսալ» զոհին: Դասական պայմաններից մեկում զոհին հնարավոր էր լսել բարակ պատից այն կողմ, բայց չտեսնել: Միլգրամը նույն փորձը տարբեր ձևերով կատարեց՝ յուրաքանչյուր անգամ որևէ բան փոխելով:

Իրականում «զոհը» դերակատար էր՝ Միլգրամի ընկերը, և ոչ մի ցնցում էլ չէր ստանում: Էլեկտրական աթոռը կեղծ էր, սակայն փորձն այնքան համոզիչ ձևով էր կազմակերպված, որ սուբյեկտները հավատում էին, թե իրական ցնցումներ էին տալիս «զոհին»:

Մինչ իր փորձարկումը Միլգրամը հոգեբանների և հոգեբույժների շրջանում հարցում էր անցկացրել. Նրանք կանխատեսել էին, որ սուբյեկտների մեկ տոկոսից էլ պակասը կգնա այդ քայլին: Զարմանալի է, բայց դասական պայմաններում սուբյեկտների 65 %-ը այդպես վարվեց: Արդյունքները չփոխվեցին, երբ Միլգրամը որպես սուբյեկտ կանանց ընտրեց: Կանանց միջին հպատակությունը դարձյալ 65 % կազմեց: Դա զարմանալի է, քանզի կանայք կարող են համարվել ավելի անհնազանդ (ենթադրվում է, որ նրանք կարեկից են) կամ ավելի հնազանդ (ենթադրվում է, որ նրանք պասիվ են): Արդյունքում Միլգրամը եզրակացրեց, որ սեռը չնչին տարբերություն ունի հպատակման ուսումնասիրության հարցում: Սակայն դա Միլգրամի բացահայտումների միայն մի փոքր մասն էր: Նա հետազոտեց «հնազանդ» սուբյեկտների արձագանքները, երբ նրանք կատարում էին իրենց հանձնարարությունները: Բոլորն էլ, իհարկե, տարբեր չափով լարվածություն և անհարմարություն էին զգում, ոմանք էլ ծիծաղում էին, ոմանք՝ լացում: Նրանք, ովքեր ծիծաղում էին, դա անում էին ոչ թե սադիզմից, դաժանությունից ելնելով, այլ որպես նյարդային արձագանք՝ սթրեսից: Սուբյեկտները, ինչպես պնդում է Միլգրամը, հետագայում իրենց պատասխանու չէին համարում իրենց կատարած գործողությունների համար:

Միլգրամը փորձը ձևափոխեց մի քանի տարբերակներով: Նա ցանկանում էր տեսնել, թե ինչ ազդեցություն կունենան, օրինակ՝

- հրամանների տրման ձևը,
- փորձի վայրը,
- սուբյեկտի և զոհի միջև հեռավորության փոփոխությունները:

Ամենահետաքրքիր բացահայտումներից մեկը կապված էր հեռավորության փոփոխման հետ: Երբ սուբյեկտի և զոհի միջև տա-

րածությունը մեծանում էր, հպատակման աստիճանը նվազում էր (չնայած ամբողջությամբ չէր վերանում): Դա հատկապես ճիշտ էր, երբ սուբյեկտն ու զոհը նույն սենյակում էին գտնվում:

Ընդհանուր առմամբ Միլգրամի փորձն այսքանն էր: Նա փորձի համար ընտրել էր սովորական մարդկանց և չէր ներառել նրանց, ովքեր հոգեբանորեն «ոչ նորմալ» էին թվում կամ էլ ցուցաբերում էին սադիստական անհատականության բացահայտ նշաններ, որպեսզի հետագայում սուբյեկտների արարքները հեշտությամբ վերագրվեն նրանց հատկանիշներին: Փորձի վերջնական եզրակացությունն այն էր, որ յուրաքանչյուր ոք ընդունակ է խախտել իր ամենահիմնական սկզբունքներն ու արժեքները, եթե հայտնվի այնպիսի իրավիճակում, որում «օրինական» համարվող հեղինակությունն ստիպում է հնազանդվել: Մյուս կողմից, ըստ նրա, այնպիսի մոտեցումները, ինչպիսին է, օրինակ, «ավտորիտար անհատի» վերաբերյալ մոտեցումը, ուղղակիորեն սխալ են, քանի որ հաշվի չեն առնվում այն իրավիճակները, որոնցում սոցիալական ուժերը կարող են ավելի ուժեղ լինել: Նրանք սխալվում են՝ համարելով, որ «չար արարքները» «չար մարդկանց» վարքի արդյունք են:

Չարիքի հիմարությունը

Իր «Հպատակություն: Փորձնական հայացք» գրքում Միլգրամը զուգահեռներ է անցկացնում իր գրքի և Հաննա Արենդտի «Այխմանը Երուսաղեմում» գրքի միջև, որում վերլուծվում է նացիստական գլխավոր պաշտոնյա, հրեաների ցեղասպանության պատասխանատուներից մեկի՝ Ադոլֆ Այխմանի կերպարը: Պատերազմից հետո Այխմանը փախել էր Գերմանիայից, սակայն 1960 թ. հայտնաբերվել է Արգենտինայում, դատապարտվել ու բանտարկվել Երուսաղեմում: Արենդտի համար ամենազարմանալին այն էր, որ դատավարության ժամանակ որքան հասարակ էր այդ մարդը: Ողջ դատավարությունը հեռարձակվում էր Իսրայելում, սակայն սադիստ հրեշի փոխարեն, որ շատ քաղաքացիներ սպասում էին տեսնել, նրանք տեսան

նագմական ծանձրալի և հասարակ մի մարդու, որի հիմնական աշխատանքն էր թղթապանակներ մշակել և ստուգել, որ հրեաներին տեղափոխող գնացքները մեկնեն ժամանակին:

Արենդտը խստորեն քննադատվել էր այդ հետազոտությունը անցկացնելու համար ժամանակի համար հասկանալի պատճառներով, սակայն նա օգտագործեց մի արտահայտություն՝ «չարիքի հիմարությունը (տափակությունը)»՝ բնութագրելու Այխմանին ու նրա նմաններին: Արենդտի տեսակետն այն չէր, որ Այխմանը պետք է ազատվի իր արարքների համար պատասխանատվություն կրելուց, այլ այն, որ չարիքը գործողությունների շղթայի վերջնական արդյունքն է, որի համար ոչ մի անհատ միայնակ պատասխանատու չէ անհատապես. կապող օղակները այդ շղթայում կարող են կազմված լինել և կազմված են գործողություններից, որոնց բրիտանացի պատմաբան Բրաունինգը կոչել է «հասարակ մարդիկ»:

Միլգրամը կարծում էր, որ երբ «զոհին» փորձելու, պատժելու պատասխանատվությունը բաժանվում է մի քանի անհատների միջև, հպատակությունը ավելի է աճում: Միլգրամը դա կոչեց «սոցիալապես կազմակերպված չարիք», որտեղ ոչ մի անհատ միայնակ պատասխանատու չէ իր արարքների համար: Ընդհանուր առմամբ Արենդտի ու Միլգրամի անկախ հետազոտությունները մեծ կշիռ ունեն և շատերի համոզմամբ բացատրում են այն, ինչ թվում է գրեթե անբացատրելի, օրինակ՝ հրեաների «համակարգված կոտորածը» ենթադրյալ «քաղաքակրթված» երկրներում՝ Եվրոպայի հենց սրտում:

Նրանց հետազոտություններից շատերը իմաստավորվում են, երբ խոսվում է Հոլոքոստի և վերջին ժամանակների կոտորածների մասին: Նացիստական Գերմանիայի պարագայում պարզ է, որ հրեաների կոտորածը չէր կարող իրագործվել մի հասարակությունում, որի անդամները իրենց համարում էին պարկեշտ, բարոյական, օրինապահ և հանկարծ պատրաստ էին մասնակցել (որոշ դեպքերում ուղղակիորեն) մի գործողության, որի նպատակը մարդ-

կանց ոչնչացումն էր միայն այն պատճառով, որ ազգությամբ տարբերվում էին Ադոլֆ Հիտլերի «կատարելատիպից»: Նկատելի է նաև, թե որքան բարակ է սահմանագիծը «լավ» և «վատ» կոչվածների միջև, և որքան հեշտ է անցնել այն: Տեղին է նաև 1994 թ. Ռուանդայի ցեղասպանության «աշխարհահռչակ» օրինակը, երբ հարևանը հարևանին սպանեց զուտ ռասայական տարբերությունների հիման վրա: Ընդ որում, տարբերությունները շատ առումներով ստեղծել էին Արևմուտքի գաղութարարները՝ իրենց սեփական նպատակներին հասնելու համար:

Ինչո՞ւ ենք հպատակվում: Ուղղվածություն դեպի հատկանիշների տեսություն

Միլգրամը նշում է, որ մարդիկ ապրում են աստիճանակարգային (հիերարխիկ) կառույցներում (ընտանիք, դպրոց, քոլեջ, բանակ): Սա էվոլյուցիոն կողմնակալության (հիերարխիկ աշխատանք) արդյունք է, որը ստեղծում է հեղինակությանը ենթարկվելու հնարավորություն: Հետաքրքիր է, որ այս փաստարկը կոշտ իրավիճակային մոտեցման, ինչպիսին է, օրինակ, S-R բիհևիորիզմը, ուղղակի հակադրությունն է: Ըստ Միլգրամի՝ մարդիկ ծնվում են ենթարկվելու հիմնական հակումով: Բացի դրանից, այնուամենայնիվ, նրա բացատրությունը իր բնույթով ավելի իրավիճակային է: Այս էվոլյուցիոն միտումը, ըստ նրա, փոխազդում է սոցիալական կառույցների և առանձնահատուկ հանգամանքների հետ՝ հանգեցնելով հպատակության առանձին դեպքերի: Որոշակի գործոններ ստիպեցին սուբյեկտներին ենթարկվել մինչև փորձին մասնակցելը (այնպես, ինչպես փաստը, որ մենք սոցիալականացված ենք հնազանդվելու աստիճանակարգային կառուցվածքի ավելի բարձր միավորներին): Անհատները ենթարկվում էին. նրանք հայտնվում էին Միլգրամի ասած «agentic state»-ում՝ հոգեբանական այն վիճակում, որում անհատը իրեն այլևս պատասխանատու չի համարում սեփական արարքների համար:

Միլգրամի 35 %-ը

Միլգրամի պարադիգմայի (որը գլխավորապես իրավիճակային է) համար բարդ գործոն է այն, որ կա մշակութային տարբերության ակնհայտ ապացույց, ըստ որի՝ տարբեր հասարակությունների անդամների հպատակության աստիճանը տարբեր է: 1970-ական թթ. սկզբին Դևիդ Մենտելը Գերմանիայի Մյունխեն քաղաքում կրկնում է Միլգրամի ուսումնասիրությունը և բացահայտում 85 % հպատակություն (փորձը դասական տարբերակով): Կա փաստ, որ ռուանդացիները նույնպես հստակորեն հակված էին ենթարկվելու իշխանությանը: Այն հարցին, թե ինչու այդքան շատ ռուանդացիներ 1894 թ. սպանեցին մարդկանց, որոնք շատ դեպքերում նրանց հարևաններն էին, պատասխանը մեկն էր. «Համակերպվածությունը շատ խորն է, շատ զարգացած: Ռուանդայի պատմության մեջ յուրաքանչյուր ոք ենթարկվում է հեղինակությանը: Մարդիկ մեծարում են իշխանությունը, և չկա բավարար կրթվածություն: Դուք աղքատ, անկիրթ բնակչությանը զենք եք տալիս և ասում. «Դա քոնն է, սպանի՛ր»: Նրանք կինազանդվեն: Գյուղացիները, որոնք վճարվում էին կամ հարկադրվում սպանել, նայում էին սոցիալ-տնտեսական ավելի բարձր կարգավիճակ ունեցող մարդկանց՝ տեսնելու, թե ինչպես են նրանք գործում: Այսպես ազդեցիկ մարդիկ մեծ մարդիկ են ցեղասպանության ժամանակ: Նրանք կարծում էին, որ չեն սպանում, քանի որ դա չէին անում սեփական ձեռքերով, սակայն մարդիկ սպասում էին իրենց հրամաններին: Իսկ Ռուանդայում հրամանները կարող են տրվել հանգստությամբ»: Սա բավականին համատեղելի է Միլգրամի մոտեցման հետ: Նրա հպատակության տեսությունը պետք է մի քիչ տեղ թողնի մշակութային տարբերությունների համար, քանի որ մարդիկ ակնհայտորեն սոցիալականացված են տարբեր հեղինակավոր կառույցների ներսում: Ռուանդայի պարագայում կային բազմաթիվ փաստեր, որ բազմաթիվ հեղինակավոր դեմքեր՝ քաղաքագետներ, գործարարներ և նույնիսկ հոգևորական-

ներ, խրախուսում էին այն, ինչ տեղի ունեցավ 1994 թ.: Դա 20-րդ դարի ամենաարագ իրականացվող ցեղասպանությունն էր:

Ավելի բարդ է այն, որ իրավիճակային տեսությունը կարողանում է բացատրել, թե ինչու անհատների նշանակալի փոքրամասնությունը՝ 35 %-ը, Միլգրամի դասական օրինակում հրաժարվում է հպատակվել հեղինակությանը, երբ այն բռնանում է խղճի և արժեքների վրա: Միլգրամը ավելի քիչ ուշադրություն է դարձրել վերլուծությանը, թե ինչու են որոշ մարդիկ ընդվզում, սակայն պարզ է, որ նրանցից շատերի համար իրենց սեփական փորձն ու արժեքները այնքան մեծ նշանակություն ունեին, որ նրանք չմտածեցին, թե իրենք «այլ տարբերակ չունեն»:

Շատ մարդիկ հրաժարվեցին մասնակցել հրեաների բնաջնջմանը, շատերը նույնիսկ ակտիվորեն աշխատեցին նրա դեմ, ինչ անում էին նացիստները: Գերմանիայի արդյունաբերող Օսկար Շինդլերը վտանգեց ամեն ինչ՝ հրեաներին պաշտպանելու համար: Շվեդ դիվանագետներ Ռաուլ Վալենբերգը և Պեր Անգերը, ըստ տվյալների, փրկել են 100.000 հունգարացի հրեաների՝ օգտագործելով իրենց դիվանագիտական անձեռնմխելիությունը: Ռուանդայի դեպքում Հաթու գործարար Պոլ Ռուեսեսբագինան, որը հայտնի դարձավ «Հյուրանոց Ռուանդա» ֆիլմի շնորհիվ, փրկել էր հազարավոր ռուանդացիների (մեծ մասամբ՝ Թութսիների)՝ նրանց ապաստան տալով իր հյուրանոցում և կաշառելով տեղական պաշտոնյաներին:

Ըստ «Այլասեր անհատը» աշխատության հեղինակների՝ այս «փրկարարների» արարքները հնարավոր է բացատրել միայն նրանց հատկանիշները վերլուծելով: Ակնհայտ է, որ Միլգրամի հարացույցը չի կարող ամբողջությամբ բացատրել ցեղասպանության բոլոր կողմերը, չնայած այն ցույց է տալիս բազմաթիվ հոգեբանական ուժեր, որոնք մղում են դրան: Կողմերից մեկը, որը չկա Միլգրամի փորձում, բայց առկա է գործնականում բոլոր ձևի ցեղասպանությունների ժամանակ, զոհերի անընդհատ, կանոնավոր

ապամարդկայնացումն է: Ինչպես նշում է Ջեյմս Վոլլերը, «զոհերին մեր բարոյական տիեզերքից դուրս համարելը, հետևաբար ոչ արժանի կարեկցությունը վերացնում է բոլոր սահմանափակումները ընդդեմ ագրեսիայի: Հրեաների ապամարդկայնացումը Եվրոպայում դրա ամենավառ օրինակն է»: Մյուս գործոնը, որը չկա Միլգրամի փորձում, ուժեղ զգացմունքային ուժերն են, որոնք առկա են ցեղասպանությունների ժամանակ: Բացի ազգային ատելությունից՝ դա առաջին հերթին նվաստացումն է, ստորացումը:

Ինչպես նշում է Ադամ Ջոնսը. «դժվար է գտնել ցեղասպանության պատմական կամ ժամանակակից դեպք, որում նվաստացումը կենտրոնական դրդող ուժ չէ»: Սրա վառ օրինակը գերմանացիների վրդովմունքն է, որ նրանք զգացին 1918 թ. Վերսալյան պայմանագրից հետո: Դրան միացան նաև 1920-ական թթ. գնաճը և մեծ ճգնաժամը: Գերմանացիները քավության նոխազ էին փնտրում՝ իրենց գժտությունները վրան գցելու համար: Նույն ձևով Ռուանդայում բելգիացի գաղութարարները և մյուս եվրոպացիները խտրականություն էին դնում Հաթուների և Թութսիների միջև՝ վերջիններիս համարելով արտոնյա էլիտա (և այդպիսով վիրավորելով առաջիններին): Ընհանուր առմամբ թվում է՝ սոցիալ-տնտեսական պայմանները դառնում են ցեղասպանության պատճառ կամ առնվազն ապահովում հնարավոր պայմաններ դրա իրականացման համար:

Չնայած Միլգրամի ուսումնասիրությունը համոզիչ կերպով ցույց է տալիս այն մեխանիզմները, որոնք հասարակ մարդկանց դրդում են վայրագությունների, սակայն չեն կարող որպես համընդգրկուն տեսություն ծառայել՝ բացատրելու, թե ինչու են տեղի ունենում ցեղասպանությունները: Իհարկե, չի կարելի նրան մեղադրել ցեղասպանությանն առնչվող բոլոր պայմանները լաբորատոր պայմաններում վերարտադրել չկարողանալու համար: Մյուս կողմից Միլգրամը հաճախ էր նշում, թե կարողանում է ստանալ հպատակության բավականին բարձր մակարդակ այս գործոններից (ազգային ատելություն, ապամարդկայնացում, նվաստացում, տնտեսա-

կան աղետ) ցանկացածի բացակայության դեպքում: Ինչպես նա նշում է գրքի վերջում, «լաբորատորիայում տեսածս և զգացածս հեղինակիս համար անհանգստացնող են: Դրանք հնարավորություն են տալիս մտածելու, որ մարդկային բնույթը կամ մասնավորապես բնավորության այն տեսակը, որը ձևավորվում է ամերիկյան դեմոկրատական հասարակությունում, հուսալի չէ քաղաքացիներին իշխանությունների կողմից անմարդկային վերաբերմունքից հետ պահելու համար: Մարդկանց մի զգալի մաս անում է այն, ինչ հրամայվում է՝ անկախ գործողության բովանդակությունից և առանց խղճի սահամանափակումների, եթե միայն նրանք հրամանը համարում են օրինական իշխանության կողմից տրված»:

Գնահատելով Միլգրամի հպատակության պարադիգման

Դիտարկենք Միլգրամի մոտեցման հիմնական թերություններն ու առավելությունները:

Կողմ

- Միլգրամը պնդում էր, որ սուբյեկտների ճնշող մեծամասնությունը (65 %) դեմ է գնում իր հակումներին (իրավիճակի ուժ),
- նա օգտագործեց հնարավորինս նվազագույն ենթադրություններ՝ հետազոտվողների հպատակության մակարդակը ստանալու համար,
- նրա բացահայտումները ապացուցված են սոցիալական հոգեբանության մեջ առկա նմանատիպ հետազոտություններով (օրինակ՝ Սողոմոն Աշի հետազոտությունը և այլն),
- նրա բացահայտումները համապատասխան են ավելի համակարգային, բայց հետաքրքիր հետազոտություններին (օրինակ՝ Հաննա Արենդտի հետազոտությունը),
- նա բացահայտեց, որ հպատակության մակարդակը փոխվում է՝ կախված զոհի հեռավորությունից:

Դեմ

- Միլգրամը չէր կարողանում բացատրել ընդվզող 35 %-ի վարքագիծը:
- Կան մշակութային տարբերություններ, որոնք դրսևորվում են հպատակվելու հակման մեջ և տարբեր ազգերի մոտ տարբեր են,
- Միլգրամն առաջարկում է հպատակության մի տեսություն, որը մասնակիորեն հիմնված է զարգացման ժառանգված հակումների վրա,
- Ցեղասպանությանն առնչվող բազմաթիվ պատճառական գործոններ չկան նրա փորձարկումներում:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- Ս. Աշի փորձի նպատակը,
- ավտորիտար անհատի հայեցակարգը,
- Ս. Միլգրամի փորձի էությունը,
- Ս. Միլգրամի հպատակության պարադիգմայի թերությունները:

Գրականության ցանկ

1. Adorno Theodore, Else Frenkel-Brunswik, Daniel Levinson, and Nevitt Sanford, The Authoritarian Personality, New York: Harper, 1950.
2. Houghton David, Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases, NY, 2009.
3. Mantell David, The Potential For Violence In Germany, Journal of Social Issues, 1971.
4. Milgram Stanley, Obedience to Authority, An Experimental View, New York, Harper & Row, 1974.
5. Waller James, Becoming Evil, How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing, New York, Oxford University Press, 2002.

Թեմա 6. Հոգեկենսագրությունը քաղաքական հոգեբանության համակարգում

Զասթին Ֆրանկի 2004 թ. լույս տեսած «Bush on the coach: Inside the mind of the president» գիրքը փոթորիկ առաջացրեց հոգեբանության մեջ: Ֆրանկը պնդում է, որ Բուշի՝ վաղ մանկության հասակում անհատականության ձևավորումը նրա հետագա գործողությունները հասկանալու կարևոր բանալին է: Բուշի վաղ զարգացման համար խոչընդոտ են եղել ծնողների վերաբերմունքը. Զորջ Բուշ Ավագը հաճախ էր տնից բացակայում, մայրը՝ Բարբարա Բուշը, ոչ զգացմունքային, սառը և ավտորիտար կին էր: Ի պատասխան այս դաստիարակության՝ Բուշը զարգացրեց աշխարհի մասին իր սև և սպիտակ տեսակետը: Նրա մոտ առկա էր նաև ամենագորի պատրանք: Նրա՝ որպես նախագահի գործողությունները Ֆրանկը բնութագրում էր որպես «զգացմունքորեն կաղ և դաստիարակման ենթակա երեխայի» գործողություններ:

Պետք է ասել, որ Ֆրանկի փաստարկը մեկն է այն լրացումներից, որոնք կատարվել են քաղաքական հոգեբանության մեջ: Սովորաբար անվանվելով «հոգեկենսագրական» կամ «հոգեպատմական»՝ նշված մոտեցումները ենթադրում են, որ անհատները կարևոր են այն առումով, որ նրանց հոգեբանական բնութագրերը նշանակալից ազդեցություն ունեն իրական աշխարհի իրադարձությունների և արդյունքների վրա: Հեգեվերլուծության մեջ սա բավականին տարածված մոտեցում է. Մի կողմից այս ոլորտում բոլոր աշխատանքների համար ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն օգտագործում են որևէ հոգեբանական տեսություն, մյուս կողմից՝ փորձում կապ գտնել մարդու կյանքի պատմության և հետագայում դրա հիման վրա արված գործողությունների միջև:

Ներկայումս հոգեկենսագրական մոտեցումներն ավելի շատ օգտագործում են հոգեբաններն ու հոգեբույժները, քան քաղաքա-

գետները: Այս մոտեցումը կարևոր է հասկանալու հասուն մարդու վարքագիծը, ներառյալ քաղաքական գործիչներինը:

Ջիզմունդ Ֆրոյդի «ձևավորող ազդեցությունը»

Անցյալի և ներկայի շատ հոգեկենսագիրներ ազդեցություն են կրել հոգեվերլուծությունից և դրա հիմնադիր Ջիզմունդ Ֆրոյդի փաստարկներից: Ֆրոյդը կարծում էր, որ մանկության իրադարձությունները անմիջականորեն ազդում են անհատի հետագա զարգացման վրա:

Ըստ Ֆրոյդի՝ մարդիկ ունեն միայն երկու շարժառիթ՝ ագրեսիա և սեռական մղում (միասին հայտնի է որպես հաճույքի սկզբունք): Հեղինակը գտնում էր, որ մարդու միտքը բաղկացած է իդից, էգոյից և սուպերէգոյից: Ֆրոյդի կարծիքով մանկական տարիների կենսափորձը չի անհետանում և հաճախ ունենում է հիմնարար ազդեցություն անհատի վարքագծի վրա: Նա հատկապես ընդգծում էր անգիտակցական գործընթացների կարևորությունը, որոնք ներառում են անգիտակցից և սոցիալապես «անընդունելի» ցանկությունները: Սրանք ի հայտ են գալիս երազներից, լեզվի սայթաքումներից և շարժումներից: Ֆրոյդը համոզված էր, որ մեր երազները պարունակում են թաքնված ցանկություններ ու գաղտնիքներ, և հմուտ հոգեվերլուծաբանը կարող է վերհանել այդ երազները՝ բացահայտելով ներքին անգիտակցից կոնֆլիկտները:

Երբ անհատականության տարբեր կողմերի միջև կոնֆլիկտ է ծագում, սա անհանգստություն է առաջացնում էգոյի մոտ: Երբ այդ կոնֆլիկտը դառնում է անկառավարելի, մենք «դիմում ենք» անգիտակցից պաշտպանական տարբեր մեխանիզմների, ինչպիսիք են՝ ճնշումը, մերժումը, տեղափոխումը և այլն:

Ինչպես Դրյու Վեսթերն է նշում, Ֆրոյդն իրականում զարգացրել է անգիտակցականի մասին տեսություն, ըստ որի՝ մենք կարող ենք գործել դրդապատճառներով, որոնք անհայտ են նույնիսկ մեզ: Վեսթերը գրում է. «Ֆրոյդից առաջ ոչ ոք չէր գիտակցում, որ մեր

գիտակցությունը մտավոր ստացաբեկորի գազաթն է»: Ըստ նրա՝ Ֆրոյդը ճիշտ էր նաև ժխտման հարցում: Մենք նայում ենք այլ կողմ, որպեսզի չտեսնենք այն, ինչը մեզ անհանգստացնում է:

Ֆրոյդի՝ մեր շարժառիթները միայն ագրեսիայով և սեռական մղումով սահմանափակելը ներկայումս բավականին պարզունակ է դիտվում և հաճախ քննադատվում ոչ գիտական լինելու պատճառով:

Հարոլդ Լասսուելի «ձևավորող ազդեցությունը»

Հարոլդ Լասսուելի «Հոգեպաթոլոգիան և քաղաքականությունը» գիրքը լույս է տեսել 1930 թ.: Լասսուելը կրել է Չառլզ Մերիամի գաղափարական ազդեցությունը: Վերջինս ոգեշնչել է նրան՝ ուսումնասիրելու հոգեբանության և քաղաքականության միջև կապը: Լասսուելի հիմնական փաստարկն այն է, ինչ նա անվանում էր «քաղաքական անհատականություն», որը մասնավոր խնդիրները հասարակական կյանք տեղափոխելու արդյունք է: Օրինակ՝ տանը սեր չստացած անհատը սերը փնտրում է ժողովրդի շրջանում: Այստեղ ի հայտ են գալիս Ֆրոյդի առաջ քաշած պաշտպանական կամ փոխանակման մեխանիզմները: Քաղաքական ձգտումները և իշխանության փնտրտուքները հաճախ այն գործոններն են, որոնք օգնում են հավասարակշռել ցածր ինքնագնահատականը:

Լասսուելը նույնպես գտնում էր, որ սեքսը և ագրեսիան մարդու հիմնական շարժառիթներն են: Անգիտակից շարժառիթների ճնշումը կարևոր դեր են խաղում նրա աշխատանքներում:

Ալեքսանդր և Ջուլիետ Ջորջերի «Woodrow Wilson and Colonel House» գիրքը հոգեկենսագրական տեսության ամենահայտնի և հաճախ քննարկվող օրինակներից մեկն է: Լասսուելը արտահայտում է այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ քաղաքական իշխանությունը որոշ դեպքերում ցածր ինքնագնահատականի փոխհատուցում է: Նաև հիմնվում էր Ալեքսանդր և Ջուլիետ Ջորջերի անգիտակից շար-

ժառիթների և մանկության զարգացման հոգեվերլուծական հիմքերի վրա:

Հիմնական պնդումն այն է, որ Վիլսոնը տաժում էր անգիտակից զայրույթ դեպի իր հայրն այն վերաբերմունքի համար, որ նա ստացել էր մանկության ժամանակ: Իսիստ և անզիջում նախարար հայրը պատժում էր որդուն, հազվադեպ էր գովասանքի արժանացնում: Նա երբեք բավարարված չէր որդուց և վերաբերվում էր նրան սառը անտարբերությամբ: Շատ ժամանակ այնպես էր անում, որ տղան զգում էր իրեն հիմար, տգեղ, անպիտան և չսիրված:

Մշտապես դժգոհ լինելով ինքն իրենից՝ Վիլսոնը միշտ ձգտում էր ամբողջ կյանքում հասնել մեծ հաջողությունների: Վիլսոնի կարևոր բնութագրումներից մեկը նրա հաստատակամությունն էր, որը գալիս էր մանկությունից: Հոր վերաբերմունքը դարձրեց նրան կոշտ, առանց փոխզիջման գնալու անհատականություն: Դա էր պատճառը, որ հետագայում նա անընդհատ հակամարտությունների մեջ էր, և հենց փոխզիջման չգնալու պատճառով Ազգերի լիգայի դաշնագիրը անկում ապրեց:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- հոգեկենսագրության էությունը քաղաքական հոգեբանության մեջ,
- Հարոլդ Լասսուելի ձևավորող ազդեցության տեսության էությունը,
- Զիգմունդ Ֆրոյդի ձևավորող ազդեցության տեսությունը,
- համեմատական վերլուծություն հոգեկենսագրության տարբեր տեսությունների միջև:

Գրականության ցանկ

1. Butler Gillian and McManus Freda, Psychology: A Very Short Introduction, New York, Oxford University Press, 1998, p.5.

2. Frank Justin, *Bush on the Couch: Inside The Mind of the President*, New York, Harper Collins, 2004.
3. Freud Sigmund and Bullitt William, *Thomas Woodrow Wilson*, Boston, MA, Houghton Mifflin, 1967.
4. Freud Sigmund, *Leonardo da Vinci, A Memory of His Childhood*, London, Routledge, 1999.
5. Houghton David, *Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases*, NY, 2009.
6. Lasswell Harold, *Psychopathology and Politics*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1930.

Թեմա 7. Քաղաքական գիտակցության էությունը. Կոգնիտիվ համակարգ

1980-ական թվականներից սկսած՝ քաղաքական որոշումների կայացման և ընտրական վարքի ոլորտում աշխատող քաղաքական հոգեբանները ձգտում էին բացատրել մարդկանց անհատական տարբերությունները՝ ուսումնասիրելով նրանց գլխում գտնվող գիտելիքի կառուցվածքը կամ ճանաչողական «ճարտարապետությունը»:

1970-ական թթ. հոգեբանությունը ենթարկվեց «ճանաչողական հեղափոխությունների»: Ճանաչողության ուսումնասիրությունները ոլորտում գերակա դարձան: Ճանաչողություն (cognition) եզրույթը ծագել է լատիներեն *cognoscere* բառից, որը նշանակում է իմանալ: Ինչպե՞ս ենք մենք որոշում կայացնում, ինչպե՞ս ենք խնդիրներ լուծում, ինչպե՞ս ենք տեղեկատվություն մշակում, գիտելիք ձեռք բերում, ո՞ր գործոններն են ձևավորում աշխարհի հանդեպ մեր ընկալումները: Այս և շատ այլ հարցերի պատասխանները հոգեբանները սկսեցին տալ կոգնիտիվ մոտեցման շրջանակում:

Վերոհիշյալ հարցերի ուսումնասիրությունը ենթադրում է ճանաչողական գործընթացների վերլուծություն և մարդու միտքն աշխատեցնող ուղիների գնահատում:

Մարդու ուղեղն անհավանական գործիք է, իսկ արհեստական ուղեղի ստեղծման ուսումնասիրությունները դեռ չեն մոտեցել այնպիսի ծրագրերի ստեղծմանը, որոնք կկարողանան կատարել իրենց առջև դրված բոլոր առաջադրանքները: Ինչպես Սթիվեն Փինկերն է նշում, համակարգիչներն ու ռոբոտները չունեն ինտուիցիա: Այդ մասնիկը դժվար է, եթե ոչ անհնար, ծրագրավորել համակարգչի «ուղեղում»: Ճիշտ է՝ համակարգիչները որոշ բաներ մեզնից լավ են կատարում: Դրանք հատկապես արդյունավետ են գործում տվյալների պահեստավորման ժամանակ, սակայն զուրկ են գիտակցու-

թյունից և երբեք չեն կարողանա անել այն, ինչ ունակ է անելու մարդու ուղեղը:

Կոգնիտիվ գիտնականները տարբեր կերպ են մոտենում տեղեկատվության մշակման հարցին: Կան վերջին տարիների քաղաքական հոգեբանների վրա ազդեցություն թողած երկու հիմնական տեսություններ՝ վերագրման («միամիտ գիտնական») և սխեմայի («կոգնիտիվ ագահ»):

Կոգնիտիվ հետևողական (կայուն) տեսություն

Այս տեսությունը առավել հայտնի դարձավ 1950-1960-ական թթ.: Տեսությունը հիմնավորում է, որ երբ մարդիկ գործում են հակառակ իրենց սեփական համոզմունքների, նրանց մոտ առաջանում է հոգեբանական անհանգստություն այնքան ժամանակ, քանի դեռ նկատվում է հակադրություն վարքագծի ու համոզմունքների միջև: Մարդիկ չեն սիրում գործել այն ձևով, ինչը կարող է ոտնահարել իրենց համոզմունքը, չեն սիրում ունենալ մեկը մյուսին հակասող համոզմունքներ և խուսափում են նման անհարմարություն առաջացնող տեղեկատվությունից և իրավիճակներից:

Լեոն Ֆեսթինգերը վերոհիշյալ անհամապատասխանությունը անվանել է կոգնիտիվ դիսոնանս: Օրինակ, եթե կուսակցականները շատ հարցերում կարող են աջակցել իրենց կուսակցությանը, ասենք, օրինակ, քաղաքացիական իրավունքներին առնչվող հարցերում, սակայն հնարավոր է նաև, որ կուսակցության մի շարք կարևոր հիմնահարցերի վերաբերյալ այլ տեսակետ ունենան, օրինակ՝ չհավանեն նախագահական ընտրությունների համար կուսակցության կողմից առաջադրված թեկնածուին: Նման պարագայում, ըստ վերոհիշյալ տեսության, այսպիսի դիսոնանսի դեպքում ընտրողն առավել հակված է ամեն ինչ բերել հավասարակշռության վիճակի (այն, ինչ Ֆեսթինգերն անվանում էր ներդաշնակություն): Սա կարող է լինել անհամաձայնությունը ռացիոնալացնելու կամ թեկնածուի ընտրությունը անկարևոր համարելու հավելյալ համոզմունք

ավելացնելու միջոցով, որի արդյունքում կրճատվում է անհավասարակշռությունը:

Տեսությունը գերակա չդարձավ, քանզի ուներ մի շարք թերություններ: Նախ դժվար էր կռահել, թե անձն ինչն է համարում կամ ընկալում որպես անկայուն և այդ անկայունությունը հաղթահարելու համար ինչ մեթոդներ պետք է ձեռնարկի: Մարդիկ հանդուրժում են անկայունության բավական մեծ չափաբաժին: Այսպիսով՝ այն կանխելու դրդապատճառը կասկածի տակ է դրվում:

Ճանաչողությունը երբեմն կախված է մոտիվացիոն գործընթացներից. մարդիկ կփոխեն իրենց վարքագիծը կամ համոզմունքը, եթե գտնվում են բացասական հուզական վիճակում: Քաղաքականության մեջ շատ անհատներ անկայուն համոզմունքների մեծ հանդուրժողականություն ունեն: Կուսակցական ինքնորոշման տեսության կողմնակիցները (երբ քվեարկությունը կախված է կուսակցության նկատմամբ ունեցած երկարաժամկետ կախվածությունից) պնդում են, որ շատ քվեարկողներ հաշվի չեն առնում իրենց և կուսակցությունների դիրքորոշումների միջև եղած հակասությունները:

Կոգնիտիվ կայունության տեսության նկատմամբ աճող դժգոհությունների արդյունքում 1970-ական թթ. անդրադարձ կատարվեց երկու մոտեցումների՝ վերագրման և սխեմայի:

Վերագրման տեսություն

Վերագրման տեսությունը անհատներին դիտում է որպես միամիտ գիտնականների կամ խնդիր լուծողների: Տեսությունը նշում է, որ մարդկային էակները մեծապես անհանգստացած են՝ բացահայտելու իրենց և ուրիշների վարքագծի պատճառները: Նրանք շարունակաբար փորձում են հասկանալ շրջապատող աշխարհի իմաստը և դրա վերաբերյալ մի շարք ենթադրություններ են կատարում: Բացի դրանից՝ մենք ուրիշների վարքի պատճառները վերագրում ենք իրավիճակին, մինչդեռ այլ դեպքերում մենք վերագրում ենք այդ վարքը անձի ներքին համոզմունքներին: Ցավոք, այստեղ մենք հա-

ճախ սխալվում ենք, քանզի ենթադրություններ անելիս մարդիկ ոչ միշտ են ուշադիր: Ճանաչողական համակարգը սահմանափակ է, և մարդիկ հաճախ են «կրճատումներ» իրականացնում:

Սխալի մի տեսակ, որը կարող է քաղաքական խոշոր հետևանքներ ունենալ, կոչվում է ֆունդամենտալ վերագրական սխալ: Երբ մենք բացատրում ենք մեր գործողությունները, մենք դրանք վերագրում ենք իրավիճակին, իսկ ուրիշների գործողությունները բացատրելու դեպքում թերագնահատում ենք իրավիճակը՝ գերագնահատելով նրանց էության գործոնի դերը:

Վերագրման տեսության կողմնակիցները նշում են, որ 2 կրճատումները կամ էվրիստիկ մեթոդները կարևոր նշանակություն ունեն որոշումների ընդունման և գիտակցման մեջ: Առանձնացվում է ներկայացուցչական և հասանելիության էվրիստիկա: **Ներկայացուցչականը** հավանականությունների դատողությունն է, որ որևէ անհատը նման է այդպիսի անհատի կարծրատիպին: Փոփոխին ասում է, թե ահա ինչպես ենք մենք ընտրությունների ժամանակ գնահատում թեկնածուներին: **Հասանելիություն:** Հաճախ մենք որևէ բան հիշում ենք, քանի որ այն վերջերս է տեղի ունեցել, կամ այնպիսի վառ դեպք է եղել, որ մոռանալու ենթակա չէ: Օրինակ՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը կամ Վիետնամի պատերազմը շատ կարևոր են ամերիկացի քաղաքական գործիչների համար. արդյունքում նոր իրադարձությունները հակված են համեմատվել այդ երկուսի հետ: Բայց սա գիտական մոտեցում չէ, քանզի բացակայում են քանակական տվյալները: Որպես հավանական դիտարկել մի բան, որը վերջերս է տեղի ունեցել, կամ շատ տպավորված ենք դրանով, հավանականությունը գնահատելու թույլ մեթոդ է:

Սխեմայի տեսություն: Ինչպես Ջոն Սուլիվանն ու իր գործընկերներն են նշում, «սխեմա» եզրույթը քաղաքական հոգեբանության մեջ, 1990-ական թվականներից սկսած, «նորաձևությունից դուրս է», հատկապես զանգվածների վարքի ուսումնասիրության ժամանակ:

Ինչպես վերագրման, այնպես էլ սխեմայի տեսությունը գտնում է, որ մարդն ունի ճանաչողության սահմանափակ ունակություն: Ամեն օր մենք ենթարկվում ենք տեղեկատվական ոմբակոծությունների: Յուրաքանչյուր տեղեկատվությունը դիտարկելու փոխարեն մենք ասիմիլացնում ենք գիտելիքը արդեն գոյություն ունեցող կատեգորիաներում (սխեմաներում):

«Սխեմա» եզրույթը տարբեր կերպ է սահմանվում: Ընդհանուր առմամբ այն ուղեղում պաշարված կարծրատիպի տեսակ է, որը տեղեկատվություն է տալիս տիպական օբյեկտների, իրադարձությունների, մարդկանց առանձնահատկությունների վերաբերյալ: Սխեմաները գիտելիքի հավաքածուներ են՝ ընդհանուր հայեցակարգեր, կանոններ, դասեր, կարծրատիպեր:

Կարող ենք ասել նաև, որ սխեման մտավոր արկղ է, որը պարունակում է «լուռ արժեքներ»: Բերվում է հետևյալ օրինակը: Ենթադրենք ես մտածում եմ ինչ-որ բանի մասին, որը մորթուց է, պոչ և թաթեր ունի ու կարող ենք նրան տանել զբոսանքի: Երբ մենք ստացանք վերջին տեղեկատվությունը, որ կարող ենք զբոսանքի տանել, ակնհայտ է դառնում, թե ինչի մասին ենք մտածել: Պարզ է, որ խոսքը գնում է շան մասին:

Սխեմայի տեսությունը բերված օրինակը կմեկնաբանի հետևյալ կերպ: Նախ մենք կլանում ենք տեղեկատվության բոլոր մասերը, հետո համեմատում ենք լուռ արժեքների հետ, ապա համապատասխանեցնում ենք «շուն» հասկացությանը և եզրակացնում, որ խոսքը շան մասին է: Նշենք, որ սխեմաների օգտագործումը կարող է սխալների հանգեցնել: Բերված օրինակում մինչև վերջին մասի տեղեկատվությունը խոսքը կարող էր լինել կատվի մասին, բայց ոչ ոք ընտանեկան կատվին զբոսանքի չի տանում: Առանց տեղեկատվության վերջին մասի դիմացինը սխալմամբ կարող էր բնութագրումները փոխանցել կատվի կամ մորթիավոր այլ կենդանու սխեմայի:

Քաղաքականության մեջ սա լուրջ հետևանքներ կարող է ունենալ: Օրինակ, երբ կուսակցական պատկանելիությունից ելնելով՝ մարդիկ կատարեն քվեարկություն՝ առանց որևէ բան իմանալու թեկնածուի մասին:

Սցենարները «իրադարձությունների սխեմաներ» են, որոնք լուռ արժեքներ են տալիս որևէ իրադարձության մասին, օրինակ՝ ծառ մազլցելու, ռեստորան կամ կինո գնալու և այլն: Մենք խնդիր չունենք ֆիլմ դիտելու այն կինոթատրոնում, որը մինչ այդ երբևէ չենք այցելել: Մենք միայն որոշակի լուռ արժեքներ ենք կիրառում՝ առաջնորդելու մեր վարքագիծը: Եթե մեկն ասում է, որ նախորդ շաբաթ կինոթատրոն է գնացել՝ ֆիլմ դիտելու, մենք մեր մտքում պատկերացնում ենք նրա վարքագիծը. տոմս է գնել, տվել է աշխատակցին, կոլա է գնել՝ ֆիլմի ընթացքում խմելու, դիտել է ֆիլմը և դուրս եկել: Սակայն, հնարավոր է, որ մեր պատկերացրած սցենարը սխալ լինի: Մարդը գնացել է կինո, սակայն տոմս չի գնել, ընթացքում քնել է և ոչ թե ֆիլմ դիտել, կոլա էլ չի գնել, որովհետև սոդան հակացուցված է եղել և այլն: Արդյունքում մենք եզրակացություններ ենք անում տիպիկ վարքագծի հիման վրա, ինչը կարող է ամբողջությամբ սխալ լինել:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- ճանաչողական գործընթացների վերլուծության դերը քաղաքական հոգեբանության մեջ,
- Լ. Ֆեսթինգերի տեսության էությունը, հիմնական թերությունները,
- վերագրման մոտեցման էությունը,
- սխեմայի մոտեցման էությունը, հիմնական թերությունները:

Գրականության ցանկ

1. Breuning Marijke, The Role of Analogies and Abstract Reasoning in Decision-Making, *International Studies Quarterly*, 47: 229-45, 2003.
2. Festinger Leon, A Theory of Cognitive Dissonance, Stanford, CA, Stanford University Press, 1957.
3. Heider Fritz, Attitudes and Cognitive Organization, *Journal of Psychology*, 21: 107-22, 1946; Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations*, New York, Wiley, 1958.
4. Houghton D., *Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases*, NY, 2009.
5. Larson Deborah Welch, The Role of Belief Systems and Schemas in Foreign Policy Decision-Making, *Political Psychology*, 15: 17-33, 1994.
6. Popkin Samuel, Decision Making in Presidential Primaries, in Shanto Iyengar and William McGuire (eds.), *Explorations in Political Psychology*, Durham, NC, Duke University Press, 1993, p. 363.

Թեմա 8. Ազդեցություն և զգացմունքներ

Քաղաքական հոգեբանությունը ամբողջական չէր լինի, եթե հաշվի չառնվեր հույզերի կամ, ինչպես երբեմն անվանվում է, «աֆեկտի» դերը դրանում: Քաղաքական շատ երևույթներ պարունակում են ավելի շատ հույզեր և զգացմունքներ, քան սառը դատողություններ: Բոլոր քաղաքական հայեցակարգերը լի են հույզերով, լինեն դրանք դրական թե բացասական: Սրանք շատ հոգեբաններ անվանում են «տաք ճանաչողություն»: Քաղաքական ազդակները հաճախ առաջացնում են տարատեսակ զգացմունքներ՝ համակրանք, հակակրանք, երջանկություն, տխրություն, բարկություն, մեղքի զգացում, երախտագիտություն, զզվանք, վրեժ, ուրախություն, վախ, անհանգստություն և այլն:

Քչերը կարող են նայել Ջ. Բուշի կամ Հ. Քլինթոնի նկարին առանց ինչ-որ բան զգալու: Քիչ ամերիկացիներ կարող են նայել Օսամա Բեն Լադենի նկարին և չզգալ բարկություն, արհամարհանք կամ բացասական այլ զգացում, ինչպես շատ արմատական իսլամիստներ Միջին Արևելքում նույն նկարին նայելիս ունենում են հպարտություն, հիացմունքի զգացում: Այս երևույթները միայն քաղաքականությանը չեն բնորոշ: Ինչպես հոգեբան Ռոբերտը Ջայնսն է նշում, որևէ մեկը չի կարող մյուսի հետ ծանոթանալ առանց անհապաղ համակրանքի կամ հակակրանքի:

Կոգնիտիվ ընկալումների պաշտպանները մարդկանց ընկալում են որպես տեղեկատվության պարզ պրոցեսորների: Սա ճիշտ չէ Լեոն Ֆեսթինգերի կոգնիտիվ կայուն մոտեցման դեպքում, որում հոգեբանական դիստանսի զգացումը դրդում է մարդկանց հարմարեցնել իրենց զգացմունքները, բայց սա ճիշտ է սխեմայի տեսության դեպքում: Տեղեկատվության մշակման 1970-1980-ական թթ. տեսությունները, այդ թվում՝ սխեմայի տեսությունը, չէին ընդգրկում «տաք» ճանաչողություններ, որովհետև դա «աշխատում էր» համակարգչային անալոգիայով: Երբ սխեմայի տեսությունը հայտնի դար-

ծավ, «հույզեր» թեման մոռացության մատնվեց: Ռացիոնալ ընտրության տեսությունները միշտ բացառել են հույզերը, սակայն կոգնիտիվ տեսության պաշտպանները չեզոքացրել են ավանդական այս տեսակետը:

Ճանաչողությունը անաչառ չէ. մարդիկ ունեն աշխարհը տեսնելու տարբեր կոգնիտիվ ու հուզական դրդապատճառներ: Այն, որ հույզերը մեծ դեր ունեն մարդկանց աշխարհընկալման գործում, երկար ժամանակ չի ընդունվել քաղաքական հոգեբանությունում: Տեղեկատվության մշակման կոգնիտիվ մոտեցման փոխարեն զարգացավ «սխեմաների» և «ռացիոնալ» ընտրության տեսությունը, բայց վերջիններս ոչինչ չէին ասում հույզերի և դրդապատճառների մասին:

Բարեբախտաբար հիմա այդպես չէ: Հատկապես զանգվածների վարքի ուսումնասիրության ժամանակ: Վերջին տարիներին հույզերի և ընտրական վարքագծի վերաբերյալ գրքերի հեղեղ է տիրում գիտական շուկայում: Հատկանշական է Ջորջ Մարկուսի և իր գործընկերների աշխատանքն այս ոլորտում. Քաղաքականությունը այնքան զգացմունքներ է պարունակում, որքան մտածողություն: Քաղաքական զգացմունքները հասկանալու համար հարկ է դրանք դասակարգել: Հատուկ-օբյեկտիվ զգացմունքները (որոնք բխում են կոնկրետ երևույթի, առարկայի կամ անձի հանդեպ ռեակցիայից) տարբերվում են ցրված (որոնք կապված չեն կոնկրետ երևույթի կամ անձի հետ) զգացմունքներից: Մենք այդպիսի զգացմունքը կարող ենք բնորոշել որպես «տրամադրություն»: Օրինակ՝ Բրիտանիայի նախկին վարչապետ Ու. Չերչիլը իր կյանքի մեծ մասը տառապել է դեպրեսիայով, մի վիճակ, որը նա հաճախ կոչում էր «սև շուն»: Նման տրամադրության տարբերակիչ գծերից մեկն այն է, որ տառապողն ի վիճակի չէ իր գորշ զգացմունքները վերագրել որևէ օբյեկտի, գտնել պատճառը: Կամ հակառակը. մենք բոլորս էլ փորձ ենք ունեցել արթնանալու «արևային» տրամադրությամբ: «Հուզական պատասխանները» կարող են նման լավ տրամադրության պես

անցողիկ լինել, բայց դրանք կարող են առաջանալ կոնկրետ անձի կամ երևույթի պատճառով: Ռոնալդ Ռեգանը սառը պատերազմի ժամանակ մի անգամ ԽՍՀՄ-ը ոմբակոծելու մասին ոչ տեղին կատակ արեց: Ոմանք դրան բարկությամբ արձագանքեցին, մյուսները վրդովվեցին կամ բարձր ծիծաղեցին:

Որոշ զգացմունքներ տարբերվում են թե՛ տրամադրությունից, թե՛ հուզական պատասխաններից, քանի որ դրանք վերջին երկուսից ավելի երկարատև են: «Գնահատականները» վերաբերում են որևէ քաղաքական գործչի կամ կուսակցության ներկայացուցիչների երկարաժամկետ վերաբերմունքին և հազվադեպ են փոխվում: Օրինակ՝ ամերիկացի ընտրողների շրջանում Ջ. Բուշ Կրտսերն ու Հ. Քլինթոնը զգայական ուժեղ հույզեր են առաջացնում: Հնարավոր է մենք գնահատենք քաղաքական առաջնորդներին՝ օգտագործելով միայն «սառը» կոգնիտիվ մշակումներ, ինչպես սխեմաներ, բայց դա քիչ հավանական է, քանի որ բոլոր քաղաքական գործիչները մարդկանց մոտ հուզական ռեակցիաներ են առաջացնում (ուժեղ համակրանք, հակակրանք կամ անտարբերություն):

Հույզերն իռացիոնա՛լ են

Երկար ժամանակ հույզերն ընկալվել են որպես մի բան, որը գալիս է «փորոտիքից», քան ուղեղից: Այս մտածողությունն ունի հին արմատներ: Քաղաքական մտքի արևմտյան ավանդույթներում դեռ տարածված է «պատճառի» և «էմոցիայի» հակադրությունը. մի կողմում ռացիոնալ պատճառն է (որին պետք է ձգտել և դրանով հիանալ), մյուս կողմում՝ իռացիոնալ, հուզական իմպուլսները (որոնցից պետք է խուսափել): Սա արտահայտված է Զ. Ֆրեյդի՝ իդի և սուպերէգոյի տարբերակման մեջ:

Քաղաքական հոգեբանությունում առկա են տեսակետներ, որոնք ժխտում են հուզական գործընթացների իռացիոնալ և բնույթով ոչ կոգնիտիվ լինելը: Տաք ճանաչողությունները հաճախ մրցակցում են սառը ճանաչողությունների հետ: Մարդը, որը ցան-

կանում է ավելորդ կիրառումներ կորցնել, գիտակցում է, որ շոկոլադ գնելուց պետք է խուսափի, սակայն ատորժակը հակառակին է դրդում:

Հոյզերը չպետք է ընկալել միայն որպես վնասակար երևույթներ: Որոշ մշակույթներ ընկալվում են ավելի հուզական, քան մյուսները, օրինակ՝ «տաք գլուխ լատինների» կամ «ոչ հուզական գերմանացիների» կարծրատիպը: Բայց Ս. Փինքերը պնդում է, որ մշակույթները տարբերվում են միայն հոյզերը ցույց տալու ձևով, որ թե դրանք զգալու աստիճանով: Մենք բոլորս զգում ենք նույն տեսակի հոյզեր, բայց ոչ նույնը՝ կոնկրետ իրադարձություններին ի պատասխան (օրինակ՝ Բեն Լադենի նկարին նայելիս ամերիկացիների և Միջին Արևելքի ժողովուրդների զգացմունքները տարբերվում են էապես):

Ս. Փինքերը բերում է վախի օրինակը, որն առաջանում է գիշատչի մոտալուտ վնասից, ծառի ծայրին կանգնած լինելուց, սպառնալիքից: Դա դրդում է մարդուն փախչել, խուսափել վտանգից, և սա մենք ընկալում ենք որպես հրատապության զգացում:

Մեկ այլ պատճառ, որը ստիպում է մեզ չստորադասել հոյզերը սառը ճանաչողությանը, այն է, որ էմոցիաներն ակտիվորեն մասկացում են «լավ» որոշումներ կայացնելուն, եթե չասենք, որ էական նշանակություն ունեն: Ճիշտ որոշում կայացնելու համար մենք պետք է անհանգստանանք այդ որոշման համար: Նյարդաբան Անտոնիո Դամասիոն նշում է, որ այն մարդիկ, որոնք վնասել են էմոցիաների կառավարման համար պատասխանատու ուղեղի կեղևի հատվածը, կայացնում են անշրջահայց որոշումներ, նույնիսկ եթե նրանք ունեն լայն մտավոր ունակություններ: Սա բխում է էմոցիաների բացակայությունից (օրինակ՝ վախ): Նրանք չեն անհանգստանում իրենց կամ ուրիշների համար և չեն փորձում խուսափել սխալներից, ընդունակ չեն սովորելու իրենց սխալների վրա:

Ինչպես Ա. Փինքերն ու Ա. Դամասիոն, Մերսերը դիտում է էմոցիաները որպես ռացիոնալի էական տարր, ոչ թե դրան մրցակից երևույթ:

Հարցը, թե սկզբում հույզերն են ի հայտ գալիս, թե սառը ճանաչողությունը, այնքան հին է, որքան հին է հոգեբանությունը: Յացով Վերցբերգերը պնդում է, որ հույզերը կարող են առաջացնել ճանաչողություն, կամ հակառակը՝ ճանաչողությունը՝ հույզ: Ռոբերտ Յազոնցը պնդում է, որ էմոցիաները կարող են նախորդել սառը ճանաչողությանը: Օրինակ՝ ի՞նչ է լինում, երբ մեկը հանկարծակի հայտնվում է մեր դիմաց. մենք անակնկալի ենք գալիս կամ տագնապում, ոմանք նույնիսկ լալիս են կամ գոռում, մյուսներն էլ զգում են վախ, զարմանք մինչ այն պահը, երբ մեր ուղեղը բանականորեն կվերլուծի, թե ինչ տեղի ունեցավ: Բայց երբ պարզվում է, որ այդ անձը մեր ընկերն է կամ ծանոթ մեկը, մենք մշակում ենք տեղեկատվությունը՝ զարմանալով մեր ռեակցիայի վրա: Սա էմոցիայի՝ գիտակից ճանաչողությունից կամ տեղեկատվության մշակումից առաջ ի հայտ գալու պարզ օրինակ է:

Կան երկու մոտեցումներ, որոնք պնդում են, որ հնարավոր չէ մտածել առանց զգալու, և որ զգացմունքն առաջինն է ի հայտ գալիս.

Հուզական ինտելեկտի տեսություն (affective Intelligence theory): Ջորջ Մարկուսը հերքում է այն կարծիքը, թե մենք նախ «մտածում ենք», հետո՝ «զգում»: Նա առանձնացնում է երկու համակարգ՝ հակումների և հսկողությունների: Առաջինը կապված է որոշակի տեղեկատվության հետ: Այն տեղեկատվությունը գնահատում է ըստ հույզերի, որն առաջացնում է սլյալ խթանը: Իրթանը կարող է առաջացնել և՛ ոգևորություն, և՛ հակակրանք: Եթե առաջինը գործ ունի սովորական դարձած մտածողության հետ, ապա երկրորդը առնչվում է նոր և անսպասելի ազդակներին: Գերակա հույզը անհանգստությունն է: Բախվելով ինչ-որ վտանգավոր բանի՝ հսկողու-

թյունների համակարգը բարձրացնում է իրազեկությունը: Այս գործընթացը բխում է անսպասելի ազդակին ուղղված էմոցիոնալ պատասխանից: Հանկարծակիի եկած անձը կարիք է ունենում հասկանալու սպառնալիքի բնույթը և մոտիվացվում է ավելի շատ բան իմանալ ազդակի մասին: Մենք ավելի քիչ ենք հենվում սովորական մտքերի վրա: Հսկողությունների համակարգը տալիս է ավելի «պատճառական» մտքեր:

Մտածված հիմնավորումների տեսություն (motivated reasoning theory): Մ. Լոջն ու Չ. Թաբերն առաջինը մշակեցին այս մոտեցումը՝ հասկանալու, թե ինչպես են էմոցիաներն ազդում քաղաքականության վրա: Չնայած նրանք համաձայնում էին Մարկուսի և նրա գործընկերների հետ առ այն, որ աֆեկտը վրա է հասնում մինչև սառը ճանաչողությունը, սակայն այլ կերպ էին մոտենում այս հարցին և առաջ քաշում երեք հանգամանք.

- բոլոր քաղաքական ազդակները լի են աֆեկտով,
- մարդիկ մտապահում են անընդհատ թարմացվող «վազող տողեր», որոնք ներառում են նրանց զգացմունքները այդ ազդակների հանդեպ,
- մարդու «զգացողությունը» ազդում է նրա կողմից ազդակի ընկալման վրա:

Վերոհիշյալի պարզ մեկնաբանումն այն է, որ շատ քաղաքացիներ, եթե ոչ բոլորը, կողմնակալ դատողություններ են անում և անկարող են նոր տեղեկատվությունը գնահատել անկողմնակալ ձևով:

Մ. Լոջն ու Չ. Թաբերը համաձայն չեն այն մտքին, որ բախումը նոր իրավիճակին հանգեցնում է ավելի լավ որոշման կայացմանը: Նրանց մոտեցման մեջ աֆեկտը կողմնակալ է դարձնում նոր տեղեկատվության մեկնաբանումը: Առաջին մոտեցումն ընդգծում է այն, թե ինչպես են հույզերը մեզ օգնում սովորել, երկրորդը՝ այն, թե ինչպես են հույզերը կողմնակալություն անում՝ աղավաղելով այդ գործընթացը:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- հոյզերի դերը որոշումների կայացման գործընթացում,
- «հուզական ինտելեկտի» տեսությունը,
- հոյզերի և սառը ճանաչողության կապը,
- «մտածված հիմնավորումների» տեսությունը:

Գրականության ցանկ

1. Damasio Antonio, Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain, NewYork: Putnam,1994.
2. Houghton David., Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases, NY, 2009.
3. Marcus George, Emotions in Politics, Annual Review of Political Science, 3, 221-250.
4. Redlawsk David, Feeling Politics: New Research into Emotion and Politics, in Redlawsk (ed.), Feeling Politics: Emotion in Political Information Processing, Palgrave Macmillian, 2006, p. 2.
5. Vertzberger Yaacov, The World In Their Minds: Information Processing, Cognition and Perception in Foreign Policy Decisionmaking, Stanford, CA: Stanford University Press, 1990.
6. Zajonc Robert, Feeling and Thinking: Preferences Need No Inferences, American Psychologist, 35: 151-175, 1980, p.153.

Թեմա 9. Սոցիալական դիրքորոշումներ և վարք

Սոցիալական ազդեցության գլխավոր գործոններից են լրատվամիջոցները: Յուրաքանչյուր լրատվամիջոց ունի ազդեցության իր առանձնահատկությունները, բայց ենթարկվում է համեմատաբար ավելի փոքրաթիվ ընդհանուր օրինաչափությունների: Դրանք են՝ մարդկանց մտածելու, հիշելու, զգացմունքների, որոշումների ընդունման գործընթացները, հաղորդագրության, տեղեկատվության աղբյուրի որակական բնութագրերը, ազդեցության օբյեկտի զգացմունքային տրամադրվածությունը և այլն: Այս պատճառով լրատվամիջոցների միջոցով ազդեցության տեխնոլոգիաների մշակումից առաջ պետք է հասկանալ, թե ինչպես են գործում հաղորդակցային տեխնոլոգիաները և ներանձնային մտազգայական մեխանիզմները: Այս հարցում սոցիալական դիրքորոշման տեսությունը զբաղեցնում է հիմնական տեղ: Նշված տեսության իմացությունն օգնում է նաև հակառակորդի դեմ քարոզչական ազդեցության կազմակերպման հարցում:

Սոցիալական ազդեցությունն իրականացվում է հիմնականում երեք ոլորտներում՝ միջանձնային, ազդեցության համար հատուկ ստեղծված պայմաններում (ելույթներ հանրության առջև, ասենք, համալսարանական լսարանում կամ տարատեսակ հավաքների ժամանակ և ՋԼՄ-ով:

Զանգվածային լրատվամիջոցներն այսօր հասանելի են աշխարհի միլիոնավոր մարդկանց և իրենց զանգվածայնությամբ սոցիալական ազդեցության գլխավոր գործոններից մեկն են: Ամբողջ աշխարհում ՋԼՄ գովազդների վրա ծախսվող հսկայական գումարները, թերևս, վկայում են ՋԼՄ-ով հաղորդվող տեղեկատվության ազդեցիկության մասին:

Բոլորս, անշուշտ, որոշակի վերաբերմունք ունենք հանրային տարբեր խնդիրների վերաբերյալ: Օրինակ՝ որոշ մարդիկ դեմ են (կամ կողմ) մահապատժին, իշխանություններին, բանակի գոյու-

թյանը, խոսքի ազատությանը, ատոմակայանի առկայությանը և այլն: Այս ամենն այդ երևույթների նկատմամբ անհատական վերաբերմունքի դրսևորում է, որը *սոցիալական դիրքորոշման* առկայության հետևանք է: Մարդու սոցիալականացման, *ես-կոնցեպցիայի* ձևավորման ընթացքում մեծ դեր ունի սոցիալական դիրքորոշումների համակարգի ձևավորումը: Որևէ անձի *ես-կոնցեպցիան* կազմված է շրջակա միջավայրի, սոցիալական այլ խմբերի, իրադարձությունների մասին սոցիալական դիրքորոշումներից: *Ես-կոնցեպցիան* անձի համեմատաբար կայուն, ինչ-որ չափով գիտակցված պատկերացումն է իր և շրջապատի մասին, ինչի հիման վրա անհատը հարաբերվում է աշխարհի հետ: *Ես-կոնցեպցիան* զգալի ազդեցություն է ունենում անձի կողմից սոցիալական տեղեկատվության մշակման, ընկալման, հիշելու և գնահատելու վրա:

Սոցիալական դիրքորոշումները մեր հայացքներն են՝ «այսինչը լավ է», «այնինչը վատ է», մարդու հոգեբանական կառուցվածքի հիմնական կերտողներն են և վարքի հիմնական ակտիվացնողները: Մենք հաճախ չենք ուզում հրաժարվել սոցիալական դիրքորոշումներից, որովհետև դրանք են շրջապատին ու մեզ տեղեկացնում մեր ով լինելը: Մարդու սոցիալական ակտիվության պատճառները հասկանալու, նրան *սխալ ակտիվությունից* (հակասոցիալական, քրեական վարք), բացասական վարքից հետ պահելու համար անհրաժեշտ է հասկանալ այդ սոցիալական ակտիվությունն առաջացնող գործոնների էությունը, որին նպաստում են *սոցիալական հոգեբանության* և *ադապտացիայի հոգեբանության* տեսությունները: Դրանց շարքում իր հիմնական տեղն ունի սոցիալական դիրքորոշման և դրա գործառույթների ուսումնասիրությունը:

Ժամանակակից անհատի սոցիալականացման գործում մեծ է նաև տեղեկատվամիջոցների դերը, ուստի սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման մեխանիզմները հասկանալու համար կարևոր են տեղեկատվամիջոցների գործունեության, ազդեցության մեխանիզմների ու դերի ուսումնասիրությունները: Մարդկանց կյանքում ԶԼՄ

ազդեցությունը հսկայական է: Հայաստանում լրատվամիջոցների ձևավորած տեղեկատվական դաշտի ազդեցության ընդհանուր պատկերն ունենալու համար տեղական լրատվամիջոցների թվին պետք է գումարել ներհայաստանյան արտասահմանյան լրատվական ռեսուրսները: Դրանք փորձում են գրավել մեր ուշադրությունը, ազդել մեր կարծիքի, սոցիալական դիրքորոշումների, վարքի վրա, անընդհատ ձգտում են կատարելագործել ու մեծացնել այդ ազդեցությանը ենթարկվող մարդկանց թիվը: Ժամանակի ընթացքում կատարելագործվում են տեղեկատվամիջոցների սոցիալական ազդեցության տեխնոլոգիաները. դրանում շահագրգռված են և՛ պետությունները/իշխանությունները, և՛ բիզնեսներն ու ընկերությունները, և՛ ՀԿ-ները: Հաղորդակցությունների ոլորտի ուսումնասիրություններն ապացուցում են, որ հանրային կարծիքը կայուն երևույթ չէ և համապատասխան ազդեցության դեպքում կարող է փոխվել շատ կարճ ժամանակում (օրինակ՝ ընտրարշավի ժամանակ): Հանրային կարծիքը կարող է փոխվել, օրինակ, լավ հոետորության), ռեպորտաժի, ֆիլմի ազդեցությամբ: Ժամանակակից տեղեկատվական դարաշրջանի առանձնահատկությունը բոլոր ոլորտներում տեղեկատվական ծանրաբեռնվածությունն է:

Ենթադրվում է, որ զանգվածային լրատվամիջոցները կոչված են պաշտպանելու հանրային շահը և քարոզելու բարոյական արժեքներ, արժեհամակարգ: Սակայն հաճախ լրատվամիջոցները չեն իրականացնում իրենց հանրային գործառույթը, և այս պայմաններում, եթե անհատը չկարողանա զտել ամենուրեք հրամցվող իրեն ոչ պետքական տեղեկատվությունը, ապա առևտրայինացված և քաղաքականացված լրատվամիջոցների առկայության պայմաններում հնարավոր է, որ շատ արագ ենթարկվի անբարենպաստ ազդեցությունների՝ հայտնվելով գաղափարական և հոգևոր անկման ճանապարհին: Եթե լրատվամիջոցները գործեն միայն առևտրային կամ քաղաքական շահի սկզբունքով՝ այդ ընթացքում հաշվի չառնելով մարդկանց սոցիալական դիրքորոշումների վրա իրենց թողած հնա-

րավոր բացասական ազդեցությունների գործոնը, պետությունը կարող է կանգնել հանրության տարբեր շերտերի հակասոցիալական վարքի, ապազգային գործունեության, գաղափարական ճգնաժամի առջև: Այս պատճառով շատ խնդիրներ (ազգային, սոցիալական և այլն) կարելի է լուծել սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորման հարցում ներքին կամ արտաքին (ելիտիվ պահանջներից) համապատասխան տեղեկատվական դաշտի ձևավորման, մշակման պարագայում: ԱՄՆ պետությունը, օրինակ, մոտ 8000 մասնագետների տարեկան վճարում է մոտ \$0,5 մլրդ, որպեսզի քարոզվեն ամերիկյան կենսակերպն ու արժեքները: Իսկ ի՞նչ քայլեր են ձեռնարկվում հայկական արժեքները գոնե Հայաստանում պահելու և քարոզելու համար: Առանց բարդ վերլուծությունների էլ, կարճ ժամանակահատվածում որևէ հայկական ռադիոկայան ունկնդրելով կամ հեռուստաալիք դիտելով՝ կարելի է նկատել, որ դրանք ավելի շատ օտար սոցիալ-մշակութային և ենթամշակութային արժեքների քարոզ են իրականացնում:

Սոցիալական դիրքորոշումը կարող է սուբյեկտիվ լինել և հաճախ կարող է ձևավորվել ոչ բավարար փաստական հիմքի վրա: Չնայած դրան՝ դիրքորոշումները կարող են վարք թելադրել և ուղղորդել իմացական ու ընկալողական գործընթացները:

Սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորման ոլորտի ուսումնասիրություններն օգտակար են՝ նաև այլ երկրների դեմ պետական քարոզչապայքարն առավել արդյունավետ դարձնելու համար: Հատկապես Հայաստանի պարագայում, երբ հարևան պետությունների հիմնական մասը թշնամական քաղաքականություն է վարում մեր նկատմամբ (Թուրքիա, Ադրբեջան, որոշ հարցերում՝ նաև Վրաստան), սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման մեխանիզմներին տիրապետելն առավել կարևոր է՝ քարոզչական պայքարում չպարտվելու համար: Պետության կողմից սոցիալական դիրքորոշումների տեսությունների հիման վրա տեղեկատվական քաղաքականություն մշակելիս հնարավոր է առավել արդյունավետ դարձնել,

մի կողմից, հակառակորդի վրա տեղեկատվական-հոգեբանական ազդեցությունը, մյուս կողմից՝ սեփական լսարանի (բնակչության) վրա տարածվող բացասական տեղեկատվական-հոգեբանական հոսքերի դեմ պայքարը: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը սոցիալական դիրքորոշման տեսության կիրառման ավելի լայն հնարավորություններ է տալիս: Այս պատճառով են նաև կարևորվում սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման մեխանիզմների, դրանց կառուցվածքի, առաջացման նախապայմանների ուսումնասիրությունները, սոցիալական դիրքորոշումների փոփոխման պատճառների բացահայտումը և տեխնոլոգիաների մշակումը՝ դրանք առավել արդյունավետորեն անհրաժեշտ (հանրային շահից բխող) ուղղությամբ փոփոխելու համար:

Սոցիալական դիրքորոշում. Տեսական հարցեր

Սոցիալական դիրքորոշումը բնորոշող սահմանումները բազմաթիվ են, բայց ընդհանուր առմամբ դրանք հաստատում են, որ սոցիալական դիրքորոշումը պայմանավորված է երևույթը հիշեցնող զգացմունքներով, մտահանգումներով, վարքով: Ձևավորվել է տեսակետ, ըստ որի՝ սոցիալական դիրքորոշումը բնորոշվում է որպես երեք բաղադրիչներից կազմված երևույթ՝ զգայական, իմացական և վարքային:

Անհատների կամ զանգվածների մտածելակերպն ու գործելակերպը հասկանալու համար անհրաժեշտ է վերլուծել գործողության դրդման ներքին մեխանիզմները: Ինչպե՞ս են առաջանում ներքին շարժառիթներն ու դրդապատճառները: Սոցիալական դիրքորոշումը գիտական այն ոլորտն է, որը մեկնաբանում, բացատրում է նաև պահանջմունքների, շարժառիթների առաջացումը:

Չնայած երկար տարիներ ուսումնասիրություններ են արվում, սակայն մինչև հիմա սոցիալական դիրքորոշման բազմաթիվ սահմանումներ կան, և այդ երևույթն իր վերջնական ձևակերպումը չի ստացել: Ամերիկացի սոցիալական հոգեբաններ Իգլին և Չեյկենը

նշում են, որ սոցիալական դիրքորոշումը հոգեբանական միտում է, որն արտահայտում է տվյալ օբյեկտի վերաբերյալ որոշակի աստիճանի համակրանք կամ հակակրանք: Իսկ մի այլ հեղինակ սոցիալական դիրքորոշումը սահմանում է որպես հիշողության ասոցիացիա տվյալ օբյեկտի և այդ օբյեկտի վերաբերյալ ամփոփ գնահատականի միջև: Ըստ Փեթրիի և Կասիոփոյի՝ սոցիալական դիրքորոշումն ընդհանուր և տևական դրական կամ բացասական զգացմունք է որևէ մարդու, օբյեկտի կամ երևույթի նկատմամբ:

Ամերիկյան սոցիալական հոգեբանության դասագրքերից մեկում նշվում է, որ սոցիալական դիրքորոշումները կարող են առաջանալ կա՛մ անցյալի փորձից, կա՛մ էլ փոխանցվել գենետիկորեն: Ա. Նալչաջյանը սոցիալական դիրքորոշման իր սահմանումը ձևակերպում է այսպես. «Սոցիալական դիրքորոշումը պատկերացումների և զգացմունքների կազմակերպված և հարաբերականորեն կայուն համակարգ է, որն ուղղված է դեպի որոշակի սոցիալական օբյեկտ կամ իրադրություն և անձին հաղորդում է որոշակի ձևով մտածելու, ընկալելու և գործելու հակվածություն»: Սոցիալական դիրքորոշումը, ի տարբերություն կարճաժամկետ զգայական ազդեցության, ապահովում է երկարաժամկետ վարք և կայուն զգայական կամ գիտակցական վերաբերմունք որևէ երևույթի կամ անձի նկատմամբ: Սա է դիրքորոշման (կայուն) և կարծիքի (փոփոխական) տարբերությունը: Իսկ արժեքները սոցիալական դիրքորոշումներից տարբերվում են նրանով, որ առավել կայուն են ու ձևավորվում են տվյալ սոցիումի մշակույթի հիման վրա: Չնայած արժեքային համակարգն առավել կայուն է, բայց սոցիալական դիրքորոշումների աստիճանական նպատակամղված փոփոխությունը կարող է բերել արժեքային համակարգի, մշակութային ինքնության փոփոխության:

Ստորև սոցիալական դիրքորոշման մասին խոսելիս մենք ելնելու ենք Ա. Նալչաջյանի վերոնշյալ ձևակերպումից:

Սոցիալական դիրքորոշման՝ ըստ գործառույթների ամենատարածված բաժանումը *Ֆիլիպ Կացինն է*: Ըստ Կացի՝ սոցիալական դիրքորոշման գործառույթները չորսն են.

- *ճանաչողական կամ գիտելիքի կազմակերպման,*
- *հարմարվողական (ադապտացիայի),*
- *նույնականացման,*
- *«ես»-ի, ինքնագնահատման քի պահպանության:*

Ավելի մանրամասնորեն անդրադառնանք Ֆ. Կացի բաժանած գործառույթներին: Ըստ նրա՝ սոցիալական դիրքորոշման ամենակարևոր գործառույթը *ճանաչողական կամ գիտելիքի կազմակերպման գործառույթն է*: Նշված գործառույթը թույլ է տալիս ճանաչել, հասկանալ շրջապատի օբյեկտներն ու իրադարձությունները: Սոցիալական դիրքորոշման ճանաչողական գործառույթը օգնում է խնայել մեր էներգիան և ամեն անգամ օբյեկտի հետ հանդիպելիս գործել ըստ «պատրաստի ծրագրի»: Մեզ շրջապատող իրականությունը մեծ ու քառսային է, իսկ սոցիալական դիրքորոշումն օգնում է այն ավելի հեշտ, դասակարգված ընկալել: Բնականաբար, սոցիալական դիրքորոշման այս գործառույթը զերծ չէ նաև բացասական հետևանքներից, և այն կարելի է օգտագործել նաև մանիպուլյատիվ նպատակներով: Օրինակ՝ անհատին ապակառուցողական, ապասոցիալական զարգացմանը տանող սոցիալական դիրքորոշումը կարող է դրդել ոչ ադեկվատ քայլերի, ինչն իր հերթին անհատի կամ խմբի վրա բացասական անդրադարձ կունենա: Հակառակորդի մեջ սեփական շահերին համապատասխան սոցիալական դիրքորոշում ձևավորելը հոգեբանական պայքարում հակամարտող կողմերի ռազմավարական գլխավոր խնդիրներից է: Օրինակ, եթե Թուրքիան պատրաստում է հարմար պահին Հայաստան (<< և ԼԴՀ) ներխուժելու ծրագիր, այս պարագայում Թուրքիայի կողմից իրականացվող հոգեբանական պատերազմի խնդիրն է հայ հանրության մեջ ձևավորել *ճանաչողական* սոցիալական դիրքորոշումներ, ըստ որոնց՝ «Թուրքիան Հայաստանի նկատմամբ բարեկամա-

բար է տրամադրված», «ժամանակակից թուրքը կապ չունի ցեղասպանություն իրականացրած թուրքի հետ», «Թուրքիան ձգտում է բարեկամական հարաբերություններ ունենալ Հայաստանի հետ» և այլն: Նման սոցիալական դիրքորոշումների առկայությունը կրթացնի հայ հանրության զգոնությունը, ինչն էլ Թուրքիայի հնարավոր ներխուժման համար առավել հարմար իրավիճակ կստեղծի:

Որոշ գիտնականներ կարծում են, որ գիտելիքի կազմակերպումը սոցիալական դիրքորոշման ամենագլխավոր գործառույթն է:

Սոցիալական դիրքորոշման մյուս՝ *հարմարման (ադապտացիայի)* գործառույթն օգնում մարդուն հասկանալ, թե ինչպես են այլ մարդիկ վերաբերվում սոցիալական օբյեկտին, իրականությանը: Այս գործառույթը նաև նույնականացնում կամ հակադրում է անհատին խմբի հետ:

Երրորդը *նույնականացման գործառույթն* է, որն օգնում է արտահայտել անհատի արժեքները՝ նույնականացնելով նրան ռեֆերենտ խմբի հետ: Այն հնարավորություն է տալիս մարդուն կազմակերպելու սեփական վարքն այնպես, ինչպես կարևոր կամ հարմար է նրա համար:

Վերջինը սոցիալական դիրքորոշման *«ես»-ի պահպանության, ինքնագնահատանքի* գործառույթն է: Սա անհատի ինքնաճանաչողությունը կապում ինչ-որ դրական երևույթի հետ և հեռու է պահում բացասական նույնականացումներից: Այս գործառույթն աջակցում է անհատին ներքին հակամարտությունների լուծման ժամանակ, պաշտպանում է մարդկանց հոգեկան աշխարհը բացասական տեղեկատվությունից: Մարդիկ հաճախ գործում, մտածում են՝ պաշտպանվելով (ըստ իրենց դիրքորոշումների) բացասական տեղեկատվությունից: Օրինակ՝ սեփական անձի կամ իրենց խմբի նշանակությունը բարձրացնելու նպատակով մարդիկ այս կամ այլ խմբերի վերաբերյալ ձևավորում են սոցիալական բացասական դիրքորոշումներ:

Սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման մեխանիզմները

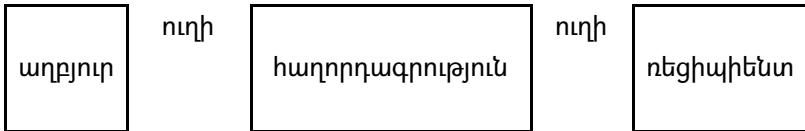
Սոցիալական դիրքորոշումը հանդես է գալիս որպես անձի գործողությունների մոտիվացիայի երկարաժամկետ գործոն, սակայն ժամանակ առ ժամանակ հնարավոր է դրա փոփոխություն: Թվում է, թե սոցիալական դիրքորոշումը՝ որպես երկարաժամկետ վարք թելադրող գործոն, պետք է շատ դժվար ենթարկվի փոփոխությունների, բայց փորձերը ցույց են տալիս, որ երբեմն սոցիալական դիրքորոշման փոփոխություն նկատվում է նույնիսկ մեկ գիտափորձի ընթացքում: Մյուս կողմից էլ քաղաքական ռեժիմների, կրոնների, գաղափարախոսությունների պատմությունները ցույց են տալիս, որ սոցիալական դիրքորոշումների փոփոխման համար անհրաժեշտ է բավական երկար ժամանակ: Ամեն դեպքում անձի կամ խմբի գործողությունների պատճառը հասկանալու համար անհրաժեշտ է իմանալ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման մեթոդներն ու պատճառները:

Բազմաթիվ գիտափորձերով ապացուցվել է, որ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխումը մեծ մասամբ կախված է աղբյուրի, հաղորդագրության ռեցիպիենտի (ստացողի, ընդունողի) բնութագրերից և բարդ ու բազմաթիվ գործոններով պայմանավորված երևույթ է: Որոշ գործոններ կարող են որոշիչ դեր ունենալ և ազդել նաև մյուս գործոնների վրա: Միաժամանակ կան գործոններ, որոնք սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման հարցում ավելի պասիվ դերակատարություն ունեն: Այդ փոփոխությունը կարող է ընթանալ *բնական* ճանապարհով՝ փորձի ձեռքբերման արդյունքում կամ *արհեստական* ճանապարհով, օրինակ՝ քարոզչական ազդեցությանը ենթարկվելու միջոցով:

Արհեստական ճանապարհով սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորման ամենալայն տարածում ունեցող գործիքները լրատվամիջոցներն են: Լրատվամիջոցները ձգտում են փոփոխել սոցիալական դիրքորոշումները՝ հարմարեցնելով դրանք իրենց քաղաքական նախատրամադրվածություններին, կոմերցիոն շահին, էթիկական

նորմերին, նախապաշարմունքներին և այլն: Սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման պատճառները հասկանալու համար անհրաժեշտ է վերլուծել ինչպես տվյալ անձի ներանձնական ակտիվության հնարավոր փոփոխությունները, այնպես էլ սոցիալական իրականությունը, քանի որ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման համար անհրաժեշտ է փոխել սոցիալական միջավայրը կամ էլ պատկերացումները դրա մասին: Ժամանակակից լրատվամիջոցները, հաղորդակցական տեխնոլոգիաները իրականության վերաբերյալ պատկերացումը փոխելու լայն հնարավորություններ են ստեղծում, ինչն առավել դյուրին է, քան բուն սոցիալական իրականությունը փոխելը: Սակայն պատկերացման փոփոխությունը հետագայում հանգեցնում է նաև իրականության փոփոխության:

Սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման մեխանիզմը հիմնականում նկարագրվում է հետևյալ սխեմայի միջոցով.

«Աղբյուրը» տեղեկատվություն ստեղծողն է, «հաղորդագրությունն» այն տեղեկատվությունն է, որը հաղորդվում է ռեցիպիենտին, որն իր հերթին այն օբյեկտն է, որի համար նախատեսված է տեղեկատվությունը, իսկ «ուղին» հաղորդակցության փոխանցման եղանակը, մեխանիզմն է: Այս չորս բաղադրիչների բնութագրերից է կախված սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման արդյունավետությունը: Օրինակ՝ հեռուստատեսությամբ հեռարձակվող հաղորդագրությունը սոցիալական դիրքորոշում փոփոխելու հարցում հիմնականում ավելի արդյունավետ է, քան ռադիոհաղորդագրությունը, քանի որ հեռուստատեսությունը հնարավորություն է տալիս հաղորդագրությունը ներկայացնելու նաև տեսողական (վիզուալ) ազդեցության մեթոդներով:

Ընդհանուր առմամբ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման ուսումնասիրությունները հիմնականում կատարվել են հոգեբանության գլխավոր երկու ուղղությունների շրջանակներում.

- բիհևիորիստական (վարքային),
- իմացական (կոգնիտիվ):

Բիհևիորիստական ուղղությունը ներկայացնող սոցիալական հոգեբանության ոլորտում սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման հիմնական մեխանիզմն է *ուսուցումը*: Ըստ այս տեսության՝ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման երաշխավորն է պատժի և խրախուսման համակարգի փոփոխությունը: Սակայն, եթե սոցիալական դիրքորոշումը ձևավորվել է սեփական փորձի հիման վրա, ապա այն հնարավոր է փոխել միայն սոցիալական փորձի ազդեցությամբ:

Սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման բիհևիորիստական մեթոդներից է *ստիպողական խթանումը*: Այս մեթոդից շատ են օգտվում իշխանական ինստիտուտները, որոնք հաճախ սոցիալական դիրքորոշումը փոխում են ոչ թե տեղեկատվական ազդեցության, այլ օրենքների, որոշումների ընդունման ու կիրառման, նորմերի սահմանման միջոցով: Օրինակ՝ Հայաստանի Հանրապետությունում երթևեկության կարգը խախտողներին տուգանելու մասին օրենքի ընդունման և կիրառման արդյունքում նվազեց հետիոտների կողմից ճանապարհային խախտումների քանակը, և աճեց անցումներից օգտվողների թիվը: Ճիշտ է, այսպիսի դեպքերում հնարավոր է նաև հակառակ ռեակցիա, երբ օրենքներին ենթարկվում են դժգոհությամբ, և ժամանակի ընթացքում բողոքի տրամադրություններն ու օրենքն ընդունողների նկատմամբ բացասական դիրքորոշումները խորանում են, որոնք հարմար պահին կարող են վերածվել բողոքի զանազան ակցիաների: Սակայն գործընթացը գրագետ կազմակերպելու դեպքում սոցիալական դիրքորոշումը փոփոխվում է անհրաժեշտ ուղղությամբ:

Եթե սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման ուսումնասիրությունների նախնական շրջանում գիտնականների ուշադրությունը

հիմնականում ուղղված էր սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման արտաքին ազդեցություններին, ապա հետագայում նրանց ուշադրությունն ավելի շատ կենտրոնացավ դրա փոփոխման ներքին գործընթացների վրա: Այսպիսով՝ աստիճանաբար սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման կոգնիտիվ մոդելներն ավելի կարևորվեցին, քան բիևկոորիստական՝ արտաքին փոփոխության մոդելները:

Ըստ կոգնիտիվ հոգեբանության ուղղության ուսումնասիրությունների՝ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխությունը կատարվում է այն ժամանակ, երբ օբյեկտի իմացական համակարգում անհամապատասխանություն է առաջանում: Այս դեպքում սոցիալական դիրքորոշումը փոփոխելու խթան է օբյեկտի ձգտումը՝ վերականգնելու կոգնիտիվ հավասարակշռությունը՝ աշխարհընկալման «կարգ ու կանոնը»:

Սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման կոգնիտիվ մեթոդներից է նաև «համոզող հաղորդակցությունների» տեսությունը: Նման մեթոդները գործում են տարբեր մակարդակներում՝ ԶԼՄ-ի, անձնական շփումների, սոցիալական խմբերի ազդեցությամբ կամ տեղեկատվական այլ կրիչների միջոցով տեղեկատվության փոխանցմամբ: Համոզող հաղորդակցության դեպքում հաղորդագրությունը համարվում է ազդակ, իսկ դրա ազդեցությամբ տեղի ունեցող գործողությունը՝ հետևանք, ռեակցիա: «Համոզող հաղորդակցության» ուսումնասիրությունները կատարվել են 20-րդ դարի 50-ական թթ. ԱՄՆ-ում Կառլ Հովլանդի (*Carl Howland*) և նրա գործընկերների ղեկավարությամբ: Փորձերի ժամանակ ապացուցվեց, որ համոզող հաղորդակցության և սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման միջև կան գործոններ, որոնք ազդում են դրա փոփոխման ընթացքի վրա, օրինակ՝ հաղորդակցության ենթակա օբյեկտի, երթուղու, փոխանցման պահի բնութագրերը և այլն:

Համոզող հաղորդակցության միջոցով սոցիալական դիրքորոշման փոփոխությունը կոչվում է «հետևողական մոտեցում նպատակին»: Նման մոդելով փոփոխման ենթակա սոցիալական դիրքորո-

շումը բաժանվում է երկու մասի՝ «փոփոխությունն ընդունող» և «փոփոխությունը չընդունող» հատվածի: Այս դեպքում «համոզող» ազդեցությունը կազմակերպվում է այնպես, որ «գրավի» սոցիալական դիրքորոշման «փոփոխությունն ընդունող» հատվածին, և հետագայում, հետևողականորեն ճեղքելով պաշտպանությունը, համոզող հաղորդակցությունը տարածվում է ողջ սոցիալական դիրքորոշման վրա: Օրինակ՝ կրոնական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները փողոցում իրենց քարոզչության պոստենցիալ թիրախին մոտենալիս երբեք չեն ասում. «Մենք ներկայացնում ենք «Եհովայի վկաներ» կրոնական կազմակերպությունը և նպատակ ունենք Ձեզ ներքաշելու մեր կառույցի մեջ»: Կրոնական կազմակերպությունների քարոզիչներն աստիճանաբար են փոփոխում սոցիալական դիրքորոշումները՝ փորձելով սկզբում ամեն ինչ ներկայացնել առանց թիրախի դիրքորոշումների հետ հակասության մեջ մտնելու, և հետագայում աստիճանաբար գնում են թիրախի դիրքորոշումների փոփոխության: Նույնկերպ կարող են գործել նաև լրատվամիջոցները: Երբ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման խնդիր կա, լրատվամիջոցի ազդեցությունն անարդյունավետ կլինի, եթե այն սկսի թիրախային խմբում առկա սոցիալական դիրքորոշումներին հակառակ կարծիք ներկայացնել: Այս դեպքում թիրախային խումբն ուղղակի կսկսի չօգտվել տվյալ լրատվամիջոցից: Իսկ եթե լրատվամիջոցի քարոզած սոցիալական դիրքորոշումները մասամբ համընկնեն թիրախային խմբում արդեն առկա սոցիալական դիրքորոշումներին, լսարանի դիրքորոշումները փոփոխության տանելն ավելի հեշտ կլինի:

1980-ական թթ. ձևավորվեց «համոզող հաղորդակցության կոգնիտիվ մոդելը»: Այս տեսությունում ռեցիպիենտը դիտարկվում է որպես տեղեկատվության մշակող ակտիվ կողմ: Գիտական ոլորտում ընդունված է տեղեկատվության մշակման երկու մոդել.

1. կենտրոնական,
2. ծայրամասային (կողմնակի):

Կենտրոնական ճանապարհով սոցիալական դիրքորոշման փոփոխությունը տեղի է ունենում մարդու կողմից ստացված տեղեկատվության մանրակրկիտ ուսումնասիրության ճանապարհով: Տեղեկատվություն ստացողը հաշվարկում է նոր տեղեկատվության «դրական» ու «բացասական» կողմերը, գտնում է հակափաստարկներ, համեմատում դրանք: Եթե ուշադիր քննելուց հետո նոր տեղեկատվության փաստարկները տրամաբանական են լինում իր համար, ռեցիպիենտը փոխում է իր դիրքորոշումը:

Ծայրամասային ճանապարհով սոցիալական դիրքորոշման փոփոխությունը տեղի է ունենում այն ժամանակ, երբ անձը սոցիալական դիրքորոշման օբյեկտը զուգորդում է իր նախկին՝ դրական կամ բացասական տեսակետներին: Այս դեպքում սոցիալական դիրքորոշման փոփոխությունը տեղի է ունենում ոչ թե մանրակրկիտ վերլուծությունների, այլ մակերեսային մտահանգման արդյունքում: Ոչ թե մանրամասն ուսումնասիրվում է նոր տեղեկատվությունը, այլ ուշադրություն է դարձվում կողմնակի, հիմնականում զգայական երևույթներին (արտաքին տեսք, ձայն և այլն): Որպես կանոն, կողմնակի ազդեցությամբ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխությունն ավելի արագ և հեշտ է տեղի ունենում, քան կենտրոնական ճանապարհով: Կողմնակի կամ կենտրոնական ճանապարհով սոցիալական դիրքորոշումը փոփոխելը ծրագրավորելուց առաջ անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել ազդեցությանը ենթակա լսարանի բնութագրերը: Կողմնակի ճանապարհով դժվար է փոփոխել ինտելեկտուալ լայն կարողություններ ունեցող թիրախի դիրքորոշումները, այն ավելի արդյունավետ է գործում առավել թույլ մտավոր ունակություններով թիրախի դեպքում:

Արդյունավետորեն սոցիալական դիրքորոշում ձևավորելու համար տեղեկատվություն մշակելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև հետևյալ սկզբունքները.

- հաղորդվող տեղեկատվության նկատմամբ ազդեցության օբյեկտի հետաքրքրվածության աստիճանը, մոտիվացիան,

- հաղորդվող տեղեկատվության վերաբերյալ ազդեցության ենթակա օբյեկտի լավատեղյակությունը,
- տեղեկատվությունն ընկալողի իմացական կարողությունները,
- տեղեկատվության բնութագրերը:

Ստորև առավել մանրամասն ներկայացնում ենք վերոնշյալ սկզբունքները:

1. Անձի մոտիվացիայի աստիճանը: Սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման ժամանակ անձի՝ տվյալ խնդրով հետաքրքրվածության բարձր աստիճանն ազդեցություն իրականացնողի նպատակներին աջակցող հանգամանք է: Այս դեպքում անձը հակված է տեղեկատվությունը մանրամասնորեն վերլուծել, իսկ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխումը կատարվում է հիմնականում կենտրոնական տարբերակով: Ռ. Փեթին, Ջ. Կաչոփոն և Ռ. Հոլդմանը մի գիտափորձի ընթացքում գիտափորձին մասնակցող խմբերից մեկին բաժանել են ածելի և խոստացել, որ գիտափորձից հետո այն մնալու է փորձի մասնակիցների մոտ (բարձր մոտիվացիա), իսկ մյուս դեպքում այդպիսի բան չեն ասել (ցածր մոտիվացիա): Ապա երկու խմբին էլ ցուցադրել են նույն ածելիի գովազդը: Գովազդի ցուցադրությունից հետո պարզվել է, որ փորձի այն մասնակիցները, որոնց խոստացել էին նվեր տալ ածելին, առավել ուշադիր էին հետևել գովազդին և ավելի խորն էին մտածել գովազդի շուրջ, քան այն մարդիկ, որոնց այն չէր խոստացվել: Գովազդը դիտելուց հետո երկրորդ խմբի մարդիկ ավելի շատ ներկայացրել են այնպիսի տեղեկատվություն, որը հիմնված էր իրենց նախկին փորձի կամ ածելիի արտաքին տեսքի վրա, և գովազդը վերարտադրելու (պատմելու) ժամանակ գրեթե չեն օգտագործել գովազդային նյութը:

2. Լավատեղյակության մակարդակը: Խնդրի վերաբերյալ մարդու լավատեղյակության մակարդակը ևս որոշիչ գործոն է տեղեկատվության մշակման մեթոդի ընտրության հարցում: Վերոնշյալ սոցիալ-հոգեբանները մի գիտափորձի ժամանակ փորձարկվողներ-

րին բաժանել են երկու՝ խնդրի մասին լավատեղյակների և վատատեղյակների խմբի: Ապա խնդիրը լավ և վատ հիմնավորումներով ներկայացվել է նրանց և՛ լավ, և՛ վատ մասնագետների կողմից: Հարցման ժամանակ պարզվել է, որ այն մասնակիցները, որոնք թեմային ի սկզբանե լավատեղյակ էին, ընտրել են ճիշտ պատասխանները՝ հաշվի չառնելով մասնագետի վատատեղյակությունը կամ հեղինակությունը:

3. Տեղեկատվությունն ընկալողի իմացական կարողությունները: Ապացուցվել է, որ ճիշտ եզրահանգման մեծ մասամբ գալիս են ստացվող տեղեկատվությունը մանրագնին վերլուծել կարողացող անձինք, որոնք փորձում են հասկանալ տեղեկատվության աղբյուրի նպատակները, համադրում են այլ կարծիքների հետ, հիմնավորումներ են փնտրում գիտական ոլորտում և այլն:

4. Տեղեկատվության բնութագրերը (հիմնավորման աստիճանը, պարզությունը, հասանելիությունը և այլն): Այն դեպքերում, երբ տեղեկատվությունը հիմնված է լինում ուժեղ և համոզիչ փաստերի վրա, սոցիալական դիրքորոշման փոփոխությունը կատարվում է կենտրոնական ճանապարհով և առավել հիմնավոր: Փորձերն ապացուցել են, որ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման համար շատ կարևոր են նաև հաղորդագրությունների, տեղեկատվության քանակը կամ կրկնության հաճախակիությունը:

Կոգնիտիվ տեսությունը սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման մեկ այլ տարբերակ է առաջարկում, որտեղ փոփոխությունը դիտարկում է *էվրիստիկա-սիստեմատիկ* մոդելի միջոցով: Այս տեսության հիմնական գաղափարն այն է, որ մարդիկ նախընտրում են ունենալ իրականությանը համապատասխան սոցիալական դիրքորոշումներ: Դրան հասնելու համար տեղեկատվության մշակումը կարող է ընթանալ երկու ճանապարհով.

- էվրիստիկ,
- սիստեմատիկ:

Տեղեկատվության մշակման սիստեմատիկ մոդելը նման է վերոնշյալ կենտրոնական մոդելին: Սիստեմատիկ մոդելի ժամանակ ընկալողն ակտիվորեն ստուգում է տեղեկատվության փաստարկները, իրականության հետ համապատասխանությունը: Այս դեպքում սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման համար ռեցիպիենտին անհրաժեշտ են հստակ հիմնավորումներ, դրդապատճառներ, ինչպես նաև կարևոր է, որ լինի ռեցիպիենտի կողմից ձգտում, մոտիվացիա:

Էվրիստիկ մոդելը տեղեկատվության հետ աշխատելու համար շատ ավելի քիչ պահանջներ է ներկայացնում: Տեղեկատվության մշակման էվրիստիկ մոդելի ժամանակ մարդը չի փորձում հասկանալ հաղորդագրության բովանդակությունը, իմաստը և ենթադրություններ է անում նախկինում եղած, արդեն պատրաստի եզրահանգումների հիման վրա: Էվրիստիկ մոդելը հիմնականում հիմնվում է բացահայտ, առաջին հայացքից պարզ երևացող նշանների վրա: Էվրիստիկ կամ սիստեմատիկ մոդելի ընտրությունը կախված է ռեցիպիենտի ընդունակություններից, իրավիճակից, հաղորդագրության բնույթից և նմանատիպ այլ գործոններից:

Ըստ *Լ. Ֆեսթինգերի* իմացական աններդաշնակության (կոգնիտիվ դիսոնանս) տեսության՝ անձի սոցիալական դիրքորոշման փոփոխությունը կարող է լինել իմացական կոնֆլիկտի հետևանք: Այսինքն՝ սոցիալական դիրքորոշումը փոխվում է վարքի ու դիրքորոշման միջև տարբերության արդյունքում: Սոցիալական դիրքորոշման և սուբյեկտի կարծիքի, իմացականի միջև կարող է առաջանալ աններդաշնակություն (իմացական աններդաշնակություն), որը սուբյեկտի կողմից որոշ իմացական բաղադրիչների հեռացման կամ փոփոխման պատճառ է դառնում: Օրինակ՝ իմացական աններդաշնակության արդյունքում սոցիալական դիրքորոշումների փոփոխման բնորոշ օրինակ է աղվեսի և խաղողի մասին խրատական ասույթը, որտեղ աղվեսն ասում է, թե խաղողը լավը չէ միայն այն բանից հետո, երբ չի կարողանում հասնել մրգին: Դիրքորոշման նման փոփոխությունն օգնում է աններդաշնակությունը թուլացնել, և

մինևույն ժամանակ պահպանվում է ինքնագնահատականը: Վարքն արդարացնելու համար սուբյեկտի սոցիալական դիրքորոշման մեջ փոփոխություններ են առաջանում: Ֆեստիվալների իմացական աններդաշնակության տեսության թերությունն այն է, որ նրանում հաշվի չեն առնվում արտաքին սոցիալական գործոնների ազդեցությունները: Այս մասին ռուս հոգեբան Գ. Մ. Անդրեևան գրում է. «ՄԴ փոփոխությունն անհրաժեշտ է վերլուծել ինչպես սոցիալական օբյեկտիվ փոփոխությունների, այնպես էլ անձի դիրքորոշման ակտիվության փոփոխությունից ելնելով, որ ձևավորվում է անձի զարգացմանը զուգահեռ»:

Հոգեբան Ա. Նալչաջյանը, հիմնվելով այլ հեղինակների աշխատությունների վրա, դիրքորոշման ձևավորման մեխանիզմները բաժանում է երեք հիմնական մասի՝ ա) *պայմանական կապերի մեխանիզմ*, բ) *օպերանտային կամ ինստրումենտալ պայմանավորում*, գ) *դիփման միջոցով կատարվող ուսուցում* [10, էջ 262]:

1. **Պայմանական կապեր:** Այս դեպքում դիրքորոշման օբյեկտը կրկին ու կրկին կապվում է այնպիսի մի դրդիչի (գրգռիչի) հետ, որն անձի մեջ առաջ է բերում դրական կամ բացասական ապրումներ, և շուտով ինքն էլ է ստանում ինքնուրույնաբար նույնանման ապրումներ առաջ բերելու ընդունակություն: Օրինակ, երբ մամուլում որևէ խմբավորման ներկայացուցիչների նկատմամբ բացասական ձևակերպումներ են տպագրվում, ընթերցողն այդ բացասական դիրքորոշումն ընկալում ու տեղափոխում է խմբի բոլոր ներկայացուցիչների վրա:

2. **Օպերանտային պայմանավորում:** Երեխաները առանց փորձ ունենալու հաճախ կրկնում են ծնողների, ենթակաները՝ ղեկավարների, ծայրահեղականները՝ իրենց իդեալների սոցիալական դիրքորոշումները: Դիրքորոշման նման փոխանցումը զգալիորեն պայմանավորված է օպերանտային կապի մեխանիզմի աշխատանքով: Սոցիալականացնող «գործակալները»՝ ծնողները, ուսուցիչները, ավագ ընկերները, դերասանները, երգիչները և ուրիշներ,

մտածված կամ ոչ մտածված աջակցում, խրախուսում են զարգացող անձի այն հայացքներն ու գործողությունները, որոնք ճիշտ են համարում: Մարդիկ արագ ու հեշտ յուրացնում են այն հայացքներն ու վարքի ձևերը, որոնց համար արժանանում են խրախուսանքի: Մասնագիտական դաշտում սոցիալականացման հիմնական երեք ոլորտ է առանձնացվում՝ *ենթամշակույթները, լրատվամիջոցները և ընտանիքը*, և եթե կարիք կա հասկանալու հանրային տարածված սոցիալական դիրքորոշումների առաջացման աղբյուրները, անհրաժեշտ է ուսումնասիրել այդ երեք ոլորտները:

3. Ուսուցում դիտման միջոցով: Այս դեպքում խոսքն ընդօրինակման ճանապարհով դիրքորոշումների ձևավորման մասին է: Հաճախ ծնողներից երեխաներին են անցնում վարքի այնպիսի ձևեր, որոնք նրանք չէին ցանկանա փոխանցել զավակներին, օրինակ՝ ծխելը: Վարքի այս ձևերը փոխանցվում են ոչ թե օպերանտային կապի, այլ ընդօրինակման մեխանիզմի օգնությամբ. մարդիկ դիտում են ուրիշների վարքն ու կենսակերպը, ձգտումներն ու նվաճումները՝ կրկնօրինակելով դրանք: Կրկնօրինակման տեսության հիմնադիրն *Ալբերտ Բանդուրան* է իր *սոցիալական ուսուցման տեսությամբ*:

Սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման վերոնշյալ երեք մեխանիզմները կյանքում գործում են նաև համատեղ:

Տեղեկատվության միջոցով սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման մեկ այլ կարևոր տեսություն է «տեղեկատվության համակարգված մշակման» տեսությունը: Այս դեպքում խոսքը տեղեկատվության մշակման միջոցով սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման մասին է: Տեսության հիմնադիրը *Մաք Գուայրն* է: Նա առաջարկել է սոցիալական դիրքորոշում ձևավորող հնգաստիճան մոդել: «Տեղեկատվության համակարգված մշակում» ասելով՝ նա նկատի ուներ սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման համար տեղեկատվության մատուցումը՝ հետևյալ քայլերին համապատասխան.

- ուշադրության գրավում,

- հաղորդակցության ընկալում,
- համաձայնություն հաղորդակցության հետ,
- հաղորդակցության մտապահում,
- վարք:

ՄաքԳուայրն իր գիտափորձերով ապացուցել է, որ բարձր մտավոր զարգացածություն ունեցող մարդիկ ավելի հեշտ են անցնում վերոնշյալ փուլերը, սակայն այդպիսի անձանց մեջ բարձր է նաև քննադատության աստիճանը, և սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման համար անհրաժեշտ է, որ տեղեկատվությունն օբյեկտիվ և հիմնավորված լինի: Փորձերն ապացուցել են, որ մարդկանց մեջ հիմնականում տեղեկատվությունն անցնում է միայն առաջին երեք փուլով: ՄաքԳուայրի տեսությունը հետագայում ամրապնդվեց այլ փորձերով, և այժմ արդեն այդ տեսության ճշմարտացիության վերաբերյալ ընդդիմադիրներ գրեթե չկան:

Այսպիսով՝ բոլոր տեսություններն ապացուցում են, որ իմացական ոլորտի (կարծիք, գիտելիք) փոփոխությունը, որը կարող է առաջանալ կյանքի փորձի, ՋԼՄ-ի և տեղեկատվության փոխանցման այլ ուղիների միջոցով, հանգեցնում է սոցիալական դիրքորոշման փոփոխության:

Սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման մեխանիզմների ուսումնասիրությունները շարունակվում են: Որպես կանոն, այդ ուսումնասիրություններն առավել հաճախ ցուցադրում են վերբալ ապացույցներ, իսկ վարքի փոփոխությունն առավել դժվար ստուգվող երևույթ է: Սակայն սոցիալական դիրքորոշման փոփոխությունը ենթադրում է նաև վարքի փոփոխություն, ինչն էլ իր հերթին կախված է բազմաթիվ գործոններից, օրինակ՝ շրջակա սոցիալական միջավայրում գերիշխող կարծիքներից, նորմերից, սովորույթներից և այլն:

Սոցիալական դիրքորոշումների փոփոխման մեխանիզմների ուսումնասիրմանը զուգահեռ ուսումնասիրությունների թեմա է նաև *սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման խորության խնդիրը*:

Որքանո՞վ է կայուն համոզիչ հաղորդակցության ազդեցությանը ձևավորված սոցիալական դիրքորոշումը: Չնայած լաբորատոր պայմաններում սոցիալական դիրքորոշման փոփոխումն ուսումնասիրող գիտափորձերից մի քանի շաբաթ հետո նկատվում է սոցիալական դիրքորոշման կայունություն, սակայն նման ուսումնասիրությունները բավարար չեն՝ սոցիալական դիրքորոշման կայուն փոփոխման մասին համոզված պնդելու համար: Բացի դրանից՝ գիտափորձերի մեծ մասի ժամանակ սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման գրավական է համարվել ռեցիպիենտի վերբալ արձագանքը, ինչը մի շարք սուբյեկտիվ գործոնների ազդեցության պատճառով (սուբյեկտիվ պատճառներ են, օրինակ, ռեցիպիենտի ձգտումը՝ չներկայանալու որպես «արագ» դիրքորոշում փոխող անձ, կամ ազդեցության օբյեկտի ցանկությունը՝ հաճոյանալու փորձարկողին) ոչ միշտ է կարելի հավաստի համարել: Փորձերից մեկի ժամանակ, երբ մի քանի մակարդակներում ուսումնասիրվում էր ծխախոտի վնասի մասին տեղեկատվության ազդեցությունը (ծխախոտի և թոքերի քաղցկեղի միջև կապի վերաբերյալ կարծիքի, ավելի քիչ ծխելու ցանկության, կոնկրետ գործելու մակարդակներում), խոսքային (վերբալ) պատասխանից բացի՝ ուսումնասիրվում էր նաև ռեցիպիենտի հետագա վարքը, օրինակ՝ ռեցիպիենտի թոքերի ռենտգեն նկարների թիվը: Գիտափորձի ընթացքը պարզել է, որ վախեցնող տեղեկատվությունը մեծ ազդեցություն է ունենում կարծիքի վրա, առավել քիչ ազդեցություն՝ գործելու տրամադրվածության, նվազ ազդեցություն կամ ոչ մի ազդեցություն՝ ռեցիպիենտի հետագա գործողությունների վրա: Այսպիսով՝ հարց է առաջանում, որ եթե ռեցիպիենտը խոսքով (վերբալ ձև) ցուցադրում է սոցիալական դիրքորոշման փոփոխություն, որքանո՞վ դա կարելի համարել իրական դիրքորոշման, վարքի փոփոխություն: Գուցե սոցիալական դիրքորոշման խոսքային փոփոխությունն իրականում ենթադրում է միայն սոցիալական դիրքորոշման որոշ բաղադրիչների փոփոխություն, որը չի ազդում վարքի վրա: Եթե սոցիալական դիրքորոշման վերո-

նշյալ առանձնահատկությունը դիտարկենք սոցիալական հարցումների համատեքստում, ապա կարելի է ասել, որ հանրային կարծիքի ուսումնասիրման նպատակով անցկացվող սոցիալական հարցումների ժամանակ հարցվողի հնչեցրած դիրքորոշումները հնարավոր է, որ լիարժեք չարտացոլեն նրա վարքը, քանի որ վերբալ կարծիքը դեռևս չի ենթադրում համապատասխան վարքային գործողություններ:

Սոցիալական դիրքորոշման ազդեցությունը վարքի վրա

Ի՞նչ մեխանիզմով, ներհոգեկան ի՞նչ գործընթացների միջոցով է սոցիալական դիրքորոշումը վերաձվում վարքի: Հիմնվելով այս ոլորտի ուսումնասիրությունների վրա՝ ստորև ներկայացնում ենք սոցիալական դիրքորոշման՝ վարքի փոխակերպվելու տեսությունները, որոնք հիմնականում բաժանվում են երեք խմբի՝

- տրամաբանված գործողության տեսություն,
- ավտոմատացված գործընթացի մոդել,
- դիրքորոշում և վարք. թվացյալ խզում:

1. ***Տրամաբանված գործողության տեսություն:*** Ըստ այս տեսության՝ մարդիկ գործելուց առաջ հաշվի են առնում երկու հիմնական գործոն՝ ա) արդյո՞ք կցանկանային կատարել հենց այդ գործողությունը, այսինքն՝ հետևո՞ւմ են վարքի նկատմամբ սեփական սոցիալական դիրքորոշմանը, բ) հետևո՞ւմ են, թե ինչ են ակնկալում իրենցից այլ՝ իրենց համար նշանակալի անձինք («սուբյեկտիվ նորմեր»): Դրանց հիման վրա ձևավորվում են վարքային մտադրություններ, որոնց հաջորդում է իրական վարքը: Մեզինից յուրաքանչյուրը կարող է իր փորձով հասկանալ այս տեսության ճշմարտացիությունը: Ի. Այզենի և Մ. Ֆիշբեյնի հիշյալ տեսությունում Ա. Նալչաջյանը վիճելի է համարում այն կետը, որը պնդում է, թե վարքային մտադրության այդ գործընթացը ծագում է գիտակցական մակարդակում: Համաձայն ենք Ա. Նալչաջյանի այն կարծիքին, որ

որոշ դեպքերում վարքային մտահանգումն առաջանում է ենթագիտակցական գործընթացների հետևանքով:

2. **Ավտոմատացված գործընթացի մոդել:** Նշված տեսության հեղինակները գտնում են, որ դիրքորոշումից դեպի վարք անցումն ավտոմատացված գործընթաց է: Երբ մարդը ձգտում է գիտակցորեն վերահսկել իր սոցիալական գործողությունները, ապա դա բերում է կաշկանդվածության և անհարմարավետության զգացման: Հանդիպելով որոշակի իրադրության՝ անձն ընկալում է այն իր սոցիալական դիրքորոշմանը համապատասխան, որին էլ հետևում է վարքը: Քանի որ մարդն ունի սոցիալական բազմաթիվ դիրքորոշումներ, այստեղ կարևոր է տվյալ իրադրությանը համապատասխան սոցիալական դիրքորոշման հիշողությունից դուրսբերումը: Այս գործընթացից է կախված նաև անձի՝ իրադրությանը համապատասխան, ճիշտ քայլերի դիմելը (ճիշտ քայլերի դիմելու մյուս պայմանն իրադրությանը համապատասխան սոցիալական դիրքորոշման գոյությունն է): Որոշ գիտնականներ կարծում են, որ տրամաբանված գործողության տեսությունը և ավտոմատացված գործընթացի մոդելը հետագայում կմիավորվեն մեկ միասնական տեսության մեջ: Մենք նույնպես կարծում ենք, որ այս երկու տեսությունները գործում են համատեղ: Երբ իրադրությունը համապատասխանում է սոցիալական ամուր դիրքորոշմանը, վարքը հետևում է իրադարձությանն ավտոմատացված կերպով, իսկ երբ հիշողությունն անմիջապես չի կարողանում գտնել իրադարձությանը համապատասխան սոցիալական դիրքորոշում, գործի է դրվում տրամաբանված գործողության մոդելը:

3. **Դիրքորոշում և վարք. թվացյալ խզում:** Քանի որ խոսքով արտահայտված դիրքորոշման և իրական վարքի միջև հաճախ մեծ խզում է նկատվում, ապա ենթադրվում է, որ դիրքորոշումների միջոցով վարքի դետերմինավորումն ունի անուղղակի բնույթ և բարդ գործընթաց է: Օրինակ, եթե օրենքի պահանջները չեն համապատասխանում անձի սոցիալական դիրքորոշմանը, դժվար է կանխա-

տեսել, թե ինչ վարք կցուցաբերի տվյալ անձը: Այս պատճառով դիրքորոշման իմացությունը ոչ միշտ է բերում վարքի իմացության: Սակայն, ամեն դեպքում, եթե դիրքորոշման իմացությանը գումարվի անձի վարքի առանձնահատկությունների, բնավորության, նորմերի մասին իմացությունը, կարելի է կանխատեսել վարքը:

Այսպիսով՝ սոցիալական դիրքորոշումների իմացությունը վարքի կանխատեսման կարևոր նախապայման է:

Որևէ սոցիալական խմբում ընդհանուր սոցիալական դիրքորոշումների առկայությունը խմբի անդամների միջև կապ է ստեղծում և տվյալ խմբի միասնականության երաշխիքն է: Խմբի ներսում միանման սոցիալական դիրքորոշումների առկայությունը նաև աջակցում է խմբի անդամների փոխադարձ նույնականացման արդյունավետությանը: Այս պատճառով սոցիալական դիրքորոշման ուսումնասիրությունը կարևորվում է նաև էթնիկական միասնականության, էթնիկական նույնականության խնդիրների տեսանկյունից, հատկապես Հայաստանի և հայության պարագայում, երբ պատմականորեն առկա է հայկական մասնատվածության գործոնը: Համապատասխան սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորումը կարող է դիտվել որպես հայ հանրության միասնության և միասնականության խնդրի լուծմանն աջակցող գործոն: Սակայն այս դեպքում սոցիալական դիրքորոշման ազդեցությունը վարքի, զգացմունքների և իմացականի վրա պետք է դիտարկվի ոչ թե անհատական, այլ խմբային մակարդակում: Իսկ եթե գաղափարախոսությունը ընկալում ենք որպես որևէ երևույթի նկատմամբ նպատակային, զգայական և վարքային որոշակի վերաբերմունք, ապա այն խմբի սոցիալական դիրքորոշումների համակարգն է: Այս դեպքում խմբային սոցիալական դիրքորոշումներին վերաբերող ուսումնասիրությունները միաժամանակ ներդրում են գաղափարախոսությունների ազդեցության ուսումնասիրման հարցերում:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- ՁԼՄ-ների դերը սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման գործում,
- «սոցիալական դիրքորոշման» սահմանումները,
- սոցիալական դիրքորոշման գործառույթները՝ ըստ Ֆ. Կացի,
- սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման բնական գործընթացը,
- սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման արհեստական գործընթացը,
- սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման բիհևիորիստական ուղղությունը,
- սոցիալական դիրքորոշման փոփոխման իմացական ուղղությունը,
- տեղեկատվության մշակման մոդելները,
- սոցիալական դիրքորոշման ձևավորման մեխանիզմները՝ ըստ Ա. Նալչաջյանի,
- վարքի վրա սոցիալական դիրքորոշման ազդեցությունն ուսումնասիրող տեսությունները:

Գրականության ցանկ

1. Միրաքյան Վ., Սոցիալական դիրքորոշումների դերը հանրային կյանքում և քարոզչության համար, «21-րդ դար», թիվ 4 (38), Երևան, 2011, էջ 76-94:
2. Նալչաջյան Ա., Սոցիալական հոգեբանություն, «Ձանգակ-97», Երևան, 2004:
3. Андреева Г. М., Социальная психология, Москва, 2008.
4. Белинская Е. П., Тихомандрицкая О. А., Социальная психология личности, Академия, Москва, 2009.
5. Зимбардо Ф., Ляйпе М., Социальное влияние, Питер, 2000.
6. Радугин А. А., Радугина О. А., Социальная психология, Москва, 2006.

Թեմա 10. Կոնֆլիկտի հոգեբանության էությունը

Կոնֆլիկտի սկզբնական պատճառը սովորաբար բացատրվում է հավասարության պահանջմունքի խախտմամբ: Պատահական չէ, որ ընդունված օրինաչափությունների և կարգը խախտողների գործունեությունը հանգեցնում է հավասարության և արդարության պահանջմունքի խրոնիկական ֆրուստրացիաների:

Սահմանային իրավիճակներում մեկ անձի վարքը երբեմն հակասում է այլ անձանց իրավաբանական ու բարոյական դիրքորոշումներին, որով էլ պայմանավորվում է նրանց վարքագծի հարկադրական փոփոխությունը: Վարքագծի փոփոխության արտահայտման միջոցներից է ագրեսիվ գործողությունը՝ ֆիզիկական ճնշման սպառնալիքով կամ կարգավիճակի խախտմամբ: Այսպիսի դեպքերն առավելապես առնչվում են հոգեբանական կոնֆլիկտներին:

Ըստ լեզվական ընկալման՝ կոնֆլիկտը հակադիր շահերի, ձգտումների, հայացքների, ուժերի բախում է, ընդհարում, որն ընկած է գեղարվեստական երկի գործող անձանց պայքարի հիմքում:

Փիլիսոփայական հայեցակետի համաձայն՝ դրամատիկական կոնֆլիկտը կենսական հակասությունների արտահայտման յուրօրինակ գեղագիտական ձև է: Նրա բովանդակությանը գեղեցիկի և այլանդակի միջև մղվող պայքարն է: Կոնֆլիկտը ծագում և լուծվում է սոցիալական որոշ ուժերի և հասարակական զարգացման միտումների բախման վրա:

Կոնֆլիկտն առաջացել է լատիներեն «conflictus» (ընդհարում, բախում) բառից: Հայտնի են այս երևույթի բնորոշման ու սահմանման տարբեր հայեցակետեր:

Հոգեբանության մեջ առանձնացվում են կոնֆլիկտների հետևյալ տեսակները.

1. **ներանձնային.** բնութագրվում է նույն անձի մեջ երկու հավասար ուժերի կամ գաղափարների բախմամբ՝ հակադրվելով

ուղղվածությամբ, դրդապատճառներով, հետաքրքրություններով, պահանջմունքներով և այլն,

2. **միջանձնային.** առաջանում է մարդկանց միջև միմյանց հետ փոխհարաբերվելիս, երբ նրանք հետապնդում են անհամատեղելի նպատակներ՝ ունենալով անհամատեղելի արժեքային կողմնորոշումներ ու սկզբունքներ: Նման դեպքերում սուր մրցակցությամբ ձգտում են հասնել միևնույն հետապնդելի նպատակին, որը, բնականաբար, վերապահված է միայն կողմերից մեկին,

3. **միջխմբային.** իբրև բախումնային կողմեր հանդես են գալիս սոցիալական խմբերը, որոնք ունեն անհամատեղելի նպատակներ և իրենց գործունեությամբ խոչընդոտում են մեկը մյուսին:

Ներանձնային կոնֆլիկտի գիտական ուսումնասիրությունը սկսվել է 19-րդ դարի վերջին, որն էլ հիմնականում կապված է հոգեվերլուծության հիմնադիր Զ. Ֆրոյդի անվան հետ: Վերջինս գտնում էր, որ ներանձնային կոնֆլիկտի հիմնական պատճառը գիտակցականի և անգիտակցականի միջև անվերջ պայքարն է:

Կուրտ Լևիի կոնֆլիկտային իրավիճակի տեսությունը: Ներանձնային կոնֆլիկտի ուսումնասիրության գործում մեծ ներդրում է ունեցել հոգեբան Կուրտ Լևին: Նա առաջ է քաշում երեք իրավիճակ, որոնց արդյունքում առաջանում է ներանձնային կոնֆլիկտ, և որոնք բոլորն էլ առնչվում են ընտրությանը.

- մարդը գտնվում է երկու դրական տարբերակ ընտրելու մեջ,
- մարդը գտնվում է երկու բացասական տարբերակ ընտրելու մեջ (առաջնորդվում է «չարյաց փոքրագույնը» սկզբունքով),
- մարդը գտնվում է մեկը դրական, մյուսը՝ բնորոշ տարբերակների ընտրության մեջ:

Կառլ Ռոջերսի սեփական ես-ի կոնցեպցիան: Ըստ հեղինակի՝ շատ հաճախ անհատը սեփական անձի վերաբերյալ անիրական պատկերացումներ է կազմում և բախվելով իրականությանը՝ խոր հիասթափություն ապրում: Սա նրա մոտ առաջացնում է նե-

րանձնային կոնֆլիկտ: Նմանօրինակ կոնֆլիկտից խուսափելու համար պետք է ունենալ ադեկվատ ինքնագնահատական:

Աբրահամ Մասլոուի պահանջմունքների բուրգը: Մասլոուն, ըստ աստիճանակարգի, ներկայացնում է անհատի պահանջմունքների հետևյալ կազմակերպված բուրգը ներքևից վերև՝ ֆիզիոլոգիական, անվտանգության, պատկանելիության, սիրո և հարգանքի, ինքնադրսևորման: Բարձրագույն պահանջմունքը ինքնադրսևորումն է, որն արտահայտվում է հետևյալ կերպ. մարդը ձգտում է լինել այն, ինչ կարող է դառնալ, սակայն դա նրան ոչ միշտ է հաջողվում:

Վիկտոր Ֆրանկլինի «Կյանքի իմաստ» տեսությունը: Ֆրանկլինի հայեցակարգի համաձայն՝ յուրաքանչյուր մարդու կյանքի դրդիչ է համարվում այդ կյանքի իմաստը գտնելը և դրա համար պայքարելը: Հեղինակը նշում է, որ մարդկային պատմության մեջ դժվարությունները, խոչընդոտները անվերջանալի են, և դրա համար մարդկանց պետք են նպատակ և իմաստ: Երբ չի լինում այդ իմաստը, առաջանում է էկզիստենցիալ վակուում կամ դատարկության զգացում: Մարդիկ սկսում են ձանձրանալ, և այդ վիճակում մարդը կարող է գնալ ամեն քայլի, քանի որ աննպատակ է ապրում:

Ա. Լևոնտևի տեսությունը: Ներանձնային կոնֆլիկտի պատճառն այն է, որ մարդը երբեք չի բավարարվում և սահմանափակվում իր առջև դրված նպատակին հասնելուց հետո: Անընդհատ առաջանում են նոր դրդապատճառներ և նոր նպատակներ, իսկ նպատակին չհասնելու դեպքում մարդու մոտ առաջանում է ներանձնային կոնֆլիկտ:

Համաձայն Լեոնտևի տեսության՝ ներանձնային կոնֆլիկտի էությունն ու բովանդակությունը առաջանում են հենց անհատի բնավորության կառուցվածքից: Այդ կառուցվածքն իր հերթին որոշվում է օբյեկտիվ հակասական հարաբերություններով, որի մեջ մտնում է անհատը՝ արտացոլելով իր վարքի դրսևորման, գործունեության բազում ձևերը:

Անհատի բնավորության ներքին բաղադրիչներից ամենակարևորն այն է, որ յուրաքանչյուր մարդ, ունենալով վարքի հիմնական դրդապատճառներ և կյանքի նպատակ, չի կարող ապրել ինչ-որ նպատակներով կամ դրդապատճառներով: Մարդու մոտիվացիոն դաշտը անգամ դրա գերագույն զարգացման պայմաններում չի հիշեցնում սառեցված բուրգ: Մարդու կյանքի զարգացման տարբեր փուլերում, ոլորտներում, տարբեր իրավիճակներում նրա մոտ ի հայտ են գալիս նաև ուրիշ դրդապատճառներ՝ ձևավորելով մոտիվացիոն դաշտ: Մարդու ձևավորումը կայուն կոնֆիգուրացիա է, առնչվում է մարդու ներսում աստիճանակարգային (հիերարխիկ) գլխավոր մոտիվացիոն գծերին: Խոսքը ոչ լրիվ նկարագրված անձի ուղղվածության մասին է, ոչ լրիվ, որովհետև նույնիսկ որոշակի առաջնորդող գծի առկայության դեպքում նա չի կարող մնալ միակը: Ծառայելով դրված նպատակներին՝ իդեալը չի բացառում կամ կլանում մարդու կյանքի այլ հարաբերություններ, որոնք իրենց հերթին ձևավորում են իմաստային մոտիվներ:

Անհատի մոտիվացիոն դաշտը միշտ բազմաբևեռ է: Այդ «բարձունքների» մոտիվացիոն դաշտի և անձի այլ դրդապատճառների հակասական փոխգործակցությունը արտացոլում է ներանձնային կոնֆլիկտը: Ներանձնային կոնֆլիկտը, որը բնորոշ է անձի ներքին անհատական կառուցվածքին, նորմալ երևույթ է: Յուրաքանչյուր մարդու բնավորությունը ձևավորվում է հակասությունների և տարբեր դրդապատճառների միջև պայքարի արդյունքում: Հաճախ այդ պայքարը դառնում է սովորական և չի խախտում անձի ներդաշնակությունը, դառնում է մարդու վարքի գլխավոր դրսևորումը և ձևը: Այսպիսին է ողբերգական մարդու տիպը:

Այսպիսով՝ ներանձնային կոնֆլիկտը անձի այնպիսի վիճակ է, երբ մարդու մեջ միաժամանակ գործում են հակասական և իրարամերձ դրույթներ, արժեքային կողմնորոշում և նպատակ, որոնց միջոցով դրանք այս պահին չեն կարող հաղթահարվել, նաև զարգացնել վարքի գերակայությունը՝ հիմնված դրանց վրա:

Ներանձնային կոնֆլիկտի վերաբերյալ հարկ է առանձնացնել հետևյալ պնդումները.

- ներանձնային կոնֆլիկտն ի հայտ է գալիս անհատի ներքին կառուցվածքի տարրերի փոխհամագործակցության արդյունքում,
- ներանձնային կոնֆլիկտի կողմեր են բազմապլան և հակասական շահերը, նպատակները, դրդապատճառները, ցանկությունները,
- ներանձնային կոնֆլիկտն ի հայտ է գալիս այն ժամանակ, երբ անձի վրա ազդող ուժերը հավասարազոր են: Հակառակ դեպքում մարդն ընտրում է երկու չարիքներից ամենափոքրը, երկու բարիքներից ամենամեծը,
- յուրաքանչյուր ներանձնային կոնֆլիկտ ուղեկցվում է բացասական հույզերով,
- ներանձնային կոնֆլիկտի պատճառ է լինում իրավիճակը, որը բնորոշվում է երկու կողմերի հակասություններով, հակադիր դրդապատճառներով, շահերով, նպատակներով, տվյալ պայմաններում նպատակների հասնելու հակադիր միջոցներով (օրինակ՝ պետք է պատերազմ վարել, սակայն քրիստոնեության տեսանկյունից մարդասպանությունը մեղք է), հնարավորությունների բացակայություն՝ բավարարելու պահանջումները և միաժամանակ դրա վերացման անհնարինությունը:

Ըստ Զ. Ֆրոյդի՝ ներանձնային կոնֆլիկտը կարող է լինել ինչպես կանխամտածված, այնպես էլ չկանխամտածված:

«Անհատի հոգեբանությունը և խմբերը» աշխատության հեղինակներն առանձնացնում են ներանձնային կոնֆլիկտի երեք տեսակ:

• **Պահանջումների կոնֆլիկտ:** Մեր պահանջները կարող են հակադրվել միմյանց: Երբեմն մենք ցանկանում ենք հակադիր բաներ, այդ իսկ պատճառով չենք կարողանում գործել: Օրինակ՝

երեխան ցանկանում է ուտել շոկոլադը, բայց մայրը նրանից պահանջում է այն իրեն տալ: Այդ դեպքում երեխան կցանկանար ուտել շոկոլադը, բայց միևնույն ժամանակ ցանկանում է այն տալ մայրիկին: Նա խուսափում է պահանջունքների կոնֆլիկտից և սկսում լաց լինել:

- **Պահանջունքների և սոցիալական ներմերի միջև կոնֆլիկտ:** Հաճախ մեզ մոտ ի հայտ են գալիս պահանջունքներ, որոնք հակադիր են սոցիալական նորմերին: Անկախ նրանից՝ մենք կկատարենք որևէ զիջում, թե ոչ, իրավիճակը դառնում է կոնֆլիկտային: Նմանատիպ օրինակներ ներկայացվել են 2. Ֆրոյդի կողմից: Նրա բնորոշմամբ հակադրությունը, որն առաջացնում է կոնֆլիկտ, հակադրությունն է իդի և սուպերէգոյի միջև: Առաջինը կենտրոնանում է կույր բնազդների վրա, որը ձգտում է արագ բավարարել պահանջունքները: Երկրորդը՝ սուպերէգոն, առավել կարևոր է համարում բարոյական նորմերը և դրանց պահպանումը:

- **Սոցիալական նորմերի կոնֆլիկտ:** Մարդը խուսափում է իրար հակադիր սոցիալական նորմերի ճնշումներից: Օրինակ՝ 19-րդ դարի մենամարտը, որն արգելված էր եկեղեցու կողմից, հասարակության մեջ միակ ճանաչված միջոցն էր հարգանքը վերականգնելու համար: Հավատացյալ ազնվականի համար կոնֆլիկտային իրավիճակը դասային և կրոնական պարտականությունների կատարման մեջ էր:

Կոնֆլիկտների դասակարգումը՝ հիմնված արժեքների և դրդապատճառների վրա. Կախված նրանից, թե անհատի ներքին աշխարհի ինչպիսի կողմեր են հանդես գալիս կոնֆլիկտում, առանձնացվում են կոնֆլիկտի տարբեր տիպեր:

- **Մոտիվացիոն կոնֆլիկտն** առաջանում է անգիտակցական ձգտումների, տիրապետման և անվտանգության ձգտումների, երկու դրական միտումների միջև:

- **Բարոյական կոնֆլիկտը** դրսևորվում է ցանկության և պարտականության, բարոյական սկզբունքների և անձնական նախասիրությունների միջև:

- **Չոռնալիզացված ցանկության կոնֆլիկտ (թերարժեքության բարոյյթ)** ի հայտ է գալիս անհատական ցանկությունների և գործողությունների միջև՝ խոչընդոտելով վերջինիս իրականացմանը: Այն հաճախ մեջբերվում է հետևյալ կերպ. ցանկանում եմ լինել այնպիսին, ինչպիսին նրանք: Սակայն այդ ցանկության իրականացումը անհնարին է: Այն կարող է առաջանալ մարդու ֆիզիկական անկարողության արդյունքում՝ իրականացնելու այդ ձգտումը:

- **Դերային կոնֆլիկտը** առնչվում է միևնույն ժամանակ տարբեր դերեր կատարելու անկարողությանը, պահանջների տարբեր ընկալումներին: Միջդերային ներանձնային կոնֆլիկտի օրինակ կարող է լինել այն, որ, օրինակ, կազմակերպությունը խնդրում է անձին աշխատել արտաժամյա՝ համագործակցողի դերում, այդ դեպքում նա՝ որպես հայր, չի կարող շատ ժամանակ անցկացնել իր երեխայի հետ: Դերային կոնֆլիկտի օրինակ կարող ենք դիտարկել նաև այն, որ հավատացյալ անձը հայրենիքը պաշտպանելու համար զենք է վերցնում և գնում պատերազմ՝ սպանելու թշնամիներին:

- **Ադապտացիոն կոնֆլիկտն** ունի երկու հիմնական իմաստ: Լայն առումով այն հասկացվում է որպես հավասարության խախտում սուբյեկտի շրջակա միջավայրի միջև, նեղ առումով՝ որպես կոնֆլիկտ, որն առաջանում է սոցիալական կամ պրոֆեսիոնալ ադապտացիայի խախտման ընթացքում:

- **Ցածր ինքնագնահատականի կոնֆլիկտն** առաջանում է այն տարբերություններից, որոնք առկա են անհատականության և իր հնարավորությունների գնահատման միջև:

- **Նևրոտիկ կոնֆլիկտը** բնութագրվում է բարձր լարվածությամբ, հաճախ հակադրվում է անհատի ներքին ուժերին և դրդապատճառներին:

Ներանձնային կոնֆլիկտների հաղթահարման վեց միջոցները

1. Մի՛ ձգտեք հասկանալ անհասկանալին, ամբողջ գործը միանգամից մի՛ ձեռնարկեք: Կարողացե՛ք Ձեր բոլոր դրդապատճառներից առանձնացնել առաջնայինները և կենտրոնացե՛ք առաջին հերթին դրանց կատարման վրա:
2. Մի՛ կուտեք խնդիրը: Ի վերջո իրավիճակը կհասնի նրան, որ Դուք չէք կարողանա այն լուծել և կբախվեք ներանձնային կոնֆլիկտի:
3. Սովորե՛ք ղեկավարել ինքներդ Ձեզ, վերահսկել և համակարգել Ձեր վարքն ու զգացմունքները: Կարողացե՛ք Ձեզ ճիշտ ժամանակին տիրապետել և ենթարկվել իրավիճակին:
4. Նկատե՛ք շրջապատողների ռեակցիան Ձեր վարքի և առանձին արարքների նկատմամբ: Հետևե՛ք ուրիշների վարքին: Հիշե՛ք, որ ինչքան շատ ենք մենք ճանաչում մյուսներին, նույնքան լավ ենք ճանաչում ինքներս մեզ:
5. Փորձե՛ք անկեղծ լինել ոչ միայն Ձեր նկատմամբ, այլև ուրիշների: Սուտը կարող է ժամանակավորապես օգնել դուրս գալ դժվար իրադրությունից, բայց չի կարող թեթևացնել Ձեր հոգին: Վաղ թե ուշ գաղտնիքները կբացահայտվեն:
6. Վարե՛ք առողջ ապրելակերպ. ամրացրե՛ք Ձեր հոգին և մարմինը:

Այսպիսին են ներանձնային կոնֆլիկտի հաղթահարման միջոցները: Դրանք կիրառումը կօգնի խուսափել ներքին ցնցումներից, սթրեսներից:

Միջանձնային կոնֆլիկտ

Միջանձնային կոնֆլիկտը փոխազդող սուբյեկտների միջև առաջացած հակասությունն է: Այն դրսևորվում է երկու և ավելի անձանց միջև: Միջանձնային կոնֆլիկտում կողմերից յուրաքանչյուրը փորձում է ապացուցել իր ճիշտ և դիմացինի սխալ լինելը: Նրանք

դիմում են փոխադարձ մեղադրանքների և վիրավորանքների: Կոնֆլիկտի ընթացքում շատ դժվար է կառավարել սեփական զգացմունքները: Կոնֆլիկտի մասնակիցներից շատերը դրա ավարտից հետո էլ բացասական ինքնազգացողություն են ունենում:

Միջանձնային կոնֆլիկտում կողմերից մեկը նպատակաուղղված գործում է մյուսի դեմ, վերջինս էլ հասկանում է հակառակ կողմից եկող սպառնալիքը և փոխադարձ գործողությունների դիմում: Կոնֆլիկտի ամբողջական հաղթահարումը կլինի այն ժամանակ, երբ բոլոր կողմերը կփորձեն լիովին գիտակցաբար վերացնել այն առաջացրած պատճառները:

Եթե կոնֆլիկտն ավարտվի մեկի հաղթանակով և մյուսի պարտությամբ, ապա կոնֆլիկտը ավարտված չէ, և որոշ ժամանակ անց այն նորից կսկսվի:

Գոյություն ունի միջանձնային կոնֆլիկտի երկու տեսակ՝

- ռեալիստական,
- ոչ ռեալիստական:

Տարբերում են նաև՝

- աֆեկտիվ կոնֆլիկտ, որն առաջանում է հակակրանքից (այստեղ կոնֆլիկտի նպատակը վատ հույզերից, ապրումներից ազատվելն է).
- շահերի կոնֆլիկտը գիտակցված պահանջմունքն է,
- նպատակների կոնֆլիկտ, երբ բնութագրվում է «մեկի հաղթանակը հավասար է մյուսի պարտությանը»,
- պատժիչ կոնֆլիկտ, որի նպատակը դիմացինին վնաս հասցնելն է,
- խեղաթյուրված կոնֆլիկտ,
- սխալ վերագրված կոնֆլիկտ:

Միջանձնային կոնֆլիկտի կառուցողական և ապակառուցողական գործառույթները: Կոնֆլիկտի աղբյուր կարող են դառնալ այնպիսի պատճառներ, որոնք կարող են կործանարար լինել: Այս

կապակցությամբ առանձնացվում են կոնֆլիկտի կառուցողական և ապակառուցողական գործառույթներ:

Կառուցողական գործառույթների թվին են դասվում՝

- **զարգացման գործառույթը**, որը կոնֆլիկտի մասնակիցների զարգացման և փոխհարաբերությունների կատարելագործման աղբյուր է,

- **գործիքային գործառույթը**, երբ կոնֆլիկտը հանդես է գալիս որպես հակասությունների լուծման գործիք:

Գոյություն ունեն նաև ապակառուցողական գործառույթներ: Դրանք են՝

- համատեղ գործունեության վերացում,
- հարաբերությունների վերացում կամ խզում:

Միջանձնային կոնֆլիկտը բաղկացած է երեք փուլերից՝

1. **նախակոնֆլիկտային իրավիճակ**՝ օբյեկտիվ խնդրի առաջացում, իրավիճակի գիտակցում, խնդիրը ոչ կոնֆլիկտային եղանակով լուծելու փորձ և նախակոնֆլիկտային իրավիճակ,

2. **կոնֆլիկտ**՝ միջադեպ, հակամարտության գերլարում, հավասարակշռված դիմադրություն, կոնֆլիկտի ավարտ,

3. **հետկոնֆլիկտային իրավիճակ**՝ սկզբում՝ հարաբերությունների մասնակի բարելավում, հետո՝ ամբողջական բարելավում:

Հոգեբանության դոկտոր, կոնֆլիկտների հաղթահարման բնագավառում առաջիններից մեկը՝ Դանիել Դենան, հարաբերությունների կարգավորման իր չորս քայլերից բաղկացած մեթոդում առանձնացնում է կոնֆլիկտի զարգացման ընդամենը երեք փուլ՝

- **թեթև բախումներ**՝ թեթև ոչ հաճելի իրավիճակներ, որոնք հարաբերությունների համար վտանգ չեն ներկայացնում,

- **բախումներ**՝ վիճահարույց պատճառների շրջանակի ընդլայնում, մյուսի հետ փոխազդելու ցանկության նվազում, նրա բարի մտադրությունների նկատմամբ հավատի կորուստ,

- **ճգնաժամ**՝ բախումների վերածումը ճգնաժամի, անառողջ հարաբերությունները խզելու վերջնական որոշում: Այս փուլում մասնակիցների հուզական անկայունությունը հասնում է այն աստիճանի, որ առաջանում է ֆիզիկական բռնության վտանգ:

Ուսումնասիրողները միջանձնային կոնֆլիկտում առանձնացնում են հետևյալ ոճերը.

- հակամարտություն՝ կայուն, անզիջում համագործակցություն, սեփական շահերի հետապնդում, ինչի համար օգտագործվում են բոլոր հնարավոր միջոցները,

- հարմարում՝ սուբյեկտի պատրաստակամությունը զիջել իր շահերը հարաբերությունների պահպանման նպատակով, որոնք դրվում են տարածայնությունների օբյեկտից և առարկայից վեր,

- փոխզիջում՝ զիջումներ երկու կողմերից էլ մինչև այն աստիճան, երբ փոխադարձ զիջումների ճանապարհով գտնվում են հակամարտող կողմերի համար ընդունելի լուծումներ,

- համագործակցություն՝ կողմերի համատեղ հանդես գալը խնդրի լուծման համար: Նման վարքի դեպքում առանձնացված են խնդրի վերաբերյալ տարբեր կարծիքներ: Այս դիրքորոշումը թույլ է տալիս հասկանալ տարածայնությունների պատճառները և գտնել ճգնաժամի միակ լուծումը, որն ընդունելի կլինի կողմերից յուրաքանչյուրի համար,

- ասերտիվությունը (անգլ. Assert – հաստատել, պնդել) ենթադրում է մարդու ունակությունը՝ հետապնդելու իր շահերը և հասնելու իր նպատակներին՝ առանց վնասելու այլ մարդկանց շահերը: Սա ուղղված է նրան, որ սեփական շահերի իրացումը դառնա պայման փոխազդող սուբյեկտների շահերի իրացման համար: Ասերտիվությունը ուշադիր վերաբերմունք է ինչպես իր, այնպես էլ գործընկերոջ նկատմամբ: Ասերտիվ վարքը խոչընդոտում է կոնֆլիկտների առաջացմանը, իսկ կոնֆլիկտների իրավիճակում օգնում է գտնել ճիշտ ելք: Ընդ որում՝ ամենամեծ արդյունավետությունը լինում է այն

Ժամանակ, երբ մի ասերտիվ մարդ փոխազդում է նմանատիպ մարդու հետ:

Միջանձնային կոնֆլիկտների հաղթահարման ժամանակ բոլոր թվարկված վախերը կարող են լինել ինչպես ինքնաբուխ, այնպես էլ գիտակցաբար կիրառվող՝ ցանկալի արդյունքների հասնելու համար:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- կոնֆլիկտների տեսակները հոգեբանության մեջ,
- Զ. Ֆրոյդի՝ ներանձնային կոնֆլիկտների ուսումնասիրության վերաբերյալ տեսությունը,
- Կ. Ռոջերսի «Ես»-ի հայեցակարգը,
- Վ. Ֆրանկլինի «Կյանքի իմաստը» տեսությունը,
- կոնֆլիկտների դասակարգումը՝ ըստ արժեքների և դրդապատճառների,
- ներանձնային կոնֆլիկտների տեսակները,
- ներանձնային կոնֆլիկտի հաղթահարման միջոցները,
- միջանձնային կոնֆլիկտի տեսակները,
- միջանձնային կոնֆլիկտի գործառույթները,
- միջանձնային կոնֆլիկտի փուլերը:

Գրականության ցանկ

1. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ. III, (Կ-Ս), Երևան, 1974, էջ 184:
2. Փիլիսոփայական բառարան, Երևան, 1975, էջ 216:
3. Краткий психологический словарь, Политиздат, Москва, 1985, с. 152.
4. Конфликтология, Учебник, Санкт-Петербург, 2000, с. 44-45.

Թեմա 11. Սթրես և դիսթրես

Քաղաքական կյանքի բնորոշ գիծը սթրեսն է: Սթրեսը ոչ թե դեպրեսիա է, այլ պարզապես մարդու օրգանիզմի նկատմամբ ցանկացած արտաքին գործոն համարվում է սթրես:

«Սթրես» բառն անգլերենից թարգմանաբար նշանակում է «լարվածություն»: Եզրույթը գիտական գրականության մեջ ներմուծվել է 1936 թ. կանադացի նշանավոր հոգեբան Հանս Սելեի կողմից: Վերջինս սթրեսը մեկնաբանում է որպես օրգանիզմի ոչ առանձնահատուկ պատասխանը միջավայրի ցանկացած փոփոխությանը, ընդ որում՝ այդ պատասխանը իրենից ենթադրում է օրգանիզմի լարվածություն, որն ուղղված է առաջացող դժվարությունների հաղթահարմանը:

«Ոչ առանձնահատուկ» այս դեպքում նշանակում է այն ամենը, ինչը բնորոշ է օրգանիզմի հարմարվող ռեակցիային: Օրինակ՝ սառնամանիքի, ցրտի ժամանակ մենք փորձում ենք ավելի շատ շարժվել, որպեսզի բարձրացնենք օրգանիզմի համար նախատեսված ջերմությունը, իսկ մաշկի վրայի արյունատար անոթները սկսում են նեղանալ՝ նվազեցնելով մարմնի ջերմաստիճանը: Շոգ օրերին օրգանիզմում, հակառակը, տեղի է ունենում քրտնարտադրություն և այլն: Սրանք օրգանիզմի առանձնահատուկ ռեակցիաներն են, որոնք արձագանքում են շրջակա միջավայրի ազդակներին:

Սելեն գտնում էր, որ սթրեսը կյանքի անհրաժեշտ բաղադրիչ է: Այն կարող է ոչ միայն նվազեցնել, այլև բարձրացնել օրգանիզմի կայունությունը բացասական գործոնների նկատմամբ: Սելեն առաջարկում էր տարբերակել սթրեսը՝ որպես օրգանիզմի համար անհրաժեշտ մեխանիզմ արտաքին անբարենպաստ գործոնների հաղթահարման համար, և դիսթրեսը՝ առողջության համար վտանգավոր վիճակ (թարգմանաբար՝ «սպառում», «դժբախտություն»):

Սելեն առանձնացնում է սթրեսի երեք փուլ՝

- ահազանգի փուլ, երբ տեղի է ունենում օրգանիզմի ռեսուրսների մոբիլիզացիա,
- հակազդեցության կամ դիմադրության փուլ, երբ օրգանիզմը հաջողությամբ հաղթահարում է սթրեսը,
- նահանջի փուլ, երբ նվազում է օրգանիզմի հարմարվողականությունը (լինում է հակազդեցության փուլից նահանջելու դեպքում):

Սթրեսի առաջացման հիմնական գործոններն են.

- ուրիշներից հետ չմնալու վախը,
- չտապալվելու վախը,
- չսխալվելու վախը:

Սթրեսի աղբյուրներ են՝

- գերծանրաբեռնվածությունը, երբ մեծ սթրեսը ճնշում է փոքր սթրեսները,
- թույլ ծանրաբեռնվածությունը, որն առաջանում է պարապությունից, և ամեն մանր բան առաջացնում է սթրես:

Ըստ իրենց նշանակության՝ առանձնացվում է սթրեսի երկու տեսակ՝

1. դրական, երբ ցանկացած փոքր լարվածություն մեզ մղում է ակտիվության,

2. բացասական, որը բերում է բացասական լարվածություն, անբավարարվածություն, օրինակ՝ քաղաքականության մեջ գնաճ, կոռուպցիա:

Տարբերում ենք նաև խրոնիկական սթրեսը, որը բացասական երևույթ է և բացատրվում է նրանով, երբ մարդը կյանքում ոչնչից գոհ չէ: Այն զուգորդվում է դեպրեսիայով, այսինքն՝ մարդու մոտ ձևավորվում է խորքային տխրություն կամ անբավարարվածություն: Եթե մարդը չի ընկնում դեպրեսիայի մեջ, ապա նրա մոտ առաջանում է խելագարություն կամ ապատիա, այսինքն՝ անտարբերություն ամեն ինչի նկատմամբ:

Ալֆրեդ Ադլերը առանձնացնում է ֆիկտիվ ֆինալիզմը և իռացիոնալ համոզմունքը:

20-րդ դարի սկզբին ավստրալացի հոգեբան Ալֆրեդ Ադլերը ներկայացրեց **ֆիկտիվ ֆինալիզմի** տեսությունը: Դրա էությունն այն է, որ մեր կյանքի հիմնական նպատակները սովորական ֆիլցիաներ են: Օրինակ՝ մարդկանց մի սովոր զանգված համոզված է, որ ծանրաբեռնված աշխատանքը և որոշակի տեսակի հաջողությունը կարող են նրանց ապահովել փառք, հարստություն, կարիերայի աճ և այլն: Մեծ մասամբ այդ ակնալիքները չեն արդարանում, բայց դա սարսափելի չէ, քանզի կատարած աշխատանքը տալիս է իր արդյունքները. մարդը դառնում է ավելի արհեստավարժ, ձեռք է բերում որոշակի նյութական միջոցներ, հարգանքի է արժանանում: Չնայած նրան, որ դա այն չէր, ինչ ի սկզբանե ակնկալվում էր, սակայն այդ արդյունքն էլ վատ չէր:

Որոնողական ակտիվությունը յուրաքանչյուր իրավիճակում պետք է դառնա մեր սթրեսադիմացկունության գլխավոր մարտավարությունը: Հենց դա է ժամանակակից փոփոխվող աշխարհին հարմարվելու գլխավոր միջոցը:

Իռացիոնալ համոզմունքներ: Շատ հաճախ մեր պահանջմունքները հենց մեր կամ միջավայրի նկատմամբ չարդարացված բարձր են, քանի որ նրանց հիմքում են իռացիոնալ համոզմունքները: Իռացիոնալ են, քանի որ չունեն հիմնարար հենք: Իսկ երբ իրականությունը չի համապատասխանում այդ պահանջմունքներին, առաջանում են հուզական վիճակի խանգարումներ, իսկ որպես հետևանք՝ առաջանում է մշտական սթրես:

Այսպիսով՝ մարդն ունի մի շարք համոզմունքներ և այդ համոզմունքների իրականացման համար նա ոչ թե սթրեսի է ենթարկվում, այլ, ընդհակառակը, նա ակտիվ գործունեություն է ծավալում, որն էլ օգնում է հաղթահարել սթրեսը: Կարող ենք ասել, որ սթրեսը լարվածությունն է, որը մոբիլիզացնում, ակտիվացնում է օրգանիզմը բացասական հույզերով լի պայքարում: Սթրեսը հաղթահարել չկա-

րողանալու դեպքում ի հայտ է գալիս դիսթրեսը: Այն օրգանիզմի չափից դուրս լարվածությունն է, որը նվազեցնում է արտաքին միջավայրի գործոնների նկատմամբ ադեկվատորեն արձագանքելու հնարավորությունը: Սրան զուգահեռ, սխալ կլինի դիսթրեսը կապել մարդու միայն բացասական հույզերի հետ: Մարդու ցանկացած հուզական տատանում սթրեսի աղբյուր է: Սթրեսի մեխանիզմերը հենց կոչված են ապահովելու օրգանիզմի դիմադրությունը, իսկ դիսթրեսն առաջանում է այն ժամանակ, երբ այդ մեխանիզմները բավականաչափ արդյունավետ չեն գործում կամ երբ սպառվում են սեփական ռեսուրսները (մարդկանց վրա երկարատև և ինտենսիվ սթրեսի ազդեցության դեպքում):

Սթրեսն ինքնին բնականոն ռեակցիա է: Կարելի է համեմատել մարմնի ջերմաստիճանի անալոգիայի հետ: Երբ մարդը հիվանդանում է, ջերմությունը սկսում է բարձրանալ, առաջանում է տհաճ զգացողություն, և մարդիկ ամեն կերպ փորձում են իջեցնել ջերմությունը տարբեր դեղերի օգնությամբ: Սակայն ժամանակակից բժշկությունն այլ բան է առաջարկում. խորհուրդ է տրվում մինչև երեսունույթ աստիճանի դեպքում չօգտվել դեղամիջոցներից, օգտվել միայն այն դեպքում, երբ օրգանիզմը չի կարող ինքնուրույն դիմադրել և վերականգնվել: Նույն գործընթացը տեղի է ունենում և սթրեսի դեպքում:

Այսպիսով՝ չպետք է փախչել սթրեսից: Դա սխալ վարքագիծ է: Հարցը նրանում չէ, որ այն իրականում անհնար է, այլ առավել կարևոր է այն, որ դիմադրության փուլում մարդու օրգանիզմը առավել հաստատուն է արտաքին անբարենպաստ գործոնների նկատմամբ, քան լրիվ հանգստի վիճակում:

Օրգանիզմի կոփումը կարևոր է ոչ միայն ֆիզիկական, այլև հուզական առումով, քանզի մեր հույզերը հանդես են գալիս որպես սթրեսային ռեակցիայի գործադրման մեխանիզմ:

Արդյո՞ք միշտ են վնասակար բացասական հույզերը: Առավել քան ակնհայտ է, որ առողջության վրա մեծ ազդեցություն ունեն

դրանք: Դեռ վաղ ժամանակներից հայտնի էր, որ հաղթողների վերքերը ավելի շուտ են լավանում, քան պարտվողներինը: Երկարատև տխրությունը, տագնապը, ճնշվածությունը սովորաբար նպաստում են ամենատարբեր մարմնական խանգարումների առաջացմանը:

Բացասական հույզերը մեր օրգանիզմի պաշտպանական առաջին ազդակներն են: Նրանց առաջադրանքն է գնահատել սպառնացող վիճակը և մարդուն մղել որոշակի գործողությունների մինչև գիտակցությունը մանրազնին կվերլուծի ստեղծված իրադրությունը: Հենց այդ պատճառով է, որ այդքան արագ են մեր ռեակցիաները ցավի, ցրտի, վտանգի դեպքում: Կարևորվում է մոբիլիզացիան, սակայն այն չի կարող մշտական լինել: Մոբիլիզացիայից հետո պետք է հաջորդի գործողություն՝ հարձակում, վազք, ակտիվ դիմադրություն և այլն: Ժամանակակից քաղաքակրթությունը, որպես կանոն, չի տալիս այդպիսի հնարավորություն:

Կա մի հետաքրքիր փաստ, ըստ որի՝ պատերազմների ժամանակ մարդիկ ավելի սթրեսադիմացկուն են և ավելի քիչ են հիվանդանում:

Հեշտ չէ նաև դրական էմոցիաների հետ: Բժիշկներին և հոգեբաններին դեռ վաղուց է հետաքրքրել «նպատակին հասնելու հիվանդությունը» կամ «նպատակին հասնելու դեպրեսիան»: Սրա էությունն այն է, որ մարդիկ, որոնք իրենց առջև դրել են մեծ նպատակներ, դրանց հասնելուց հետո շատ հաճախ բավարարվածություն և երջանկություն չեն զգում, այլ նույնիսկ, հակառակը, կարող է առաջանալ որոշ հիասթափություն, դատարկություն, կյանքի իմաստի կորուստ:

Դրությունը չի փրկի անգամ որևէ տեսակի հույզի, ապրումի բացակայությունը, սրանից նույնպես կարող ենք սթրես զգալ: Կսկսեն նյարդայնացել իրավիճակի անփոփոխելիությունը, միապաղաղությունը:

Այսպիսով՝ սթրեսի առկայությունը մարդու կյանքում ունի դրական ազդեցություն, սակայն մարդու համար կենսական կարևոր

նշանակություն ունի սթրեսից դիսթրեսի անցմանը խոչընդոտելը: Պետք է կարողանալ կառավարել բացասական հույզերը, ինչի արդյունքում կպահպանվի ֆիզիկական և հոգևոր առողջությունը:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- սթրեսը և դրա փուլերը՝ ըստ Հանս Սելեի,
- սթրեսի տեսակները,
- սթրեսի առաջացման հիմնական գործոնները, աղբյուրները,
- Ալֆրեդ Ադլերի ֆիկտիվ ֆինալիզմի տեսությունը,
- սթրեսի դրական ազդեցությունը մարդկանց կյանքում,
- դիսթրեսի էությունը:

Գրականության ցանկ

1. Селье Г., Стресс без дистресса, Москва, “Прогресс”, 1982.
2. Кузнецова Е. В., Петровская В. Г., Рязанцева С. А., Психология стресса и эмоционального выгорания, Учебное пособие, Новосибирск, 2012.
3. <https://analitik.am/news/view/13189> (վերջին մուտքը՝ 12.10.2018):

Թեմա 12. Ընտրական վարքի հոգեբանությունը

Հոգեբանության տարբեր ճյուղեր, մասնավորապես սոցիալական ու ճանաչողական ուղղությունները, զգալի դեր են խաղացել ընտրական վարքի ուսումնասիրության գործում: Թեմայի հետազոտությանն ուղղված սոցիալական հոգեբանության ազդեցությամբ ձևավորված առավել վաղ աշխատանքներն իրենց բնույթով իրավիճակային են, մինչդեռ առավել ուշ ժամանակաշրջանի աշխատանքները, որոնք ազդեցություն են կրել տնտեսագիտությունից, ճանաչողական հոգեբանությունից, որոշումների կայացման ժամանակ աֆեկտի և հույզերի դերն ուսումնասիրող տեսություններից, առավել դիսպոզիցիոնիստական են: Կա նաև ընտրական վարքն ուսումնասիրող առանձին ոլորտ, որտեղ առավել ակնհայտ է ընտրական վարքի վրա ազդող տնտեսական և հոգեբանական գործոնների հակադրությունը: Այսօր ճշմարտացիորեն կարող ենք ասել, որ ընտրական վարքի վրա ազդում են ինչպես տնտեսական, այնպես էլ հոգեբանական մի շարք գործոններ:

Սիպուացիոնիզմից դեպի դիսպոզիցիոնիզմ

Ընտրական վարքն ուսումնասիրող ամենավաղ մոդելները, ինչպիսին է Պոլ Լազարֆիլդի և Բեռնարդ Բարելսոնի կողմից մշակված քաղաքական նախատրամադրվածության ինդեքսը, իրենց բնույթով ամբողջապես իրավիճակային են: Ըստ այս մոտեցման՝ ընտրության արդյունքները կարելի է կանխատեսել մեծ ճշգրտությամբ՝ հաշվի առնելով ընտրողների սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակը, կրոնը, բնակավայրը և սոցիալական այլ բնութագրիչներ: Քվեարկությունը դիտվում էր որպես սոցիալական միջավայրի գործառություն, որում ընտրողը գոյություն ունի: Այս դեպքում ընտրողը դիտարկվում էր որպես իրավիճակի պասիվ ընդունող:

1960-ական թթ. տարածվեց դիսպոզիցիոնիստական մոտեցումը, որը կարևորում էր նաև կուսակցական կողմնորոշումը: Այդ մո-

տեցումը նշում է, որ իրավիճակը ամեն ինչ չէ, և քվեարկողի ընտրությունը պայմանավորված չէ միայն սոցիալական կամ տնտեսական գործոններով: Երբ մենք քաղաքականապես հասունանում ենք, մեզ մոտ ձևավորվում է կուսակցական պատկանելիություն՝ հաճախ լսելով մեր ծնողների կամ հարևանների գրույցները քաղաքականության մասին: Կուսակցական կողմնորոշումը շատ կայուն է և չի ընդունում փոփոխություններ: Հնարավոր է, որ քո կուսակցությունը պարտվի ընտրություններում, կառավարությունում լավ չգործի կամ նույնիսկ այնպիսի քաղաքական որոշումներ ընդունի, որոնք անընդունելի են քեզ համար, այնուամենայնիվ, դու կաջակցես այդ կուսակցությանը, քանի որ այն քո կուսակցությունն է: Մարդիկ չեն սիրում վարվել այն կերպ, ինչը հակադիր է իրենց սեփական հավատալիքներին, կամ այլ կերպ ասած՝ նրանք չեն սիրում պահել անհամատեղելի հավատալիքներ: Սա կոչվում է կոգնիտիվ դիսոնանս, որը ի հայտ է գալիս, երբ որևէ կուսակցության ջատագովի և կուսակցության միջև որոշ էական հարցերի վերաբերյալ անհամաձայնություն է ձևավորվում: Սակայն դա չի ազդում ընտրողի լոյալության վրա:

Ֆիլիպ Քոնվերսը 1940-ական թթ. ԱՄՆ-ում անցկացրած հարցման արդյունքում պարզեց, որ Ամերիկայի սովորական ընտրողները քաղաքականապես գիտակ չեն, քաղաքականության մասին շատ քիչ տեղեկատվություն ունեն և շատ քիչ ուշադրություն են դարձնում քաղաքական կյանքին: Ընտրողները որոշ հարցերի նկատմամբ լիբերալ են, այլ հարցերի նկատմամբ՝ պահպանողական: Շատերը, սակայն, նույնիսկ չէին հասկանում, թե ինչ են նշանակում լիբերալ և պահպանողական եզրույթները:

Ընտրական վարքագծի այս մոդելի համաձայն՝ ընտրողի համար էական չէ թեկնածուի դիրքորոշումը այս կամ այն հարցի վերաբերյալ. մարդիկ, որոնք նույնացնում են իրենց դեմոկրատական կուսակցությանը, միշտ քվեարկում են այդ կուսակցության թեկնածուի օգտին: Սովորական քաղաքացին լավ տեղեկացված չէ քաղա-

քականության վերաբերյալ և մանրակրկիտ չի ուսումնասիրում քաղաքական կուսակցությունների առաջարկները:

Կուսակցական նույնականացման մոդելը աստիճանաբար կորցրեց իր արդիականությունը, քանի որ մեր օրերում շատ քիչ են այն մարդիկ, որոնք ունեն ուժեղ և կայուն կուսակցական պատկանելիություն: 1960-ական թվականներից սկսած՝ թվում է, թե մարդիկ դարձել են գաղափարապես և քաղաքականապես ավելի փորձառու: Կուսակցական նույնականացման մոդելին փոխարինելու է գալիս թեմատիկ քվեարկության (issue voting) մոդելը: Նշված մոտեցման վրա առավել մեծ ազդեցություն է ունեցել ոչ թե Homo psychologicus-ը, այլ Homo economicus-ը:

Թեմատիկ քվեարկության տեսաբանները նշում են, որ աստիճանաբար մարդկանց մոտ նկատվում է կուսակցական հավատարմության անկում, և մարդիկ սկսում են իրենց համարել «ազատ», քանի որ կուսակցության ազդեցությունը նվազել է, ընտրողները սկսել են ավելի մեծ կարևորություն տալ թեկնածուների առանձնահատկություններին, նրանց կողմից առաջ քաշված հիմնախնդիրներին:

Թեմատիկ քվեարկության երկու հիմնական ուղիներ կան՝ հեռանկարային և հետադարձ թեմատիկ քվեարկություններ: Առաջինի դեպքում ընտրողը պետք է ունենա ավելի շատ գիտելիք և տիրապետի առավել մեծաձավալ տեղեկատվության: Հեռանկարային ձևով քվեարկելու համար ընտրողը պետք է՝

1. ուսումնասիրի կողմերի քաղաքականությունը և նրանց դիրքորոշումները կոնկրետ հարցերի վերաբերյալ,
2. համեմատի այդ քաղաքականությունները,
3. ընտրի այն կուսակցությանը, որի քաղաքական դիրքորոշումները առավել մոտ են իր սեփական դիրքորոշումներին:

Օրինակ, եթե ես պահպանողական եմ սոցիալական հարցերի նկատմամբ, լիբերալ՝ տնտեսական հարցերի և պահպանողական արտաքին քաղաքականության նկատմամբ, ես կցանկանամ ընտ-

րել այն կուսակցությանը, որն առավել մոտ է իմ կողմնորոշումներին: Հնարավոր է, որ ոչ մի կուսակցություն ամբողջովին չհամապատասխանի իմ ներկայացրածին, բայց կարող եմ ընտրել այն կուսակցությանը, որը համեմատաբար մոտ է իմ կողմնորոշումներին:

Հետադարձ թեմատիկ քվեարկությունը շարքային քաղաքացուց առավել քիչ բան է պահանջում. քվեարկողները պետք է միայն ուսումնասիրեն տվյալ կուսակցության կամ թեկնածուի նախկին գործունեությունը: Եթե տնտեսության ոլորտում վիճակը կայուն է, ապա այս կառավարությունը կվերընտրվի, հակառակ դեպքում՝ կհեռացվի: Այս տեսակի թեմատիկ ընտրությունը համեմատաբար ավելի հեշտ է կատարել: Վերոնշյալը չի նշանակում, որ ընտրողը պետք է գերտեղեկացված լինի, ծանոթ լինի յուրաքանչյուր կուսակցության և նրա քաղաքականությանը: Ընտրողի համար բավական է, օրինակ, լավ տեղեկացված լինել նախագահի կուսակցության գործունեությունից:

Որոշ ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվում է, որ շատ հաճախ ընտրական պայքարում հաջողության հասնելու համար թեկնածուները փորձում են նմանություններ գտնել իրենց ու անցյալում քաղաքական այդ նույն ասպարեզում հաջողության հասած կամ ժողովրդի կողմից սիրված մարդու միջև: Օրինակ՝ Բիլլ Քլինթոնի մոտ հաջողությամբ կիրառվեց այս մոտեցումը, քանի որ նա որոշակի նմանություններ ուներ Ջոն Քենեդու հետ: Սակայն այս ձևով ոչ բոլորն են հաջողության հասնում:

Իսկ ինչպե՞ս ենք որոշում, թե ում օգտին պետք է քվեարկենք:

Ընտրական վարքի ուսումնասիրողները զարգացրել են երկու հիմնական տեսություններ, որոնք առնչվում են թեկնածուի գնահատմանը: Դրանք են օնլայն և հիշողության վրա հիմնված (memory-based) մոտեցումները: Օնլայն մոտեցումը նման է նրան, որ, օրինակ, երկու ամիս առաջ դիտել ենք ֆիլմ, որից բավականու-

թյուն ենք ստացել: Գուցե շատ հատվածներ չենք հիշում ֆիլմից, բայց գիտենք, որ հավանել ենք այն և համարում ենք ամենալավ ֆիլմը: Մենք մանրամասն չենք հիշում ֆիլմը, բայց ունենք նրա մասին որոշակի պատկերացում, գնահատական: Այս գործընթացը նման է նրան, թե ինչպես ենք մենք ընտրում թեկնածուին: Օնլայն տեսության համաձայն՝ մենք ժամանակի ընթացքում կարող ենք փոխել մեր գնահատականը ֆիլմի նկատմամբ: Մենք փոխում ենք մեր մոտեցումը, երբ ստանում ենք նոր տեղեկատվություն՝ շատ հաճախ մոռանալով դրա այն հիմնական հատվածները. որոնք ձևավորել են մեր պատկերացումը կամ տպավորություն են թողել մեզ վրա: Նույն կերպ հնարավոր է չհիշենք, թե ինչն է ազդեցություն ունեցել մեզ վրա, որպեսզի աջակցենք կամ չաջակցենք այս կամ այն թեկնածուին:

Հիշողության վրա հիմնված մոտեցումը նշում է, որ երբ մենք ստանում ենք նոր տեղեկատվություն, այն պահում ենք մեր երկարաժամկետ հիշողության մեջ և համադրելով առկա տեղեկատվության հետ՝ կատարում ենք որոշակի դատողություններ, վերջինիս վրա հիմնվելով էլ՝ ընտրության օրը քվեարկում ենք:

Այսպիսով՝ թվարկված երկու մոտեցումներն էլ իրենց բնույթով ճանաչողական են և ելնում են այն ենթադրությունից, որ մարդկային ուղեղը սահմանափակ տեղեկատվություն պահելու հնարավորություն ունի:

Ընտրական վարքի ուսումնասիրությանն ուղղված առավել ուշ շրջանի հետազոտությունները պնդում են, որ դրանց ուսումնասիրության ժամանակ պետք է հավասարապես հաշվի առնվեն ընտրական վարքի վրա ազդող և՛ արտաքին (իրավիճակային), և՛ ներքին գործոնները (դիսպոզիցիոն):

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- ընտրական վարքն ուսումնասիրող տարբեր մոտեցումները,

- կուսակցական նույնականացման մոդելի էությունը,
- կուսակցական նույնականացման մոդելի թերությունները,
- թեմատիկ քվեարկության հեռանկարային ուղին,
- հետադարձ թեմատիկ քվեարկությունը:

Գրականության ցանկ

1. Campbell Angus, Converse Philip, Miller Warren and Stokes Donald, *The American Voter*, New York: Wiley, 1960.
2. Converse Philip, *The Nature of Belief Systems in Mass Publics*, in David Apter (ed.), *Ideology and Discontent*, New York: Free Press, 1964.
3. Houghton David. *Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases*, NY, 2009.
4. Lodge Milton, Stroh Patrick and Wahlke John, *Black Box Models of Candidate Evaluation*, *Political Behavior*, 12: 5-18, 1990.
5. McGraw Kathleen, *Contributions of the Cognitive Approach to Political Psychology*, *Political Psychology*, 2000.
6. Popkin Samuel, *Decision Making in Presidential Primaries*, in Shanto Iyengar and William McGuire (eds.), *Explorations in Political Psychology*, Durham, NC: Duke University Press, 1993.

Թեմա 13. Ազգայնականության, էթնիկ հակամարտության հոգեբանությունը

1990-ական թթ. սկզբին ազգայնականության և էթնիկ հակամարտությունների բռնկումը ստիպեց գիտնականներին կրկին անդրադառնալ տվյալ խնդիրների ուսումնասիրությանը: Իհարկե, ազգայնականությունն ու էթնիկ հակամարտությունները նոր երևույթներ չեն. ազգայնական գաղափարներ նկատվում են դեռևս 1789 թ. ֆրանսիական հեղափոխության շրջանից և չեն կորցրել իրենց արդիականությունը մինչ օրս:

Չնայած «ազգ-պետություն» գաղափարի գերակայությանը՝ ներկայումս շատ պետություններ բազմազգ և բազմաէթնիկ են, ուստի և «ազգն» ու «պետությունը» տարածքային առումով չեն համընկնում: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիան բազմազգ պետություն է՝ կազմված Անգլիայից, Շոտլանդիայից, Ուելսից և Հյուսիսային Իռլանդիայից: Այս հանգամանքը, որ ազգերը հավասարազոր չեն պետություններին, հաճախ հանգեցնում է անջատողական շարժումների, որոնք ձգտում են միավորել նույն ազգը մեկ պետության և տարածքային միավորի մեջ:

Ազգայնականության, ինչպես և մյուս սոցիալ-գիտական հասկացությունների սահմանումը դեռևս հստակ չէ և բանավեճերի առարկա է: Այնուամենայնիվ, առավել ընդունելի է Ջոշուա Սերլ-Ուայթի սահմանումը, որը շեշտը դնում է ազգայնականության հոգեբանական բնույթի վրա. «Ազգայնականությունը լայն առումով նույնականացման զգացում է մարդկանց այն խմբի հետ, որը կիսում է ընդհանուր պատմություն, լեզու, տարածք, մշակույթ և այլն: Ազգայնականությունը կարող է լինել և կարող է չլինել շարժում, որի նպատակն է ստեղծել ազգային խմբի համար անկախ պետություն: Այնուամենայնիվ, քանի որ ժամանակակից աշխարհում ազգային ինքնորոշումը գերակա է, ազգային պետությունը շատ ազգայնական շարժումների նպատակն է»:

Վերջին տարիներին ազգայնականության էությունը բացահայտելու համար կիրառվել են հիմնականում հինգ մոտեցումներ.

1. խմբային կոնֆլիկտների ռեալիստական տեսություն,
2. սոցիալական ինքնորոշման մոտեցում,
3. սոցիալական գերիշխանության մոտեցում,
4. հոգեվերլուծական մոտեցում,
5. բիոքաղաքական մոտեցում:

Ընդ որում՝ առաջին երկու մոտեցումները իրավիճակային են, իսկ մյուսները՝ հիմնված դիսպոզիցիոնիզմի վրա:

Խմբային կոնֆլիկտների ռեալիստական տեսություն

Խմբային կոնֆլիկտների ռեալիստական տեսությունը կոնկրետ պատճառի հիման վրա հակամարտության առաջացման տեսությունն է: 1950-ական թթ. սկզբին սոցիալական հոգեբան Մ. Շերիֆը Օկլահոմայում հետաքրքիր փորձ իրականացրեց 22 դպրոցականների հետ, որոնք միմյանց չէին ճանաչում: Ամառային ճամբարում նա պատահականության սկզբունքով մասնակիցներին բաժանեց երկու խմբի: Հատկանշական է, որ ձևավորված խմբերի միջև բացառված էր որևէ շփում, որովհետև նրանք միմյանց հետ հաղորդակցվելու իրավունք չունեին: Որոշակի ժամանակի ընթացքում խմբերն առանձին-առանձին ձևավորեցին ընդհանուր լիդեր, մշակույթ, հետաքրքրասիրություններ: Հետո Շերիֆը խմբերի հետ տարբեր մրցակցային խաղեր կազմակերպեց: Արդյունքում երկու խմբերի միջև այնպիսի թշնամանք առաջացավ, որ նրանք չկարողացան գործել առանց միմյանց վիրավորելու: Թեպետ խմբերը պատահականորեն էին բաժանվել՝ առանց էթնիկ կամ այլ հիմքի, նրանց պարզ բաժանումը բավարար էր, որ խմբերի միջև որոշ ժամանակ հետո թշնամանք առաջանար: Թեպետ մենք կարող ենք սա պայմանավորել մարդկային «մրցակցային բնազդով», սակայն դա կհանգեցնեթ թեթև հակասությունների և ոչ երբեք թշնամական վերաբերմունքի:

Եթե այս տեսությունը պրոյեկտենք քաղաքական իրականության մեջ, ապա կգտնենք բավականին տեսանելի օրինակներ, ինչպես Իսրայելի և Պաղեստինի հակամարտությունը: Նրանք երկուստեք պայքարում են տարածքային ամբողջականության և խաղաղության պահպանման համար:

Սոցիալական ինքնորոշման մոտեցում

Ազգայնականության հոգեբանության մեկնաբանման ամենատարածված մոտեցումը սոցիալական ինքնորոշման մոտեցումն է, որը հաշվի է առնում ազգը միասնական դարձնող թե՛ սոցիալական, թե՛ քաղաքական կապը, ինչպես նաև խմբերը կոնֆլիկտի հանգեցնող գործընթացները: Մոտեցումը զարգանում է ներխմբային և արտախմբային տարբերությունների շուրջ: Բրիտանացի սոցիալական հոգեբան Հ. Թայֆելը և նրա գործընկերները հայտնաբերեցին, որ արտաքին խմբերի նկատմամբ թշնամությունը և սեփականի հանդեպ ուժեղ համակրանքը կարող են առաջանալ խմբերի միջև որևէ փոխազդեցության բացակայության պայմաններում, ինչպես նաև խմբերի միջև «խելամիտ» ու «ռացիոնալ» տարբերությունների բացակայության պայմաններում: Այլ կերպ ասած՝ սոցիալական ինքնորոշման մոտեցումը առաջ է քաշում այն դրույթը, որ կոնֆլիկտը կարող է առաջանալ, երբ ներքին խումբը արտաքին խմբի հետ մրցակցելուց ոչինչ չի կարող ստանալ:

Իր փորձի շրջանակներում Թայֆելը, անձանոթ մարդկանց դիտելով որպես սուբյեկտներ, նրանց դասում էր որոշակի խմբերի մեջ երբեմն արտադրի հասնող այնպիսի չափանիշների հիման վրա, ինչպիսին է, օրինակ, երաժշտական ճաշակը: Ուսումնասիրությունների մի փուլում մասնակիցներից պահանջվում էր հայտնել կարծիք անհայտ նկարիչների արտարկտ նկարների վերաբերյալ, և ըստ դրա՝ նրանց բաժանեցին երկու խմբի՝ Փոլ Քլիի և Վասիլյի Կանդինսկու ոճերը նախընտրողներ: Այս երկու խմբերին չէր թույլատրվում որևէ կապ հաստատել միմյանց հետ: Արդյունքում յուրա-

քանցյուր խմբի անդամները հակվածություն ցուցաբերեցին սեփական ներքին խմբի նկատմամբ և թշնամություն՝ արտաքին խմբի նկատմամբ:

Այս նվազագույն խմբի հարացույցը (պարադիգման) օգտագործելով որպես հետագա ուսումնասիրության հիմք՝ Թայֆելն ու իր գործընկեր Ջոն Թըրները հայտնաբերեցին, որ խմբերի աննշան, նպատակային կատեգորիզացումը հանգեցնում է ներխմբային հակվածության և արտախմբային խտրականացման:

Խնդիր ունենալով երկու խմբերին հատկացնել ֆինանսական ռեսուրսներ՝ ներքին խումբը ավելի շատ գումար ստանալուց նախընտրում է «պատժել» արտաքին խմբին՝ զրկելով նրան գումարից և կրճատելով սեփական եկամուտը:

Մինչ Թայֆելի մոդելը ի սկզբանե կոգնիտիվ էր, նա զգում էր, որ ներքին խմբի հետ ուժեղ իդենտիֆիկացիայի մեկ ուրիշ մոտիվացիա ևս պետք է լինի: Այդ մոտիվացիոն գործոնը ինքնագնահատականն է: Խմբի հետ նույնականացումը թույլ է տալիս բարձրացնել ինքնագնահատականը հատկապես, եթե խումբը ունի բարձր դիրք: Հենց այդ պարզ մոտիվացիոն պահանջն էլ մեզ դրդում է աջակցել սեփական ներքին խմբին և խտրականություն ցուցաբերել արտաքին խմբերի նկատմամբ:

Հետաքրքիր վերլուծության մեջ Ջ. Սերլ-Ուայթը օգտագործում է այս տեսությունը՝ սոցիալական հոգեբանության տեսանկյունից ազգայնականության երևույթը հասկանալու համար: Սերլ-Ուայթը նացիոնալիզմի հոգեբանության դասընթաց է վարում, որտեղ կրկնում է Թայֆելի նվազագույն խմբի հարացույցը՝ ուղիղ կերպով ցույց տալով իր ուսանողներին՝ ինչպես ամենաչնչին բանից կարող են ստեղծվել մրցակցող ինքնություններ: Սերլ-Ուայթը հաստատում է, որ անհատներն ունեն շատ ինքնություններ, և որ այդ տարբերվող ինքնությունները հավասարապես կարող են լավ ծառայել որոշ նպատակների: Սակայն նա պնդում է, որ ազգային ինքնությունները ծառայում են կոնկրետ օգտակար նպատակների ժամանակակից

աշխարհում: Սոցիալական ինքնության տեսությունը փաստում է, որ սեփական ազգի գերակայության զգացումը ինքնագնահատականի համար հիմնարար մարդկային պահանջ է: Սերլ-Ուայթը ավելացնում է որոշ կետեր ևս. «մեր պատճառներն արդար են» գաղափարը ևս ինքնագնահատականի հիմնարար մարդկային պահանջ է: Երբեմն այն զուգակցվում է զոհի հոգեբանության հետ, սրում «մենք ճիշտ ենք»-ի զգացումը, և թվում է, թե արդարացնում է վրեժն ու հատուցումը: Եվ վերջապես ազգային ինքնությունը օգնում է իմաստ գտնել կյանքի մեջ:

Սոցիալական գերիշխանության մոտեցում

Ազգայնականության և խմբային կոնֆլիկտների վերլուծությունը իրականացվել է նաև սոցիալական գերիշխանության համեմատաբար «նոր» մոտեցման շրջանակում, որը հիմնականում առնչվում է Ջ. Սիդանիուսին և նրա գործընկերներին: Այս տեսության վրա մեծապես ազդեցություն է ունեցել էվոլյուցիոն հոգեբանությունը: Ջ. Սիդանիուսը պնդում է, որ անջատողականության շատ ձևեր, ներառյալ ռասիզմ, էթնոցենտրիզմ, սեքսիզմ, ազգայնականություն, ինչպես նաև շատ սոցիալական դրոյթներ, մարդկային համոզմունքներ և սոցիալական ինստիտուտներ, մասամբ գործում են, որ օգնեն հաստատել և պահպանել խմբերի վրա հիմնված աստիճանակարգային կառուցվածքի ամբողջականությունը:

Տեսության կողմնակիցները նշում են, որ բոլոր հանրոյթները ինչ-որ չափով հիմնված են աստիճանակարգային կառուցվածքի վրա, և յուրաքանչյուր հանրոյթում կա առնվազն մեկ գերիշխող ու առնվազն մեկ ենթարկվող խումբ: Սոցիալական գերիշխանության հանդեպ կողմնորոշումը բոլոր աստիճանակարգային կառուցվածք ունեցող համակարգերում հիմք է անհավասարության, անջատողականության և խտրականության գաղափարախոսությունների լեգիտիմացման համար: Ինչպես Ս. Միլգրամը, Սիդանիուսը և նման աստիճանակարգումները բնական է համարում, քանզի որոշ հան-

րույթներ էվոյուցիայի ընթացքում ձեռք են բերում մրցակցային առավելություններ: Խտրականությունը՝ նույնիսկ դրա ամենաթույլ դրսևորումներով, մարդկային գործունեության ամենօրյա մասն է կազմում:

Հոգեվերլուծական մոտեցումը

Զիգմունդ Ֆրոյդը խոսում էր «չնչին տարբերությունների» նարցիսիզմի մասին, միտում, երբ հակասություններ են առաջանում այն մարդկանց հետ, որոնք ոչ միայն ապրում են մեր կողքին, այլև նման են մեզ: Այսպես, որոշակի դիտոնանս է առաջանում արաբախորայելական կոնֆլիկտին կամ Հյուսիսային Իռլանդիայում բողոքականների և կաթոլիկների միջև կոնֆլիկտին նայելիս, քանի որ երկու դեպքում էլ կոնֆլիկտի կողմերը միմյանց բավական նման «հարևաններ» են: Ֆրոյդը նաև պնդում էր, որ ագրեսիան մարդկային բնածին պահանջ է, չնայած հասարակությունը փորձում է այն ճնշել սոցիալիզացիայի միջոցով:

Ֆրոյդի գաղափարները շարունակել են իր հետևորդները, որոնցից կարելի է նշել Վ. Վոլկանին և նրա գործընկերներին: «Թշնամիներ և դաշնակիցներ ունենալու պահանջը» աշխատության մեջ Վոլկանն օգտագործում է ֆրոյդյան «բաժանման» գաղափարը: Վաղ զարգացման ժամանակաշրջանում մենք հակված ենք բաժանել աշխարհը լավի ու վատի միջև և հաճախ ինքներս մարմնավորելով այդ գծերը՝ դրանք անընդունելի ենք համարում ուրիշ մարդկանց մեջ: Այսինքն, երբ մենք դատապարտում ենք մեր թշնամիներին, մենք իրականում դատապարտում ենք ոչ միայն նրանց, այլև այն գծերը, որոնք չենք սիրում ինքներս մեր մեջ: Մենք սեփական անցանկալի կողմերը պրոյեկտում ենք արտաքին աշխարհի վրա: Այսպես, թշնամիները ծառայում են կարևոր ենթագիտակցական նպատակի, քանզի զայրույթը, որ զգում ենք նրանց հանդեպ, ազատում է մեզ այն զայրույթից, որը ենթագիտակցորեն զգում ենք ինքներս մեր հանդեպ:

Վոլկանն ու իր հետևորդները հավանաբար իրավացիորեն են նշում, որ բոլոր միջազգային կոնֆլիկտներում կան մեզ անհայտ ենթագիտակցական տարրեր: Բայց մյուս կողմից, ենթագիտակցության մասին պնդումները շատ բարդ է հաստատել կամ ժխտել: Մինչ նյարդագիտությունը աստիճանաբար ապացուցում է ենթագիտակցության փաստացի գոյությունը, հոգեբանությունը դեռևս չունի այսպիսի բարդ տեսությունը փորձարկելու հնարավորություն:

Դ. Կեչմանովիչը, որն ազգայնականության վերաբերյալ առանձին գրքի հեղինակ է, պնդում է, որ գոյություն չունի ազգայնականության հոգեբանության տեսություն, որովհետև «ազգայնականությունն ուղղակիորեն սոցիալական երևույթ է, և հոգեբանական մոտեցումը լավագույն միջոցը չէ՝ բացատրելու սոցիալական իրողությունները»:

Բիոքաղաքական մոտեցում

Ազգայնականության և էթնիկ կոնֆլիկտի տարածված բնագիտական բացատրություն է այն պարզ գաղափարը, որ բնական ընտրությունը մարդկանց շնորհել է բնածին ագրեսիայի բնազդ: Սա բավականին ճշմարտանման է՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ մարդիկ նախկինում ստիպված էին սպանել սնունդ հայթայթելու համար: Իհարկե, մարդիկ միշտ ագրեսիվ չեն, ուստի հարց է առաջանում՝ որ իրավիճակներում է այդ բնազդը արտահայտվում: Շատերը հակվում են բիոքաղաքական մոտեցմանը, դարվինյան հայեցակարգին, ըստ որի՝ էվոլյուցիան մեզ հանգեցրել է կանխատեսելի վարքագծի և մտքերի: Սակայն էվոլյուցիայի տեսության կողմնակիցների միջև կան տարակարծություններ. մինչ բոլորը համակարծիք են, որ մարդիկ ինչ-որ կերպ կապված են էվոլյուցիոն գործընթացի միջոցով, նրանք տարակարծիք են, թե ինչպես է դրսևորվում այդ կապը:

Համեմատենք, օրինակ, Ռ. Դոուքինսի ճանաչված «Եսասեր գենը» և Մ. Քլարկի «Մարդու բնույթի որոնման մեջ» աշխատու-

թյունները: Դոուքինսը նկարագրում է աշխարհ, որտեղ մարդիկ զարգացրել են սեփական շահով գործելու կարողությունը. հաջող գենի մեջ ակնկալվող գերիշխող որակը կոշտ եսասիրությունն է: Գենի եսասիրությունը կհանգեցնի եսասիրությանը նաև անհատական վարքագծում: Կան հատուկ պայմաններ, որոնց դեպքում գենը կարող է հասնել իր եսասիրական նպատակին՝ խթանելով ալտրոիզմի սահմանափակությունը: Սերն ու բարյացակամությունը տեսակների միջև հասկացություններ են, որոնք էվոլյուցիոն արժեք չեն ներկայացնում:

Ինչպես Քլարկն է մեկնաբանում Դոուքինսի տեսությունը, «եսասեր գեները» մերժում են սերը, զգացմունքն ու առաքինությունը: Դրանք էվոլյուցիոն «ոչ»-եր են, պարզապես արդյունավետ չեն. նվազեցնում են մարդու գոյատևելու կարողությունը: Սակայն այս մոտեցման վրա հենվելով՝ կոժվարանանք բացատրել հաճախ հանդիպած ալտրոիզմի դրսևորումները, ինչպիսիք են փրկարար նախաձեռնությունները, բարեգործությունները, անձնագոհության դեպքերը և այլն: Չենք կարողանա բացատրել նաև՝ ինչու ենք զգում սեր և վիշտ, ինչու ենք միավորվում խմբերի մեջ: Սրանից ելնելով՝ Քլարկը պնդում է, որ «եսասեր գեներով» ձևավորվելու փոխարեն մենք «ծրագրված ենք» օգնելու միմյանց: Բազմացումը շարունակելու համար տեսակներին առավել նպատակահարմար է օգնել միմյանց, քանզի միայն ագրեսիայի դրսևորումներով հասարակության վերարտադրությունը անհնար կլիներ:

Ջ. Ֆիլիպ Ռաշթոնը իր հերթին պնդում է, որ հնարավոր է բացատրել թե՛ ալտրոիզմը սեփական էթնիկ խմբի նկատմամբ, թե՛ ագրեսիան մյուսների նկատմամբ՝ օգտագործելով «գենետիկ նույնության» տեսությունը, ըստ որի՝ մենք հակված ենք աջակցել մեզ նմաններին: Այս սահմանափակ ալտրոիզմը զարգացել է էվոլյուցիոն նպատակով, քանի որ այն ուղղված է մեր սեփական գեները կրկնօրինակելուն: Մենք հակված ենք ամուսնանալ նույն էթնիկ

խմբի ներկայացուցիչների հետ, նույն կրթությամբ, դիրքորոշումներով մարդկանց հետ:

Բաշխոնը մերժում է քաղաքականության ամբողջապես գենետիկ վերլուծությունը, այնուամենայնիվ, քաղաքական դիրքորոշումները ընկալում է որպես գենետիկ շահերի ենթագիտակցական ռացիոնալիզացիա: Այս վերլուծությունը չի որոշակիացնում այն մեխանիզմները, որոնցով գենետիկ իմպուլսները փոխակերպվում են քաղաքական գործողության, նա դժվարանում է բացատրել նաև թշնամությունը ուրիշ խմբերի նկատմամբ:

Ազգայնականությունն ու էվոյուցիան կապելու ժամանակ մեծ խնդիր է այն, որ չենք կարող ասել՝ ինչն է «ներդվել» մեր մեջ, քանի որ դժվար է տարանջատել բնածին գործոնները սովորած կամ «ներդրված» սոցիալական վարքից, անգամ եթե կարողանայինք դա որոշակիացնել, հետո կդժվարանայինք բացատրել՝ ինչպես են էվոյուցիոն գործոնները փոխազդում սոցիալական և քաղաքական ուժերի հետ: Նացիոնալիզմը բնածին երևույթ համարող տեսությունների համար խնդիր է նաև այն, որ միմյանց օգնելու հակումը ավելի տրամաբանական և հավանական է: Այլ կերպ ասած՝ կոնֆլիկտի աղբյուրները, մարդկային բիոլոգիայից բացի, ուրիշ ոլորտներում գտնելն ավելի հավանական է:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- ազգայնականության սահմանումն ըստ Ջոշուա Սերլ-Ուայթի,
- ազգայնականության ուսումնասիրության խմբային կոնֆլիկտների ռեալիստական տեսությունը,
- ազգայնականության ուսումնասիրության սոցիալական ինքնորոշման մոտեցումը, թերությունները,
- ազգայնականության ուսումնասիրության սոցիալական գերիշխանության մոտեցման էությունը,

- ազգայնականության ուսումնասիրության հոգեվերլուծական մոտեցումը,
- ազգայնականության ուսումնասիրության բիոքաղաքական մոտեցումը, հիմնական թերությունները:

Գրականության ցանկ

1. Finlayson Alan, Psychology, Psychoanalysis and Theories of Nationalism, Nations and Nationalism, 4: 145-62, 1998.
2. Houghton David. Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases, NY, 2009.
3. Leonie Huddy, From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory, Political Psychology, 22: 127-56, 2001.
4. Monroe Kristen, Hankin James, and Vechten Renee Van, The Psychological Foundations of Identity Politics, Annual Review of Political Science, 3: 419-47, 2000.
5. Smith Anthony (ed.), Theories of Nationalism, second edition, New York: Holmes and Meier, 1983.
6. Walker Connor, Ethnonationalism: The Quest For Understanding, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.

Թեմա 14. Ցեղասպանության հոգեբանության էությունը

Ինչպես Քրիստեն Մոնրոն և նրա գործընկերներն են նշում, սոցիալական ինքնության տեսությունը չափազանց մտահոգիչ է, քանի որ ըստ դրա՝ ցեղասպանությունն ու ռասիզմը իրականում կարող են սովորական խմբային ինքնորոշման և վարքի ծայրահեղ դրսևորումներ լինել: Սակայն սոցիալական ինքնության տեսության նման իրավիճակային մոտեցումները չեն կարող բացահայտել՝ ինչու են ազգային և էթնիկ ինքնությունները երբեմն փոխակերպվում ավելի ծայրահեղական վարքագծի: Ինչպես Ջեյմս Ուոլլերն է նշում, սոցիալական կատեգորիզացումը և իր դերը «մենք-նրանք» մտածողության մեջ մեզ չեն հանգեցնում բոլոր արտաքին խմբերի հանդեպ ատելության: Սոցիալական վտարումը սոցիալական կատեգորիզացման անխուսափելի հետևանք չէ: Սոցիալական կատեգորիզացումը, այնուամենայնիվ, մեզ հիշեցնում է, որ երբ նույնականացվում ենք խմբի հետ, ավելի չափազանցված ենք ընդունում մեր և ուրիշ խմբերի միջև եղած տարբերությունները՝ ընդլայնելով ներխմբային համագործակցությունն ու արդյունավետությունը և խորացնելով թշնամությունը ուրիշ խմբերի հանդեպ:

Այս ամենը ցույց է տալիս, որ չենք կարող լիովին բացատրել ազգայնականության ու էթնիկ կոնֆլիկտի էությունը՝ հենվելով «մենք ընդդեմ նրանց» մտածողությունը ընդգծող տեսությունների վրա: Դա, իհարկե, պարտադիր պայման է կոնֆլիկտի համար, սակայն ոչ բավարար: Ազգայնականությունն ու էթնիկ կոնֆլիկտը բացատրելու համար պետք է նախևառաջ հասկանալ՝ ինչպես են առաջանում ծայրահեղական վարքագծերը «մենք ընդդեմ նրանց» իրավիճակային մտածողության և անհատականության, համոզմունքների նման դիսպոզիցիոնիստական գործոնների փոխազդեցությունից:

20-րդ դարի ցեղասպանական գործողությունները եկան ապացուցելու գոյություն ունեցող տեսությունների սահմանափակությունը և երևույթի ավելի խորը ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը:

Իսկ ի՞նչ է ցեղասպանությունը: Ըստ Մոնրոյի՝ ցեղասպանությունը մարդկանց մտածված և համակարգված ոչնչացումն է ոչ թե իրենց անհատական գործողությունների կամ մեղավորության պատճառով, այլ նրանց ազգային, էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական պատկանելիության պատճառով: Հեղինակը նշում է ցեղասպանության երկու պատճառ.

- քաղաքական-տնտեսական դիրքերում անհավասարությունը և գերիշխող խմբի ցանկությունը՝ օգտագործել իշխանությունը՝ ձեռք բերելու կյանքի համար ավելի լավ պայմաններ, ավելի շատ տարածք և նյութական հարստություն էթնիկ փոքրամասնության հաշվին,

- հին ժամանակներից կուտակված ատելություն, որը չի լուծվում ժամանակակից բանակցային գործընթացների միջոցով:

Սակայն Մոնրոն նշում է, որ երկու պատճառներն էլ թերի են, քանի որ երկուսն էլ գոյություն ունեն շատ երկրներում, որտեղ իրադարձությունները չեն հանգեցնում ցեղասպանության: Նա ցեղասպանության ավելի բարդ և բազմաշերտ բացատրություն է առաջարկում: Հեղինակը գտնում է, որ ցեղասպանության առաջացման համար բազմաթիվ գործոնների առկայություն է անհրաժեշտ, որոնցից մի մասը դիսպոզիցիոնիստական են, մյուսները՝ իրավիճակային: Այդ պատճառներից են՝

- որոշակի էթնիկ բաժանումների կամ բազմակարծ հասարակության առկայությունը,

- այդ բաժանումները պետք է պատված լինեն հատուկ համատեքստային կամ իրավիճակային գործոններով՝ տնտեսական ճգնաժամ, անկայունություն, պատերազմ, հեղափոխություն և այլն: Սրանք բաժանում են հասարակությունը այնպես, որ այն ժամանակավորապես կամ մշտապես տարրալուծվի կոնֆլիկտային բաղադ-

րիչների արդեն իսկ գոյություն ունեցող էթնիկ բաժանումների հիման վրա,

- խմբերի՝ իրենց հարևանների մասին «օտար» ընկալմամբ ձևավորված լինելը: Ի հայտ են գալիս կարծրատիպեր և քավության նոխագ, որը մեղավոր է արտաքին ճգնաժամային պայմանների համար: Ավելին, քավության նոխագը պետք է ապահովանիզացվի, որպեսզի դոմինանտ խումբը դրա հանդեպ դաժանություններում բարոյապես արդարացվի:

Առաջին կետը բավականին պարզ է. ցեղասպանություններ չեն լինում հետերոգեն այն հասարակություններում, որտեղ էթնիկ բաժանիչ գծեր չկան, չնայած ցեղասպանություններ կարող են լինել այդպիսի խմբերի միջև: Ավելին, ցեղասպանությանը կարող է խթանել այն իրավիճակը, երբ երկարաժամկետ քաղաքական անհավասարությունները համընկնում են տնտեսական և սոցիալական ընդգծված պառակտումներին, և երբ խմբերի միջև հակամարտության պատմություն կա:

Երկրորդ կետը ներառում է սոցիալական կարգին սպառնացող, ապակայունացնող տնտեսական և քաղաքական պայմանների առկայություն:

Երրորդ կետը ավելի սերտորեն է առնչվում հոգեբանությանը և ներառում է մի քանի քայլեր.

1. ստեղծվում է ինչ-որ լեգիտիմացնող գաղափարախոսություն՝ արդարացնելու ծրագրվող սպանողը: Հաճախ արդարացումը ստանում է կասկածելի գիտական ձև: Ըստ Մոնրոյի՝ բնագիտական դետերմինիզմի ուսմունքը ծառայում է որպես ցեղասպանության արդարացում, և ցեղասպանությունը հաճախ համեմատվում է խաչակրաց արշավանքի հետ, որի նպատակն է ազատել մարմնի աղտոտվածությունը վարակից: Այսպիսով՝ ցեղասպանությունը դառնում է «ռասայական աղտոտման» դեմ պաշտպանություն: Փոքրամասնության դեմոնիզացումը բխում է հենց այսպիսի ծայրահեղական գաղափարախոսություններից:

2. Փոխվում են մարդկանց՝ սեփական անձի վերաբերյալ պատկերացումները ուրիշների հետ հարաբերությունների մեջ: Սոցիալական էթիկետը և գործընկերների մոտ «դեմքը չկորցնելու» ցանկությունը ուրիշների կյանքից ավելի կարևոր են դառնում:

3. Մարդկանց թվում է, թե գործում են՝ ելնելով «խեղաթյուրված կարեկցանքից»: Կարող են կարծել, թե բարոյական քայլ են անում՝ փրկելով ուրիշներին թշվառությունից, օրինակ՝ նացիստական 101 բատալիոնի անդամները երեխաների սպանությունը համարում էին բարոյական գործողություն, քանի որ նրանց ծնողների մահը անտանելի կդարձներ նրանց կյանքը:

4. Չոհը ապահովմանիզացվում և դառնում է մեղավոր ստեղծված ճգնաժամում: Հեռավորություն է սահմանվում գերիշխող խմբի և զոհ խմբի միջև, ընդ որում՝ հեռավորություն՝ ոչ թե ֆիզիկական, այլ հոգեբանական և էմոցիոնալ իմաստով:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- ցեղասպանության սահմանումը՝ ըստ Ք. Մոնրոյի,
- ցեղասպանություն և ահաբեկչություն երևույթների միջև հիմնական տարբերությունները,
- ցեղասպանության առաջացման պատճառները՝ ըստ Ք. Մոնրոյի,
- ցեղասպանության առաջացման պատճառներն ուսումնասիրող մոտեցումների հիմնական թերությունները:

Գրականության ցանկ

1. Browning Christopher, Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland, New York: HarperCollins, 1992.
2. Clark Mary, In Search of Human Nature, New York: Routledge, 2002, p. 55.

3. Gourevitch Philip, *We Wish To Inform You That Tomorrow We Will Be Killed With Our Families: Stories From Rwanda*, New York: Picador, 1998, p. 73.
4. Grossman Dave, *On Killing: The Psychological Cost of Learning To Kill In War And Society*, Boston, MA: Little, Brown, 1995.
5. Houghton David. *Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases*, NY, 2009.
6. Monroe Kristen, Hankin James, and Vechten Renee Van, *The Psychological Foundations of Identity Politics*, *Annual Review of Political Science*, 3: 419-447, 2000, p. 431.
7. Woodward Susan, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After The Cold War*, Washington DC: Brookings Institution, 1995.

Թեմա 15. Ռասիզմի և քաղաքական անհանդուրժողականության հոգեբանությունը

Ինչպես Ֆեդերիկոն և Լյուքսն են նշել, «ռասան շարունակում է խաղալ կարևոր դեր՝ ազդեցություն ունենալով անհատների ոչ միայն կյանքի ու կենսագործունեության վրա, այլ նաև նրանց սոցիալական ու քաղաքական դիրքորոշումների վրա»: Այս դրույթը ճշմարիտ է ԱՄՆ-ում, Եվրոպայում և աշխարհի շատ երկրներում: Պատահական չէ, որ քաղաքական հոգեբանների մեծ մասը երկար ժամանակ հետաքրքրություն է ցուցաբերել ռասայական նախապաշարմունքի արմատների նկատմամբ: Ի՞նչն է ստիպում խելացի, հոգեբանորեն առողջ անհատներին խտրականություն դնել այն անհատի կամ խմբի ներկայացուցչի հանդեպ, որը տարբերվում է ընդամենը իր մաշկի գույնով: Սա սոցիալական և քաղաքական հոգեբանության այն մեծ հանելուկներից մեկն է, որին ձգտում են անդրադառնալ շատերը, որպեսզի ի վերջո բացահայտեն այդ լայնատարած երևույթի հիմնական պատճառները:

Ինչպես Սյուզան Ֆիսկեն է նշում, ռասիզմի, նախապաշարմունքի և խտրականության վերաբերյալ կատարված հետազոտությունների մեծ մասը հիմնականում գալիս է ԱՄՆ-ից: Ֆիսկեն ենթադրում է, որ դրա պատճառն ԱՄՆ տարածքում դարեր շարունակ ընթացող տարասեռ ներգաղթն էր, ինչն էլ իր հերթին կարող էր հանգեցնել բազմաթիվ էթնիկական խնդիրների: Մեծաքանակ հոգեբանական տեսություններ գոյություն ունեն, որոնք փորձում են բացատրել, թե ինչ է ռասիզմը, և ինչպես է տեղի ունենում ռասայական լարվածությունների զարգացումը:

Իհարկե, բոլոր տեսությունների մասին խոսելն անհնար է, սակայն կարող ենք անդրադառնալ դրանցից մի քանիսին: Մենք, իհարկե, արդեն անդրադարձել ենք որոշակի տեսությունների, որոնք բացատրում էին խմբի թշնամական վերաբերմունքը խմբից դուրս գտնվող մարդկանց հանդեպ, սակայն բացի այդ տեսություն-

ներից՝ գոյություն ունեն նաև այնպիսի հատուկ տեսություններ, որոնք ստեղծվել են բացատրելու ռասիզմը բացառապես ԱՄՆ օրինակով: Ֆիսկեն նշում է, որ այս բոլոր տեսությունները մենք կարող ենք բաժանել, ինչպես ինքն է անվանում, անհատական մակարդակի և համատեքստային մակարդակի տեսությունների: Ինչպես քաղաքական այլ երևույթներ, այնպես էլ ռասիզմը կարող է լինել առանձին անհատների, անհատականությունների համոզմունքների արդյունք կամ էլ որոշակի իրավիճակների ծնունդ, որոնք խրախուսում են ռասայական վարքագծի ձևերը:

Ինչպե՞ս է բնութագրվում ռասիզմը: Ավտորիտար անհատականության տեսությունը

Հպատակության հոգեբանությանն անդրադառնալու ժամանակ կարծես վերջում այն տպավորությունը ստեղծվեց, թե «ավտորիտար անհատականությունը» իրեն սպառեց դեռևս 1960-ական թթ.: Սակայն վերջին տարիներին այս տեսությունը կրկին ծաղկում ապրեց հատկապես Բոբ Ալթեմեյերի աշխատության շնորհիվ: Ալթեմեյերը պահպանում էր Թեոդոր Ադորնոյի և իր գործընկերների կողմից առաջ քաշած «իին» ավտորիտար անհատականության տեսությունը, բայց ձգտում էր դարձնել այն ավելի տեսանելի: Սկզբնական շրջանում այս տեսությունը բնորոշվում էր անհատականության ինը գծերով, որոնք հիմնականում առաջադրվել էին բնութագրելու համար աջաթևյան ավտորիտարիստներին, սակայն Ալթեմեյերը առանձնացրեց դրանցից միայն 3 կարևորները և ներկայացրեց տեսությունը 3 «վարքագծային բնութագրիչների» միջոցով, դրանք են՝ ավտորիտար ենթակայություն կամ հպատակություն (բնութագրվում է առավել բարձր հեղինակությանը ենթարկվելու ձգտմամբ), ավտորիտար ագրեսիա (բնորոշվում է խմբից դուրս գտնող մարդկանց նկատմամբ ատելությամբ) և պայմանականություն (ենթակայություն սոցիալական նորմերին և ցանկության բացակայություն փոխելու «իրերն ինչպիսին կան»):

Նշված մոտեցումն Ալթեմեյերն անվանեց աջակողմյան ավտորիտարիզմ (right-wing authoritarianism, այսուհետ՝ RWA) և մշակեց RWA սանդղակ՝ հաշվելու՝ ինչքանով է անհատը համապատասխան այս բնութագրին: Ըստ Ալթեմեյերի՝ ռասիզմը RWA անհատականության հասկացություն է: RWA անհատները խիստ նախապաշարված են ամեն տեսակի արտաքին խմբերի նկատմամբ, ներառյալ աֆրոամերիկացիների:

RWA մոտեցման մեջ ևս տեսնում ենք դիսպոզիցիոնիզմի և սիտուացիոնիզմի տարրեր: Մարդիկ ռասիստ են դառնում միջավայրի և իրավիճակների ազդեցության տակ, այլ ոչ թե ծնվում որպես ռասիստ: Այս առումով տեսությունների մեծ մասը իրավիճակային է, քանի որ մարդիկ իրենց անհատական հատկանիշները պարտադիր մի տեղից պետք է ձեռք բերեն: Ալթեմեյերը նշում է, որ RWA անհատները իրենց ավտորիտար համոզմունքները ձեռք են բերում դեռևս մանուկ հասակում, ինչպես ոչ RWA անհատները: Սակայն վերջիններս ավելի ինքնագիտակից են և կարողանում են զսպել իրենց վաղ համոզմունքները՝ փորձից ելնելով, իսկ RWA անհատները չեն կարողանում: Այսինքն՝ տեսությունը հանգում է դիսպոզիցիոնիզմին այն առումով, որ երբ ավտորիտար համոզմունքները ձևավորվում են, RWA անհատները ձևավորում են դժվար փոփոխվող անհատական հատկանիշներ:

Թեև Ալթեմեյերի տեսությունը ճանաչում է գտել և ունի հետևորդներ, սակայն այն այնքան լայնորեն չընդունվեց, որքան մնացած մոտեցումները: Հիմնականում այդ բոլոր տեսությունները ենթարկվում են մեկ ընդհանուր քննադատության՝ պայմանավորված այն հարցով, թե ինչու անհատականության տեսակների բազմազանությամբ բնակեցված տարածաշրջանում գոյություն ունի խտրականություն:

Սոցիալական գերիշխանության տեսություն

Ինչպես տեսանք նախորդ գլխում, Ջիմ Սիդանիուսը հայտնի էր որպես միջխմբային հարաբերություններում սոցիալական գերակայության կամ դոմինանտության տեսության հեղինակ: Ի տարբերություն նախորդի՝ այս տեսությունը միջխմբային հարաբերությունների համընդհանուր տեսություն է, որը հիմնականում կիրառվում է՝ հասկանալու համար այն կոնֆլիկտների հիմքերը, որոնք առաջանում են ազգայնական բազմազանության պատճառով: Այն անհատները, որոնք իրենց ընդունում են մյուսներից գերակա, դիտարկում են իրենց խումբը որպես առավել մնացածից, ակտիվորեն ձգտում են իշխել հասարակությունում: Ի տարբերություն նախորդ տեսության, թեև այս տեսությունն ավելի բարդ է, սակայն այն հիմնականում հիմնված է անհատականության վրա, տարբերակում է անհատներին՝ հաշվի առնելով նրանց նախապատվությունը բարձր կամ ցածր սոցիալական գերակայության կողմնորոշման վերաբերյալ:

Նշված մոտեցման կողմնակիցները մեծ ուշադրություն էին դարձնում հատկապես ռասիզմին առնչվող խնդիրներին: Նրանց կարծիքով կողմնորոշումը դեպի սոցիալական գերակայություն (դոմինանտություն) հիմնականում ուղղված էր սևամորթների և ընդհանրապես փոքրամասնությունների դեմ: Ավելին, գտնում էին, որ ռասիզմի գաղափարախոսությունը առկա է նույնիսկ անձնական ոլորտներում, ինչպես օրինակ՝ բանկերում, եկեղեցիներում, դպրոցներում և նույնիսկ ամուսնության օրենքներում: Սակայն, այնուամենայնիվ, այն չի բացատրում, թե որտեղից է գալիս այդ գաղափարախոսությունը, կամ ինչն է դրան հատուկ: Չեն բացատրվում նաև անհատական հոգեբանական այն մեխանիզմների գոյության հիմքերը, որոնք նպաստում են ռասիստական մտածողության ձևավորմանը, սակայն այն շատ հաճախ բացատրվում է միջխմբային կոնֆլիկտների առկայությամբ:

Սխեմայի տեսություն, կարծրատիպություն

Հայտնի տեսություն է հատկապես վերջին տարիներին, որը փորձում է բացահայտել կամ պարզաբանել ռասիզմը այն եղանակով, որով մարդկային միտքը դասակարգում է տեղեկատվությունը: Սխեմայի տեսությունը առաջ է գալիս մարդկանց այն պահանջմունքից, որ նրանք ցանկանում են պարզեցնել իրականությունը և մարդկանց ու ընդհանրապես այն ամենը, ինչն իրենց շրջապատում է դասակարգման մեջ դնել: Այն հակադրվում է կարծրատիպերի ավանդական տեսակետին՝ որպես իռացիոնալ մեկուսացված ֆենոմեն: Ինչպես Ֆրիսկեն և Թայլորն էին նշում, այն դեպքում, երբ մեծամասնության խմբերի անդամները քիչ են հաղորդակցվում փոքրամասնության խմբերի անդամների հետ, համեմատաբար հազվադեպ են նաև բացասական վարքագծերը: Սխեմայի տեսությունը ենթադրում է, որ ռասիզմը անխուսափելի չէ: Կարծրատիպությունը և դրա դերը նախապաշարմունքում սկսվեց ուսումնասիրվել 1930-ական թվականներից, իսկ առավել վաղ աշխատանքները հիմնականում պնդում և հաստատում էին Ֆրոյդի և ընդհանուր առմամբ հոգեբանական հետազոտության դրույթները, համաձայն որի՝ ռասիզմը պրոյեկցիայի կամ նախագծի մի ձև է, որի դեպքում հոգեբանորեն խեղաթյուրված մարդիկ ազատվում են ուրիշների նկատմամբ իրենց ոչ լիարժեքության զգացումներից:

Ռասիզմի երևույթի ուսումնասիրման գործում մեծ դեր ունեցավ հայտնի սոցիալական հոգեբան Գորդոն Ալլփորթը, որի «Նախապաշարմունքի բնույթը» աշխատությունը, որը հրատարակվեց 1954 թ., շարունակեց մեծ ազդեցություն ունենալ նույնիսկ հեղինակի մահից հետո: Ալլփորթը բնորոշեց նախապաշարմունքը որպես հակակրանք, որը հիմնված է սխալի վրա, այսինքն՝ իր հիմքում սխալմունք է պարունակում: Այն կարող է ուղղված լինել խմբի կամ այդ խմբի որևէ անդամի դեմ: Նա նաև պնդեց, որ ռասայական կարծրատիպությունը անհատականության արատ է, և նա առաջիններից մեկն էր, ով փաստեց, որ դրա առաջացմանը հիմնականում նպաս-

տում են որոշակի գործոններ, որոնք իրենց ազդեցությունն են թողնում մարդու ճանաչողական ընդունակությունների վրա: Հեղինակը նաև գտնում էր, որ մարդկային մտածողությունը կարողանում է նորմալ գործել հասկացությունների շնորհիվ: Հենց այդ հասկացություններն էլ օգնում են մարդկանց կանխորոշվել: Եվ մենք չենք կարող խուսափել այս գործընթացից: Մենք մեր ողջ կյանքում կախվածություն ունենք այդ գործընթացներից: Ալլփորթը ևս ընդգծել է հուզական և դրդապատճառային գործոնների դերը նախապաշարմունքում կամ խտրականության մեջ: Նա ենթադրում էր, որ հենց կարծրատիպերի առկայությունն էլ ուղղորդում է դեպի կանխակալ վերաբերմունք: Կարող ենք եզրակացնել, որ ըստ այս հեղինակների՝ մենք ի սկզբանե մեր գլխում արդեն իսկ ունենք որոշակի կարծրատիպեր, մենք ի ծնե դրանք կրում ենք:

Այլ հեղինակի՝ Պատրիսիա Դևինի պնդմամբ այդ կարծրատիպերը անխուսափելիորեն կան մեզնից յուրաքանչյուրի գլխում, մտածողության մեջ, սակայն այն մարդիկ, որոնք ոչ կանխակալ վերաբերմունք են ցուցաբերում, ճնշում են այդ կարծրատիպերը՝ ի տարբերություն կանխակալ վերաբերմունք ցուցաբերողների: Հեղինակներից մեկն էլ Լինդն Ջոնսոնն էր, որն ամերիկյան կառավարության հետ միասին արեց առավելագույնը, որ վերջ դնի աֆրիկյան ամերիկացիների դեմ տարվող խտրականությանը: Նա եկել էր Ամերիկայի հարավից և կարողացել էր ճնշել իր բոլոր կարծրատիպերը: Այսպիսով՝ տեսնում ենք, որ հեղինակներից շատերի մոտ ընդունվեց Դևինի մոդելը: Այդ կապակցությամբ հետազոտողներից շատերը եկան այն եզրահանգման, որ շատ մարդիկ ամենևին էլ վատ կամ բացասական վերաբերմունք չունեն սևամորթների նկատմամբ, ավելին՝ կան այնպիսի անհատներ, որոնց համար բացառապես նշանակություն չունի տվյալ մարդու մաշկի գույնը: Եվ նրանց գիտնականները կոչեցին «իսկապես ոչ կանխակալ վերաբերմունք ունեցողներ»:

Ձոն Հարուիցը և Մարկ Փեֆլին նշում էին, որ ռասայական կարծրատիպերը ունեն հսկայական, կարևոր հետևանքներ, քանի որ դրանք ազդեցություն են ունենում հասարակական վերաբերմունքի ձևավորման վրա այս կամ այն անհատի կամ էլ գործընթացի վերաբերյալ: Սակայն հեղինակները նաև նշում էին, որ միշտ չէ, որ մարդիկ ապավինում են այդ կարծրատիպերին: Նրանք ապավինում են դրանց այն դեպքում, երբ դրանք համապատասխանում են առկա իրավիճակին: Այդ դեպքում, երբ դրանք համապատասխանում են իրար, կարծրատիպերը դառնում են ավելի տեղին, իրավիճակին համապատասխան, իսկ այն դեպքում, երբ գոյություն ունեցող տեղեկատվությունը, որը մարդը կրում է, հակասում է նրա ունեցած կարծրատիպերին, այդ դեպքում արդեն տվյալ խմբի պատկերացումները դառնում են ավելի քիչ կամ պակաս տեղին:

Հանդուրժողականություն և անհանդուրժողականություն

Մեկ այլ միջոց՝ հասկանալու, թե ինչպես են մարդիկ վերաբերվում իրենց խմբից դուրս գտնվողներին, հասարակության մեջ քաղաքական հանդուրժողականության մակարդակի ուսումնասիրությունն է:

Քաղաքական գիտության շրջանակներում այս հարցի ուսումնասիրությունը հատկապես տարածված է ԱՄՆ-ում: Հանդուրժողականության չափման համար ակնհայտորեն չպետք է քննարկենք մեր վերաբերմունքը այն խմբերին, որոնց սիրում ենք, հանդուրժողականության էությունն է ապրել այն գաղափարների և մարդկանց կողքին, որոնց չենք հավանում: Այսպիսի սահմանումը եկել է Վոլտերի հայտնի պնդումից. «Ես ատում եմ ձեր հայացքները, բայց ես պատրաստ եմ մեռնել դրանք արտահայտելու ձեր իրավունքի համար»: Մինչդեռ հանդուրժող անհատները կարիք չունեն գնալու այսքան հեռու, քանզի սա կարող է նկարագրվել որպես ծայրահեղ հանդուրժողականության ձև. մարդն ի վիճակի է համակերպվել

քաղաքական գաղափարներին և վարքագծին, որը կտրականապես տարբերվում է նրա սեփականից:

Նշված թեմայի վերաբերյալ դասական ուսումնասիրությունը իրականացվել է սոցիոլոգ Սամուել Սթոուֆֆերի կողմից 1954 թ.: Հետազոտության արդյունքները առկա են նրա «Կոմունիզմ, համապատասխանություն և քաղաքացիական ազատություններ» գրքում: 1954 թ. ամռանը Սթոուֆֆերը և նրա օգնականները հարցում անցկացրին՝ պարզելու, թե ինչքան հանդուրժող է միջին ամերիկացին, մասնավորապես ինչպես է միջին ամերիկացին վերաբերվում աղանդավորական վարքագծին (հատկապես վերաբերմունքը կոմունիստներին): Արդյունքը, որը նա ստացավ, իրեն հայտնի դարձրեց: Ինչպես նկատել են Ջոն Սուլիվանը, Ջորջ Մարկուսը, նրա բացահայտումները «խանգարում էին» շատերին: Ըստ Սթոուֆֆերի ստացած արդյունքների՝ մեծամասնության զգալի մասը նշում է, որ նրանց (կոմունիստներին) չպետք է թույլատրեն խոսել հրապարակավ, սովորել ավագ դպրոցներում կամ քոլեջներում և աշխատել գործակատար խանութում: Մեծամասնությունը նաև գտնում էր, որ պետք է չեղյալ հայտարարել նրանց քաղաքացիությունը, գրքերը, որոնք գրված են կոմունիստների կողմից, պետք է դուրս մղվեն գրադարաններից, կառավարությունը պետք է իշխանություն ունենա վերահսկելու նրանց անձնային, հեռախոսային զրույցները, որպեսզի ձեռք բերի ապացույցներ ընդդեմ կոմունիստների՝ նրանց բանտ նստեցնելու համար: Հարցման մասնակիցների մեծ մասը անհանդուրժող է եղել նաև սոցիալիստների, աթեիստների նկատմամբ, բայց ոչ այն աստիճանի, ինչ կոմունիստների դեպքում:

Սթոուֆֆերն իր ուսումնասիրությունն իրականացրել է Մաքքուարթի ժամանակաշրջանում և ենթադրել, որ միջին ամերիկացին ավելի քիչ հանդուրժող էր, քան անցած և ավելի վաղ ժամանակաշրջաններում: Դա էլ հանգեցնում է նրան, որ մարդիկ ԱՄՆ-ում ներկայումս ավելի հանդուրժող են: Սակայն որքանով է դա այդպես. հարցի պատասխանը այդքան էլ հստակ չէ, ինչպես ակնկալ-

վում է, քանի որ կախված է նրանից, թե ինչպես ենք չափում հանդուրժողականությունը: Իրենց ուսումնասիրություններում Սուլիվանները, Մարկուսը նշեցին, որ եթե ոչինչ չփոխվի, ապա իրենց եզրակացությունը, ըստ էության, եղել է «ոչ շատ»: Նրանք պնդում էին, որ մարդկանց կոմունիստները ավելի քիչ սպառնացել են 1980-ական, քան 1950-ական թթ., և շատ մարդիկ պատրաստ են շնորհել նրանց հիմնական քաղաքացիական ազատություններ: Այլ կերպ ասած՝ անհանդուրժողականությունը փոխվել է, բայց չի փոխվել դրա աստիճանը: Անհանդուրժողականության չափման համար նրանք պնդում էին, որ տրամաբանորեն պետք է կենտրոնանալ նրանց վրա, ովքեր նշում էին, որ չեն սիրում մասնավոր խմբերը, և որպեսզի վճռեն հարցը, նրանք թույլատրեցին հարցվողներին ընտրել «ամենաքիչ դուր եկած» խումբը՝ չկենտրոնանալով կոմունիստների վրա: Այնուհետև նրանք փորձեցին համեմատել՝ արդյոք չի փոխվել հանդուրժողականության մակարդակը՝ սկսած Սթոուֆֆերի ուսումնասիրությունից: Մյուս կողմից, Պոլ Սնիդերմանը և նրա կողմնակիցները եկան այլ եզրակացության: Նրանք համարում էին, որ Սուլիվանի ուսումնասիրությունը «երևակայական է, բայց նաև մոլորեցնող»: Հիմնական պատճառաբանությունը, որը նրանք բերում են, այն է, թե ինչու էին նրանք ուսումնասիրում անհատների հանդուրժողականությունը նրանց դուր չեկած խմբերի նկատմամբ, քանի որ հեշտ է «հանդուրժել» խմբին, որը մենք ճանաչել ենք (բացահայտել ենք): Այս ձևով չափելով հանդուրժողականությունը և անհանդուրժողականությունը՝ հավանաբար թերազնահատել են, թե ինչքան հանդուրժող են դարձել շատ ամերիկացիներ: Այնուամենայնիվ, հասարակության մեջ հանդուրժողականության աստիճանը որոշելը մեծապես կախված է դրա համար կիրառվող չափորոշիչներից: Այդուհանդերձ, պետք է ասել, որ Սուլիվանի և նրա կողմնակիցների պարադիգման մնում է այս թեմայի ուսումնասիրության կենտրոնում:

Կան ապացույցներ, որ մահմեդականները դարձել են «նոր կոմունիստներ»: Կա որոշակի անհանդուրժողականություն մահմեդականների նկատմամբ, ներկայումս այն չպետք է համեմատել 1950-ական թթ. կոմունիստների հանդեպ տածվող անհանդուրժողականության հետ: Մենք չենք կարող համեմատել այս տվյալները, քանի որ երկու ժամանակահատվածները մեծապես տարբերվում են միմյանցից: Տվյալները ցույց են տվել, որ սոցիարցումների շրջանակներում ստացված կարծիքները մահմեդականների վերաբերյալ լայնորեն տարբերվում են, ինչը պայմանավորված է հստակ և ամուր նախասիրության բացակայությամբ: Դեռ ավելին, երբ մահմեդական ամերիկացիները 2007 թ. մայիսի 7-ին հարցումներ անցկացրին, նրանք դրական վերաբերմունք ունեին, իսկ ոչ մուսուլմանների կողմից, ըստ զեկույցի, դառնում էին խտրականության կամ անհանդուրժողականության զոհ իրենց հավատի պատճառով. 33 %-ը կասկածանքով է վերաբերվում նրանց, կոչում վիրավորական անուններով, ֆիզիկական հարձակման ենթարկում կամ սպառնում, իսկ 32 %-ը հայտնում է իր աջակցությունը: Ընդ որում, նույն հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ անհանդուրժողականությունը աֆրոամերիկացիների նկատմամբ ավելի մեծ է, քան մահմեդականների: Տարբերությունը կարող է պայմանավորված լինել էլիտայի 1950-2000 թթ. վարքագծով: Ջեյմս Գիբսոնը պնդում է, որ անհանդուրժողականությունը McCarthyite-ի ժամանակաշրջանում ավելի շատ կապված է էլիտայի, քան սովորական ամերիկացիների հետ: 1950-ական թթ. ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության մեջ էլիտան կոմունիզմը համարում էր չտարբերակված սպառնալիք, իսկ արդեն Բուշի վարչակարգը արագորեն սկսեց տարբերակել չափավոր մահմեդականներին ծայրահեղ մահմեդականներից, նրանց, ում պիտակավորում էին որպես արմատականներ: V.O. Key-ը նշում է, որ 1950-ական թթ. նկատվել է անհանդուրժողականության ամենաբարձր աստիճանը: Սովորական ամերիկացիների արձագանքը ցույց տվեց, թե ինչքան դժվար է պահպանել իրավիճակային դիր-

քորոշումը անհանդուրժողականության հարցի վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ, չենք կարող ժխտել ամերիկացիների կողմից անհանդուրժողականությունը մահմեդականների հանդեպ, որը կոչվում է «իսլամաֆոբիա»: Քորնել համալսարանի կողմից անցկացրած հարցումները 2004 թ. ցույց տվեցին, որ հարցվածների 27 %-ը հավատում է, որ մուսուլմանները պետք է գրանցվեն, 26 %-ն ասում է, որ մզկիթները պետք է լինեն վերահսկողության տակ, 29 %-ը գտնում է, որ իսլամական քաղաքացիական ասոցիացիաները պետք է վերահսկվեն դաշնային ագենտների կողմից: Դեռ ավելին, հարցվածների 40 %-ը հավատում է, որ այս սահմանափակումներից գոնե մեկը ընկած պետք է լինի մահմեդական ամերիկացիների քաղաքացիական ազատությունների մեջ:

Այսպիսով՝ Սթուֆֆերի և Սուլլիվանի կողմից կատարված ուսումնասիրության համաձայն՝ հանդուրժողականությունը պայմանավորված է անձի հատկանիշներով: Ջորջ Մարկուսի, Ջոն Սուլլիվանի և նրանց գործընկերների կողմից շարունակվում է այն գործոնների վերլուծության ավանդույթը, որոնք ազդեցություն ունեն հանդուրժողականության վրա, որոշումների և դատողությունների վրա: Նրանք կենտրոնանում են զգացմունքների և տրամադրության դերի վրա որոշումների կայացման համար, և այս իմաստով ընդգծում այն ուղիները, որով մարդիկ տարբեր կերպ են արձագանքում տեղեկատվությանը: «Մենք օգտագործում ենք այդ միջոցները՝ նշելու, թե ինչպես են մարդիկ տարբերվում միմյանցից հանդուրժողականության վերաբերյալ դատողություններ անելիս և ժամանակավոր տեղեկատվությունը մշակելիս», – ասում են Մարկուսը և նրա գործընկերները: Որոշումների կայացման ժամանակ մարդիկ տարբերվում են նախատրամադրվածությամբ, և այս որոշումները ցույց են տալիս, թե ինչքանով են նրանք հանդուրժող և անհանդուրժող: Օրինակ՝ մարդիկ տարբերվում են ունեցած քաղաքական գիտելիքի աստիճանով և փորձով, ինչքան և ինչպես են մշակում նոր տեղեկատվություն և այլն: Հանդուրժողականության վերաբե-

րյալ որոշումներն ի վերջո տարբեր գործոնների՝ վաղ ժամանակներից ձեռք բերված նախասիրությունների, ժողովրդական արժեքների նկատմամբ համոզմունքների և հստակ տեղեկատվության խառնուրդ են:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- ռասայի դերը քաղաքական դիրքորոշումների ձևավորման ժամանակ,
- ավտորիտար անհատի բնութագրիչները՝ ըստ Բոբ Ալթեմեյերի,
- ռասիզմի բնութագրման սոցիալական գերիշխանության տեսությունը,
- ռասիզմի բնութագրման սխեմայի տեսությունը,
- քաղաքական անհանդուրժողականության հոգեբանական հիմքերը:

Գրականության ցանկ

1. Altemeyer Bob, Right-Wing Authoritarianism (Winnipeg: University of Manitoba Press, 1981). See also his Enemies of Freedom: Understanding Right-Wing Authoritarianism, San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1988.
2. Fiske Susan, Stereotyping, Prejudice, and Discrimination at the Seam Between the Centuries: Evolution, Culture, Mind, and the Brain, European Journal of Social Psychology, 30: 299-322, 2000.
3. Gibson James, Do Strong Group Identities Fuel Intolerance? Evidence from the South African Case, Political Psychology, 27: 665-705, 2006.
4. Houghton David, Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases, NY, 2009.

5. Lewis Bernard, *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, New York: Random House, 2003.
6. Sidanius Jim and Pratto Felicia, *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*, New York: Cambridge University Press, 1999.

Թեմա 16. Ահաբեկչության հոգեբանությունը

Արդարացի է ասել, որ ահաբեկչության հոգեբանության ուսումնասիրությունը դեռևս գտնում է սաղմնային շրջանում: Ինչպես Ռեքս Հադսոնն է նշում. «Ի տարբերություն քաղաքագետների և հոգեբանների, որոնց հետաքրքրում է ահաբեկչական խմբերի քաղաքական և սոցիալական կոնտեքստը, երևույթն ուսումնասիրող հոգեբաններն էլ հետաքրքրված են անհատական ահաբեկիչների կամ ահաբեկչական խմբերի միկրոմակարդակի ուսումնասիրմամբ: Հոգեբանական մոտեցման շրջանակում ուսումնասիրվում է ահաբեկչական խմբերի ձևավորման, միավորման, դրանց մեջ մտնելու խնդիրը, ինչպես նաև վերլուծության են ենթարկվում ահաբեկիչների անհատականությունը, համոզմունքները, հարաբերությունները, շարժառիթները և այլն»:

Քննարկելու ենք ահաբեկչության հոգեբանության ուսումնասիրության սիտուատիվ (իրավիճակային) և դիսպոզիցիոնիստական մոտեցումները՝ իրենց թերություններով և առավելություններով:

Գիտնականներից շատերը փորձում են հստակորեն սահմանել և զարգացնել Ջ. Հորգանի առաջ քաշած եզրույթը՝ «ահաբեկչի անհատականությունը», սակայն փորձերը դեռ չեն պսակվել հաջողությամբ: Ներկայումս ավելի ընդունելի է Ս. Միլգրամի տեսակետը, այն է՝ ահաբեկիչների «առանձնահատկության» կամ նրանց «հոգեբանական անոմալիաների» փոխարեն երևույթը դիտարկել իրավիճակային տեսության շրջանակում, դիտարկել ահաբեկչությունը որպես ահաբեկիչների վրա արտաքին գործոնների ազդեցությամբ պայմանավորված երևույթ և ոչ թե բխեցնել այն նրանց անհատական հատկանիշներից:

Ներկայումս շատերը կարծում են, թե իբր գոյություն չունի որևէ «ահաբեկչական անհատականություն», ավելին՝ գիտնականներից ոմանք համարում են, որ քաղաքական ծայրահեղականները «նորմալ են» (գիժ չեն): Միաժամանակ չի հերքվում, որ ահաբեկիչների

պահվածքը պայմանավորված է գաղափարախոսության առկայությամբ, որը նրանց գործողությունները արդարացնող գործիք է: Դիսպոզիցիոնիստական ուղղությանը հարող տեսությունների ու մոտեցումների՝ ֆրուստրացիայի ու ագրեսիայի, նարցիսիզմի ու ագրեսիայի տեսությունների ուսումնասիրությունից հետո կդիտարկենք Ջոն Հորգանի մոտեցումը, որը անհատական և իրավիճակային (սիտուատիվ) գործոնների համադրում և վերլուծություն է: Նմանատիպ մոտեցման ի հայտ գալը պայմանավորված է ահաբեկչության բարդ և ընդգրկուն լինելով: Այս պատճառով նպատակահարմար է համադրել հիմնահարցի ուսումնասիրության երկու՝ անհատական և իրավիճակային մոտեցումները:

Ի՞նչ է տեռորիզմը (ահաբեկչությունը):

«Ահաբեկչություն» եզրույթը լի է արժեքային դատողություններով: Նմանատիպ դատողությունների շարքին է պատկանում արդեն պիտակ դարձած «մեկի համար ահաբեկիչը մյուսի ազատամարտիկն է» արտահայտությունը:

Ահաբեկչության փորձագետ Բրայան Ջենկինսը տվել է ահաբեկչության հետևյալ սահմանումը. «Տեռորիզմը բռնության այլ ձևերից տարբերվում է նրանով, որ այն ներառում է դրամատիկ ձևով իրականացված գործողություններ, որոնց նպատակն է գրավել հասարակական լայն շերտերի ուշադրությունը ու ստեղծել խուճապի ու տագնապի մթնոլորտ: Ջոհերի անհատականությունը հաճախ երրորդական է կամ ոչ մի կապ չունի ահաբեկիչների հետ, որոնք բռնություն են գործում թեկուզ սովորական դիտորդների հանդեպ»:

Կարևոր է տարբերակել տեռորիզմը զանգվածային սպանությունից և ցեղասպանությունից: Վերջին երկուսի դեպքում սպանվում է հստակ ընտրված մեծ խումբ, իսկ ահաբեկչության ժամանակ սպանվում են համեմատաբար քիչ քանակությամբ մարդիկ, բայց սրանով փորձ է արվում ազդելու ավելի լայն զանգվածների վրա: Ցեղասպանության օրինակ է Հիտլերի ու նացիստների կողմից

նույն խմբին պատկանող բոլոր անձանց բնաջնջելու ցանկությունը, իսկ ահաբեկչական ակտի դեպքում սպանությունը յուրօրինակ «հաղորդագրություն» է այլոց համար: Հիտլերի դեպքում զոհերը հստակ ընտրված մարդիկ էին, ահաբեկիչների զոհերը՝ պատահական օբյեկտներ (գրեթե միշտ):

Երբ վերլուծաբանները, հոգեբանական մոդելներ օգտագործելով, փորձում են հասկանալ ահաբեկիչների գործողությունները, հաճախ հիմնվում են տարբեր հոգեվերլուծական տեսությունների վրա: Ֆրոյստրացիայի ու ագրեսիայի տեսությունը, նարցիսիստական ցասման տեսությունը և այլ հոգեվերլուծությամբ հիմնավորված բացատրություններ հաճախ են օգտագործվում՝ հասկանալու, թե ինչու են մարդիկ դառնում ահաբեկիչ: Վերոհիշյալ բոլոր մոտեցումները դիսպոզիցիոնիստական են: Անդրադառնանք դրանցից յուրաքանչյուրին ավելի մանրամասն:

Ֆրոյստրացիայի ու ագրեսիայի տեսություն

Ֆրոյստրացիայի (հիասթափության) ու ագրեսիայի տեսությունն առավել հայտնի դիսպոզիցիոնիստական տեսություններից մեկն է, որն ուսումնասիրում է քաղաքական բռնությունն ընդհանրապես, իսկ ահաբեկչությունը՝ մասնավորապես:

Տեսության ձևավորման համար հիմք է հանդիսացել Ջոն Դոլարդի և նրա գործընկերների կողմից 1930-ական թթ. վերջին հրատարակված «Հիասթափություն և ագրեսիա» գիրքը:

Ըստ Ջ. Դոլարդի՝ ագրեսիան ի հայտ է գալիս, երբ անձի նպատակները ձախողվում կամ արգելափակվում են: Նա պնդում է, որ հիասթափությունը միշտ հանգեցնում է ագրեսիայի, որն էլ միշտ հիասթափության հետևանք է: Համապատասխանաբար ահաբեկչական ակտը հիասթափություն է, որը ներառում է ֆրոյդական և հոգեվերլուծական տարրեր: Օրինակ, երբ կորցնում ես աշխատանքդ, զայրույթդ տեղափոխում ես այլ օբյեկտի վրա. վատ տրամադրությամբ գալիս ես տուն ու ծեծում տնային շանը: Նույնը կա-

տարվում է ահաբեկչի դեպքում: Ըստ ամենայնի՝ սեփական նպատակների ծախսողվելը հիմնարար նշանակություն է ունենում գործողությունների հետագա զարգացման վրա:

Ահաբեկչության հայտնի հետազոտություններից մեկի արդյունքում, որը կատարվել էր 1981 թ. այն ժամանակվա Արևմտյան Գերմանիայում, պարզվեց, որ ահաբեկիչներից շատերը մանուկ հասակում ունեցել են ընտանեկան դժվարություններ, կորցրել են ծնողներից մեկին կամ հենց երկուսին: Այս փաստը ազդել է նրանց կյանքի հետագա զարգացման վրա: Սա առաջացրել էր ընկալման և շփման դժվարություններ ամբողջական ընտանիք ունեցող երեխաների և նրանց միջև (սա ֆրուստրացիայի փուլն է): Այստեղ նրանք առերեսվել են բարդույթին. դժվարացել են անհատական միջավայրից անցում կատարել և հարմարվել հասարակականին: Որպես ֆրուստրացիայի հետևանք՝ նրանց մեջ արմատավորվել է ագրեսիան:

Հետագայում նմանատիպ անցյալ ունեցող անձինք միավորվել էին և կազմել ահաբեկչական խմբավորում: Նման միավորումը կատարվում է նույն սկզբունքով, որով ձևավորվում են խմբերը՝ ընդհանրությունների հիմքով:

Նարցիսիզմի ու ագրեսիայի տեսություն

«Նարցիսիստ» եզրույթը ի հայտ է եկել հունական լեգենդից: Ասվում էր, որ գեղեցկադեմ երիտասարդը, որը սիրահարվել էր սեփական արտացոլանքին, էգոիզմի համար պատժվել ու դարձել էր նարզիզ ծաղիկ: Իհարկե, մեզանում հավանաբար կա նարցիսիզմի որոշ չափաբաժին, քանզի այն ինքնագնահատականը պահպանելու համար կարևոր դեր է խաղում:

Հետազոտողներ Ջ. Կրեյտոնը և Փ. Ջերոլդը գտել են, որ նարցիսիզմը իր ծայրահեղ դրսևորմամբ կարող է բացատրել ահաբեկչական գործունեությունը: Նարցիսիզմով տառապողը խորին վստահություն է տաժում սեփական գործողությունների ճշմարտացի լինե-

լուն: Սակայն նման մարդկանց գաղափարները հաճախ զանգվածային սատարում չեն ունենում: Համապատասխանաբար գերագնահատված ես-ով չհասկացված, չգնահատված մնալը կարող է հանգեցնել նարցիսիզմով պայմանավորված զայրույթի: Եթե «գերագնահատված ես-ի» ագրեսիան չի չեզոքացվում, նրան հետևում է ագրեսիվ հետևանքը:

Որպես վերոհիշյալ տեսության ապացույց՝ կրկին անդրադառնանք 1981 թ. Արևմտյան Գերմանիայում արված հետազոտությանը, որն ապացուցեց՝ ահաբեկիչներից շատերը ունեցել են խնդիրներ անձնական կյանքում և դիմել են ահաբեկչական գործողությունների՝ սեփական ծախսողումները հավասարակշռելու համար:

Հոգեվերլուծական (ֆրոյդյան) մոտեցում

Չնայած ներկայացված նախորդ երկու տեսությունների հիմքում դարձյալ հոգեվերլուծությունն է, այս մոտեցումն ավելի խորն է անդրադառնում ահաբեկչության ուսումնասիրության հոգեվերլուծական նախադրյալներին: Ինչպես հայտնի է, Ֆրոյդը պնդում էր, որ մարդիկ հաճախ գործում են այնպիսի շարժառիթներից դրդված, որոնցից իրենք տեղյակ չեն, այսինքն՝ դրանք չգիտակցված շարժառիթներն են: Որոշ ցանկություններ ճնշվում են, քանի որ անհամատեղելի են հասարակական պատկերացումների ու պահանջների հետ: Բերվում է օեղիպալ բարդույթի օրինակը. երբ երեխան մրցում է հոր հետ՝ մոր սերն ու ուշադրությունը ստանալու համար, և երբ հետագայում խնդիրը չի ստանում կառուցողական հանգուցալուծում, երեխայի մոտ ի հայտ է գալիս նշված բարդույթը, որը կարող է պատճառ դառնալ այլ կոնֆլիկտների համար:

Կոնրադ Կելլենը, հետազոտելով ահաբեկիչներ Հանս Յոաչիմ Կլեյնին և Կառլոս Ջակալին, պնդեց, որ նրանցից յուրաքանչյուրի գործողությունների շարժառիթը բացատրվում էր «հայր ֆիգուրի» դեմ պայքարելու և բռնություն կիրառելու ցանկությամբ:

Ֆրոյդի հետևորդներից Էրիկ Էրիքսոնը մշակեց «բացասական նույնականացման» մոդելը: Այստեղ չլուծված անձնական կոնֆլիկտը լուծելն ու սեփական անհատականությունը ինտեգրել չկարողանալը հանգեցնում էր հոգեբանական խորը բարդույթների ձևավորման: Սա ապացուցվում է Ժան Նուբսոնի հետազոտությունում: Վերլուծելով մի խորվաթ ահաբեկչի շարժառիթները՝ հետազոտողը պարզեց, որ անձը ծախողել է համալսարանական քննությունները, բուհական կրթություն ստանալու հնարավորությունը վերացել է, հետագայում նա դարձել է ահաբեկիչ հենց ծախողված համալսարանական կարիերայի պատճառով:

Այսպիսով՝ սեփական նպատակին հասնելու ծախողումը ստիպում է հրաժարվել քեզ վերապահված դերից և դիմել ագրեսիայի: Սրա պատճառով այս տեսությունը հաճախ նույնացնում են ֆրոուստրացիոն մոտեցմանը:

Դիսպոզիցիոն մոտեցումների թերությունները

Չնայած նրան, որ վերոհիշյալ երեք տեսություններն էլ ունեն պատճառահետևանքային հիմք, ժամանակակից աշխարհում առաջանում է խնդիր, երբ, օրինակ, անհրաժեշտություն է ծագում վերլուծելու ոչ թե անհատի, այլ խմբի պահվածքը: Այս պատճառով տվյալ դիսպոզիցիոնիստական գիտական մոտեցումները մղվում են հետին պլան:

Նշված մոտեցումներին հակառակ՝ կարելի է առաջ քաշել մի շարք պնդումներ. հոգեբանական գիտության մեջ սրանք արդեն արժեզրկված են: Սխալ կլինի անմիջապես կասկածի տակ դնել դրանց ճշմարտացիությունը, սակայն եթե այդ մոտեցումներն արդեն հնացել են, որքանով է նպատակահարմար կիրառել դրանք ահաբեկիչներին հետազոտելու համար, եթե դրանց գործածումից առաջանում են մի շարք հակասություններ՝

- Առաջին հակասությունը պայմանավորված է հոգեբանական ռեդուկցիոնիզմով: Սրա ժամանակ փորձ է արվում նվազեցնել

լու սոցիալական և քաղաքական բարդ իրողությունը մեկնաբանելը, որպեսզի հեշտացվի հոգեբանական բացատրության ձևակերպումը: Այս պարագայում մեծ է թյուրըմբռման և սխալ մեկնաբանման հավանականությունը: Մյուսը հիմնարար ատրիբուցիայի սխալն է. հաճախ, երբ մեծապես ուշադրություն է դարձվում ահաբեկիչների անհատական հատկանիշներին, իրավիճակի կարևորությունը թերագնահատվում է, ու երևույթին տրվում է սխալ գնահատական: Այսպիսով՝ ատրիբուցիայի ժամանակ վտանգ կա հաշվի չառնելու կամ թերագնահատելու արտաքին գործոնների նշանակությունը:

- Մեկ այլ խնդրի ենք բախվում, երբ ի հայտ է գալիս վերոհիշյալ տեսությունների կողմից առաջ քաշված «բոլոր ահաբեկիչները էմոցիոնալ անկայուն են» պնդումը: Համաձայն այս պնդման՝ աննորմալ գործողությունների կարող են դիմել միայն աննորմալ, շեղված անձինք: Աստիճանաբար ավելի շատ հետազոտողներ են հերքում տվյալ միտքը և փորձում նվազագույնի հասցնել շեղվածությամբ պայմանավորված ահաբեկչության մեկնաբանումը: Այնուամենայնիվ, հստակ պնդել, որ ահաբեկիչները խենթ չեն, չի ստացվի: Այսինքն՝ միանշանակորեն պնդել, որ շեղվածության տարրը առկա չէ տեռորիզմի հոգեբանությունում, սխալ կլինի: Էնդրյու Սիլկը պնդում է՝ նրանք, ովքեր կարծում են, թե ահաբեկիչները անխտիր էմոցիոնալ անկայուն անձինք են, պարզապես չեն հանդիպել աղեկավատ ահաբեկիչների և հակառակը: Աղեկավատության առկայությունը ամբողջովին հերքել ևս սխալ կլինի, քանզի ահաբեկչական խմբավորումները պահանջում են անդամներից լինել կազմակերպված, ինքնատիրապետման բարձր մակարդակ ունենալ և (խենթ անձը ի վիճակի չի լինի ենթարկվել նշված պահանջներին, ավելին՝ նա կսպառնա գաղտնիության պահպանմանը և խորհրդապահական (կոնֆիդենցիալ) մնալուն, հետևաբար նպատակահարմար չի լինի սեփական շարքեր ներգրավել շեղված անձի):

- Երրորդ խնդիրը առնչվում է այն պնդմանը, թե «տեռորիստական անհատականությունը» բնորոշ է բոլոր ահաբեկիչներին:

Սա թույլ եզրույթ է: Արևմտյան Գերմանիայում կատարված հետազոտությունների արդյունքում պարզվեց, որ ահաբեկչի հոգեբանությունը չի տարբերվում սովորական անձի հոգեբանությունից, քանի որ սպանությունը (կամ դրա մասին միտքը) բարդ է տրվում ինչպես սովորական անհատին, այնպես էլ ահաբեկչին: Վերոնշյալ պնդումը հերքել կամ ապացուցել փորձող տեսությունները ևս բավարար չեն երևույթի ուսումնասիրման համար:

- Որոշակի խնդիրներ է առաջացնում նաև **նարցիսիզմի** գործոնով պայմանավորված տեսությունը: Նախ միշտ չէ, որ նարցիսիզմով տառապող անձը դառնում է ահաբեկիչ. օրինակ՝ Ռեքս Հադսոնը պնդում էր, որ նարցիսիզմով տառապող անձը հազիվ թե դիմի ինքնասպանության (նկատի ունի մահապարտ ահաբեկչին), քանզի սերը սեփական անձի հանդեպ գերակշռող հանգամանք է այդ անձի համար: Բացի դրանից՝ Հադսոնը կասկածի տակ է դնում նաև ահաբեկչական գործողությունները նարցիսական ագրեսիայով պայմանավորելը: Ապացուցում է հետևյալով. եթե ագրեսիան ի հայտ է գալիս մասնագիտական ձախողման ժամանակ, ապա ինչպես է ստացվել, որ հետազոտվող ահաբեկիչներից շատերն ունեն բարձրագույն կրթություն և ստացված մասնագետներ են իրենց ոլորտում: Նշված միտքը խնդիրներ է առաջացնում նաև այլ տեսություններում, որոնք ահաբեկչության նախահիմքերը կապում են անհատական ձախողումների հետ: Տրամաբանական է դառնում այլ գործոնի գոյությունը, որը նպաստում է ահաբեկիչ դառնալուն:

- Սեփական անձի հանդեպ վառ արտահայտված մոլուցքից էլ ավելի ուժեղ գործոն է գաղափարախոսությունը. այն նպաստում է անձի ահաբեկչական շարժառիթների ձևավորմանը: Գաղափարախոսությունը ընդհանուր և համապարտադիր է ահաբեկչական խմբավորման բոլոր անդամների համար: Ստացվում է, որ ահաբեկիչների հավատալիքներն ու համոզմունքները կարող են ավելի ուժեղ գործոն լինել, քան սեփական գոյությունը դեռ չապացուցած «ահաբեկչի անհատականության» տեսությունը:

Իրավիճակային (սիտուատիվ) գործոններ

2001 թ. սեպտեմբերի 11-ին Նյու Յորքի Համաշխարհային առևտրային կենտրոնի ոչնչացման, 2004 թ. մարտ 11-ին Մադրիդի գնացքի պայթյունի, 2005 թ. հուլիսի 7-ին Լոնդոնի մետրոպոլիտենի պայթյունի դեպքերից հետո մարդիկ հակված են մտածել, որ ահաբեկիչներն ունեն ինչ-որ կերպ «խափանված» գիտակցություն և ի վիճակի չեն սթափ դատել: Նշվածի ապացույցն են անհատ ահաբեկիչները, ինչպիսին է, օրինակ, Օսամա բեն Լադենը, որի կերպարը արևմտյան հասարակության համար բարդ էր ընդունել:

Շատերի կարծիքով սթափ դատող և գիտակից մարդն ի վիճակի չէր լինի կատարել և պատասխանատվություն ստանձնել նմանատիպ ոճրագործությունների համար:

Անսովոր արտաքինով և կենսակերպով ահաբեկիչների կերպարին զուգահեռ ասվածը կասկածի տակ դնելու են գալիս առաջին հայացքից սովորական թվացող անձինք, ինչպիսին է Տիմատի Մակվեինը, որը, ինչպես պարզվում է հետագայում, եղել է Օկլահոմա քաղաքը հրետակոծող ահաբեկիչներից մեկը: Պատկերված նկարներից մեզ է նայում բարյացակամ ժպիտով տղան, որին ահաբեկիչ համարելը առնվազն ծիծաղելի կթվար:

Մի շարք գործոններ, սակայն, միևնույն է, ստիպում են մարդկանց կասկածել ահաբեկիչների հավասարակշիռ լինելուն: Բայց իրավիճակային տեսությունը պնդում է, որ ճգնաժամային պայմաններում անձը կարող է դրսևորել իր արժեհամակարգին և կենսակերպին ոչ համապատասխան պահվածք:

Իրավիճակային գործոնները ավելի շատ կարևորելու պնդումները ավելի մեծ ուժ են ստանում, երբ դիտարկում ենք հետևյալ փաստարկը. հաճախ շատ ահաբեկիչներ համոզված են, որ չունեն այլ ելք, քան ահաբեկչական գործողության դիմելը: Նմանատիպ մտահանգման նրանք գալիս են պահի ճնշման հետևանքով: Իրավիճակի ճնշման թելադրանքով նրանք նախընտրում են դիմել քա-

ղաքական բռնության, քանզի կարծում են, որ դա միակ ճանապարհն է՝ նպատակին հասնելու համար:

Թեյլորի և Քուեյի կողմից ահաբեկիչների հետազոտման արդյունքում պարզվեց, որ ահաբեկիչը դիմում է բռնությանը՝ որպես պաշտպանական միջոց, որն էլ, ըստ նրա, անխուսափելի և միակ պատասխանն է արտաքին սպառնալիքին: Սրա հակառակ կողմում սեփական գործողությունների կարևորության գերազնահատումն է իրավիճակը չգիտակցելու հետևանքով: Ավելին, քաղաքական որոշ համակարգերում ահաբեկչական գործողությունները կարող են լինել կամ համարվել միակ հավանական գործողությունը նրանց համար, ովքեր փոփոխություններ են պահանջում: Սա հատկապես տեսանելի է ռեպրեսիվ քաղաքական համակարգ ունեցող երկրներում: Օրինակ՝ Սաուդյան Արաբիայում մարդու իրավունքների ու ազատությունների ոտնահարումը այլ ելք չի թողնում, քան քաղաքական այլախոհությունն ու բռնության գործարկումը պետության նկատմամբ:

Ֆարիդ Ջաքարիայի դիտարկմամբ նման երկրներում հերոսացվում են ռիսկի դիմող կերպարները, որոնք հաճախ ահաբեկիչ են (Բեն Լադեն): Խնդիրն այն է, որ նման կերպարները դարձել են ընդօրինակման առարկա, իսկ կիրառված մեթոդները համարվում են ողջունելի:

Բյորգը առանձնացնում է իրավիճակային գործոնների ցուցակ, որը կարող է հանդիսանալ ահաբեկչական գործողությունների պատճառ.

- Ժողովրդավարության, քաղաքացիական ազատությունների և օրենքի գերակայության բացակայություն,
- արագ արդիականացում (մոդեռնիզացում),
- էքստրեմիստական գաղափարախոսությունների առկայություն, որոնք ունեն աշխարհիկ կամ կրոնական բնույթ,

- քաղաքական բռնությունների, քաղաքացիական պատերազմների, հեղափոխությունների, բռնապետերի և օկուպացիաների պատմական փորձ,
- գերիշխանություն (հեգեմոնիա) և իշխանության անհավասարություն,
- ոչ լեգալ կամ կոռումպացված կառավարություն,
- հզոր արտաքին սուբյեկտ, որը սատարում է անօրինական կառավարությանը,
- ռեպրեսիա արտասահմանյան օկուպացիայի կամ գաղութային իշխանության կողմից,
- խտրականության փորձ՝ էթնիկ կամ կրոնական հիմքով,
- պետության անկարողությունը կամ ցանկության բացակայությունը՝ ներգրավելու նոր սոցիալական խմբեր,
- սոցիալական անարդարության փորձ,
- խարիզմատիկ գաղափարական լիդերի առկայություն,
- խթանող իրադարձություններ:

Անկասկած, սրանցից որոշ գործոններն ունեն ավելի մեծ ազդեցություն, քան մյուսները: Սակայն սխալ է միայն իրավիճակային գործոնը համարել ահաբեկչական գործունեության պատճառ: Դժվար թե հաջողվի միայն դրանով բացատրել մարդու՝ ահաբեկչության դիմելու շարժառիթները: Այսպես, օրինակ, եթե աղքատության առկայությունը հանդիսանա ահաբեկչության հիմնական պատճառ, ապա ինչու որոշ աղքատ երկրներ չեն դիմում ահաբեկչական գործողությունների:

Ինչպես նշում է Ջաքարիան, ահաբեկչության զարգացման և տարածման վայր իրականում եղել են հարուստ երկրամասերն ու երկրները: Սեպտեմբերի 11-ի ինքնաթիռների 19 ահաբեկիչներից 15-ը եղել են Սաուդյան Արաբիայի ունևոր խավի ներկայացուցիչներ, հետևաբար դժվար թե աղքատությունը հենց ահաբեկիչների բարկության միակ հիմքը լինի:

Չնայած որոշ ահաբեկչական խմբավորումներ ունեն տնտեսական դժգոհություններ, Ալ Կաիդան հերքում է նաև սրա բացառիկ գործոն լինելը: Այստեղից հարց է ծագում՝ ինչու որոշ մարդիկ, առերեսվելով դժվարությունների, արձագանքում են դրանց, իսկ ոմանք այն պարզապես ընդունում են որպես ճակատագրի անբաժան ու անխուսափելի մասնիկ:

Իհարկե, ահաբեկչական խմբավորումներն ունեն որոշ դժգոհություններ, որոնք էլ օգտագործում են սեփական քաղաքական բռնությունները հիմնավորելու, օրինականացնելու և արդարացնելու համար, բայց անհերքելի փաստ է նաև այն, որ որոշ խմբավորումներ փոխում են դժգոհությունները ժամանակի ընթացքում՝ ձևավորելով այլ պահանջներ: Սրանից Հորզանը հետևություն է անում, որ ահաբեկչությունը կարող է հիմնվել մտացածին կամ իրական դժգոհությունների վրա, իսկ ահաբեկչական կազմավորումները, հմտորեն փոփոխելով դրանք, դարձնում են սեփական շահերը հիմնավորելու և հետապնդելու գործիք: Օրինակ՝ Ուսամա բեն Լադենը դժգոհ էր այն փաստից, որ Սաուդյան Արաբիայում տեղակայված էր ԱՄՆ զորքը, նրա կարծիքով՝ սա վիրավորանք էր իսլամական կրոնի հասցեին: Սակայն զորքերի դուրսբերումը էական փոփոխություններ չբերեց. Ալ Կաիդան չփոխեց իր ռազմավարությունը և վերաբերմունքը ԱՄՆ-ի նկատմամբ:

Ավելի լուրջ խնդիր է այն, որ ահաբեկչական խմբավորումը պասիվ մարմին չէ, որը ի հայտ է գալիս որպես պատասխան ինչ-որ իրադարձությունների. այն հաճախ փոխվում և հարմարվում է այլ իրավիճակների՝ սրանով իսկ շարունակելով սպառնալիք և վտանգ հանդիսանալ:

Հորզանի գործընթացի մոդելը

Նախկինում գոյություն ունեցած դիսպոզիցիոնիստական տեսությունների թերությունները և իրավիճակային գործոնի թերի ուսումնասիրությունները ստիպեցին Հորզանին ուսումնասիրել ար-

դեն գոյություն ունեցող երկու ճամբարների մոտեցումները: Այն Հորգանի կողմից ստացել է գործընթացի մոդել անվանումը: Նա փորձել է հասկանալ այն իրավիճակները, որոնք կարող են նախադրյալ դառնալ ահաբեկչական գործողության համար, և որոնք ստիպում են անհատին արձագանքել այդ իրավիճակներին ու միանալ ահաբեկչական խմբերին:

Ըստ Հորգանի՝ վերը նշված իրավիճակային գործոնները պարզապես նախադրյալ են ահաբեկչական գործունեության առաջացման համար: Այլ կերպ ասած՝ դրանք անհրաժեշտ են, բայց ոչ բավարար: Ահաբեկչության առաջացման համար դրանք պետք է փոխազդեն արդեն գոյություն ունեցող անհատական գործոնների հետ: Այսինքն՝ Հորգանը փորձում է պարզել, թե անձնական ինչ գործոններ կարող են խթան հանդիսանալ, որպեսզի անձը մասնակից դառնա կամ իրականացնի ահաբեկչական գործողություն: Հորգանը նշում է, որ ահաբեկչական խմբերի անդամ դառնալու գործընթացը տեղի է ունենում մանր քայլերով և ունի իր հստակ պահանջները: Նմանատիպ հիմք կարող են դառնալ այն պարզատրուումները, որոնք անհատը ստանում է տվյալ ահաբեկչական խմբին անդամակցելու համար (Համասը, որը սոցիալապես հեղինակավոր ահաբեկչական խումբ էր): Ահաբեկչական խմբի անդամակցության պատճառ կարող է հանդիսանալ նաև հարգանքը որևէ դերակատարի նկատմամբ, ինչպես նաև սեփական սոցիալական խմբի կողմից ճնշումները:

Դժվար է որոշել, թե կոնկրետ ինչն է մարդուն դարձնում ավելի զգայուն, բայց Հորգանը համոզված էր, որ սոցիալական միջավայրը, անհատի համոզմունքները, կյանքի հանդեպ դժգոհությունները ամենայն հավանականությամբ կունենան իրենց ազդեցությունը այդ գործընթացի վրա: Դժվար է նաև հասկանալ, թե կոնկրետ ինչ պայմաններում և ինչ պատճառներից դրդված են մարդիկ գնում այս ճանապարհով:

Ինքնասպանության ահաբեկչության «առեղծվածը»

Առաջին հայացքից ինքնասպանությունը՝ որպես ահաբեկչություն, կարող է բավականին պարզ թվալ, բայց դրա վերաբերյալ գրականության մեջ կան բազմաթիվ սահմանումներ՝ լայն և նեղ առումով: Ըստ Ամի Պեդագորի՝ ինքնասպանությունը՝ որպես ահաբեկչություն, ներառում է մարդկանց կողմից կիրառվող բռնի գործողությունների ամբողջություն, որի ժամանակը մարդը գիտակցում է, որ իր ողջ մնալու հավանականությունը հավասար է զրոյի:

Ընդունված է ասել, որ այս երևույթը՝ որպես այդպիսին, ի հայտ է եկել 1980-ական թթ. (1983 թ. ԱՄՆ դեսպանության և նրա ծովային զինանոցի դեպքը Բեյրութում):

Վերջին տարիներին գրականության մեջ ավելացել են ուսումնասիրությունների թիվը, որոնք այս երևույթը դիտարկում են հոգեբանական տեսանկյունից: Ռոբերտ Փեյվը վիճարկում է այն գաղափարը, որ գոյություն ունի կապ ինքնասպան ահաբեկչի և արմատական իսլամիզմի գաղափարների միջև: Չնայած նրան, որ Ալ Կաիդան դեռևս շարունակում է օգտագործել ահաբեկչական գործողությունների այս ձևը, այնուամենայնիվ Փեյվը գտնում է, որ այդ գործողություններն ունեն ավելի շատ աշխարհիկ ոգեշնչում, քան կրոնական: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ շատ քիչ կապ կա այսօրինակ գործողությունների և իսլամական ֆունդամենտալիզմի կամ որևէ այլ կրոնական ուղղության միջև: Ներկայումս այս գործողությունները ավելի շատ նպատակաուղղված են ստիպելու սովյալ երկրին դուրս բերել ռազմական ուժերը այն տարածքներից, որոնք ահաբեկիչները համարում են իրենց պատմական հայրենիքը: Այս պարագայում կրոնը հազվադեպ է դառնում արմատական պատճառ: Ահաբեկիչները այն օգտագործում են ուղղակի մարդկանց ներգրավելու և իրենց նպատակներին հասնելու համար:

Ինքնասպան ահաբեկչի երևույթը գրեթե բոլոր հոգեբանների համար դեռևս մնում է առեղծված, և դրա կանխարգելմանը ուղղված աշխատանքները չեն հանգել սպասված արդյունքի: Որևէ

մեկին սպանելով հեռանկարին հասնելու ձգտումը «սահմանափակ ռացիոնալության» հստակ պատկեր է:

Հարկ է նշել, որ այստեղ արդեն Ռիչարդ Դոքինսի կողմից նշված «եսասեր գեն» հասկացությունը չի բացատրում ինքնասպանության պատճառը և նպատակները: Այս հասկացության մասին խոսելիս հարկ է բերել Գերմանիայի օրինակը: Ինչպես գիտենք, Հիտլերի կողմից առաջ էր քաշվել գերմանացիների արիական ցեղ լինելու գաղափարը, որը մարդկանց համոզում էր հավատալ այն փաստին, որ իրենք այլ ժողովուրդներից առանձնանում են իրենց յուրահատուկ գենով:

Ռուսոն գտնում էր, որ անձնագրիությունը նույնպես կարող է հետագայում օրինակ ծառայել այլ անհատների համար, և նրանք նույնպես կարող են ձգտել նմանվել ինքնասպան ահաբեկիչներին: Արդյունքում կարելի է եզրակացնել, որ այսպիսի գործողությունների նպատակը միայն քաղաքական ուղերձ ուղարկելն է իրենց հակառակորդներին:

Ահաբեկչությունների փորձագետ Մարթա Քրենշաուն գտնում էր, որ ահաբեկչի վարքը կարելի է դիտարկել որպես ռացիոնալ պատասխան ստեղծված իրավիճակին, որը կատարվում է որոշակի վերլուծությունների և հաշվարկների արդյունքում: Այնուամենայնիվ, ահաբեկչության այս ձևը մարտահրավեր է նետում ռացիոնալ ընտրության տեսաբաններին և ստիպում է նրանց հասկանալ, թե ինչու և ինչ նպատակով է անհատը ոչնչացնում սեփական կյանքը: Ընդունված է նաև այն վարկածը, որ անհատը հավատում է այն հանգամանքին, թե իր կյանքը այդքանով չի ավարտվում, և դրա համար երկնային կյանքում նա կստանա պարգևներ: Սակայն հարկ է նշել, որ ոչ բոլոր ահաբեկիչներն են հավատում այս գաղափարին: Արդյունքում այս և համանման այլ հարցերի պատասխանը կարող է տալ Homo psychologicus-ը: Հաֆեզը, օրինակ, առաջարկում էր նշված խնդրի լուծման մեկ այլ տարբերակ՝ գտնելով, որ ահաբեկչական գործողության նպատակներից մեկը կարող է լինել ֆինանսա-

կան որոշակի օգնության տրամադրումը ահաբեկչի ընտանիքին: Դա կարող է լինել ինչպես ֆինանսական օգուտ, այնպես էլ սոցիալական հեղինակություն ընտանիքին: Սակայն լինում է այնպես, որ հաճախ ահաբեկչի ընտանիքի անդամները ձեռքակալվում են: Ամեն դեպքում առաջին հայացքից պարզ է դառնում, որ նմանատիպ գործողությունները հաճախ կարող են լինել որևէ օգուտի ակնկալման արդյունք, քան պարունակել կրոնական կամ մշակութային շարժառիթներ: Այս երևույթի ուսումնասիրման ժամանակ անհրաժեշտ է խուսափել պարզունակ դատողություններից և մեծ ուշադրություն դարձնել դրա հոգեբանական պատճառների վրա: Այս առումով Ասսաֆ Մողադամը մշակել և առանձնացրել է 3 մակարդակ՝ անհատական, կազմակերպչական և միջավայրային:

Անհատական մակարդակին համապատասխանում են դիսպոզիցիոնիստական, կազմակերպչականին՝ իրավիճակային, իսկ միջավայրայինին՝ կրոնական, մշակութային և քաղաքական գործոնները: Մողադամը պնդում է, որ առաջին մակարդակից սկսած՝ ինքնասպանները կարող են ունենալ մի շարք դրոպատճառներ: Ինչպես նշում էր Վամիկ Վոլկան, վաղ ժամանակներից գործած նվաստացումները մարդկանց դարձնում էին հոգեպես հիվանդ, և նրա այս դիտարկումից ելնելով՝ Մողադամը հանգեց այն եզրակացության, որ այս երևույթը նույնպես կարող է լինել ինքնասպան ահաբեկչության պատճառ: Կարևոր է նաև զգացմունքային գործոնի ազդեցությունը: Օրինակ՝ որոշակի պարտականություններ չկատարելը կարող է դիտվել որպես Աստծո կամ իր ազգի նկատմամբ դավաճանություն: Իհարկե, այսպիսի ահաբեկչական գործողությունները պետք է ունենան շատ լուրջ շարժառիթներ:

Ինչպես նշում է Մողադամը, ահաբեկիչները հաճախ գործում են իրենց կողմից, բայց այլ անհատների կամ խմբերի հրամանով կամ ուղղորդմամբ: Սա ուսումնասիրման կազմակերպչական մակարդակն է: Տեսաբանները պետք է ուշադրություն դարձնեն կոնկրետ ահաբեկչական խմբերի ֆինանսական վիճակին, հեղինակու-

թանը, որն էլ նրանց հնարավորություն կտա հասկանալու ինքնասպան ահաբեկչի գործողության պատճառը: Եվ վերջապես միջավայրային մակարդակը ենթադրում է ահաբեկչական գործողությունների տարբեր պատճառներ: Մոդադամը նշում է տնտեսական, քաղաքական, մշակութային տարբեր գործոնների ունեցած ազդեցությունները՝ դրանցից առավել մեծ տեղ հատկացնելով տնտեսական գործոնին: Ինքնասպան ահաբեկչական գործողությունները ավելի շատ հանդիպում են հաճախ այլ պետությունների կողմից գրավված և տնտեսապես ավելի աղքատ ժողովուրդների մոտ: Ահաբեկչության այս տեսակի վրա իրենց ազդեցությունն են ունենում նաև քաղաքական, կրոնական և մշակութային գործոնները:

Այսպիսով՝ ներկայումս ահաբեկչության հոգեբանությունն ուսումնասիրող գիտականների ու վերլուծաբանների մոտ կա մի ընդհանուր կարծիք առ այն, որ ահաբեկիչները հոգեպես նորմալ, կայուն մարդիկ են: Ուստի հետագա ուսումնասիրությունների ժամանակ պետք է գործածել նախկինում նորմալ մարդկանց վարքը ուսումնասիրելու համար կիրառված մոդելները, որպեսզի հասկանալի լինի ահաբեկիչների վարքը:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- ահաբեկչության սահմանումը՝ ըստ Բրայան Ջենկինսի,
- ահաբեկչության հոգեբանության ուսումնասիրության հիմնական մոտեցումները,
- ահաբեկչության հոգեբանության ուսումնասիրության ֆրուստրացիայի ու ագրեսիայի տեսությունը,
- ահաբեկչության հոգեբանության ուսումնասիրության նարցիսիզմի ու ագրեսիայի տեսությունը,
- ահաբեկչության հոգեբանության ուսումնասիրության հոգեվերլուծական (ֆրոյդյան) մոտեցումը,

- ահաբեկչության հոգեբանության ուսումնասիրության դիսպոզիցիոնիստական մոտեցումների թերությունները,
- ահաբեկչության հոգեբանության ուսումնասիրության իրավիճակային գործոնները,
- Հորզանի՝ ահաբեկչության հոգեբանության ուսումնասիրության մոդելը,
- ահաբեկչի հոգեբանության ուսումնասիրության մակարդակները՝ ըստ Ասսաֆ Մողադամի:

Գրականության ցանկ

1. Hafez Mohammed, Manufacturing Human Bombs: The Making of Palestinian Suicide Bombers, Washington DC: United States Institute of Peace, 2005.
2. Horgan John, The Search for The Terrorist Personality, in Andrew Silke (ed.), Terrorists, Victims and Society: Psychological Perspectives on Terrorism and Its Consequences, Chichester, UK: Jon Wiley, 2003.
3. Houghton David. Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases, NY, 2009.
4. Hudson Rex, The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes a Terrorist And Why? A report prepared under an interagency agreement by the Federal Research Division, Library of Congress, Washington, D.C., The Division, 1999.
5. Ruston J. Philippe, Ethnic Nationalism, Evolutionary Psychology and Genetic Similarity Theory, Nations and Nationalism, 11: 489-507, 2005.
6. Silke Andrew, An Introduction To Terrorism Research, in Silke (ed.), Research on Terrorism: Trends, Achievements and Failures, London: Frank Cass, 2004.

Թեմա 17. Միջազգային հարաբերությունների հոգեբանությունը

Միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրության զարգացմանը խոչընդոտել է հոգեբանական գործոնների անտեսումը: Ինչպես Ջեյմս Գոլդբեյերն է նշում, միջազգային հարաբերությունների և արտաքին քաղաքականության զարգացման համար հիմնական խոչընդոտը կարող է լինել տարբեր գիտնականների կողմից հոգեբանական գործոնների անտեսումը, հատկապես որոշումների կայացման և ներխմբային հարաբերությունների ձևավորման գործում: Սակայն դա չի նշանակում, որ միջազգային հարաբերությունները՝ որպես առանձին ոլորտ, ամբողջությամբ անտեսում է հոգեբանությունը կամ էլ հոգեբանական գործոնների ազդեցությունը, քանի որ բազմաթիվ համակարգեր հիմնված են համոզմունքների, դիրքորոշումների և հոգեբանական այլ տարրերի վրա:

• Միջազգային հարաբերությունների սիտուացիոնիզմը

Միջազգային հարաբերությունների բազմաթիվ մոտեցումներ իրենց հիմնական վերլուծությունները կատարում են համակարգային մակարդակում, օրինակ՝ նեոռեալիզմը, նեոլիբերալիզմը, աշխարհահամակարգային մոտեցումը, ինչպես նաև Ալեքսանդր Ուենդթի կոնստրուկտիվիզմը: Միջազգային հարաբերությունների գրեթե բոլոր մոտեցումները իրավիճակային են: Սա բնութագրական է հատկապես նեոռեալիզմի համար, որի հիմնադիրն է Քենեթ Վալցը, և այն հաճախ անվանում են «հիպերիրավիճակային»: Նեոռեալիստները պնդում են, որ «իրավիճակն ամեն ինչ է». պետության անհատական բնութագրերը, ներառյալ դրա լիդերների բնութագրերը, ներքին քաղաքական վիճակը և այլն, շատ քիչ դեր են խաղում միջազգային քաղաքական գործընթացները հասկանալու մեջ: Միջազգային համակարգում պետության վարքագծի դետերմինանտը այդ համակարգում նրա զբաղեցրած տեղն է:

Նեոռեալիստները մեծ ուշադրություն են դարձնում միջազգային համակարգում եղած իշխող ուժերի քանակին: Նրանք տարանջատում են երկբևեռ և բազմաբևեր համակարգերը: Ջոն Մերշայմերի և այլ տեսաբանների համաձայն՝ բազմաբևեռ համակարգը վտանգավոր է և կոնֆլիկտներ է առաջացնում պետությունների միջև, մինչդեռ երկբևեռ համակարգը համեմատաբար ավելի կայուն է և խաղաղ: Նա դեռևս 1990-ական թթ. կանխատեսում էր, որ մենք «շուտով կարոտելու ենք Սառը պատերազմը», քանի որ այդ շրջանում միայն երկու գերիշխող ուժի առկայությունը տանում էր դեպի միջազգային կայունություն: Վալցի տեսությունը պահանջում է նաև հաշվի առնել, թե ինչպես են պետությունները գիտակցում այն դերը, որը պետք է խաղան միջազգային հարաբերություններում: Միլգրամը, օրինակ, ստեղծեց մի տեսություն, որը բացատրում էր, թե ինչու են մարդիկ ենթարկվում իրավիճակային ճնշումներին:

Իրավիճակային այլ տեսություններ էլ պնդում են, որ երկրները հաճախ հանդես են գալիս որպես ռացիոնալ դերակատարներ: Սակայն որոշ դեպքերում էլ երկրները կամ նրանց ղեկավարները կարող են սխալ ընկալել որևէ իրավիճակի բնույթը, և դա է պատճառը, որ մենք շատ հաճախ չենք հասկանում ղեկավարների քաղաքական շարժառիթները:

Սիտուացիոնիզմը միջազգային հարաբերություններում տարբեր ձևեր է ընդունում՝ նմանվելով ռուսական մատրյոշկայի: Երբ բացում ենք միջազգային համակարգը, տեսնում են պետությունները, երբ բացում ենք պետությունները, տեսնում ենք բյուրոկրատիաները, երբ բացում ենք բյուրոկրատիաները, տեսնում ենք խմբեր, մի այլ իրավիճակային մակարդակ: Այդ իրավիճակային ձևերն էլ կազմավորում են մեր վարքագիծը: Այլ իրավիճակային մոտեցումները վարքագիծը բացատրելու համար օգտագործում են այնպիսի տեսություններ, որոնք կենտրոնանում են սոցիալական միջավայրի, դեմոկրատական խաղաղության և այլնի վրա:

Էլիսոնը Վալցի նման իրավիճակային էր բնորոշում դեկավարների վարքագիծը: Նրա մշակած բյուրոկրատական քաղաքականության տեսության համաձայն՝ որոշում կայացնողների վարքագիծը առավելապես պայմանավորված է բյուրոկրատիայի շրջանակներում սահմանափակ տեղերով: Սա բավականին լավ է մեկնաբանվում «Ձեր կանգնելու տեղը կախված է Ձեր նստելու տեղից» ասության: Իմաստն այն է, որ բյուրոկրատիայում դիրք զբաղեցնողի վարքագիծն ու դիրքորոշումը թելադրվում են այն մարմնի կողմից, որտեղ նա աշխատում է:

• **Թյուրըմբռնումներ՝ տաք և սառը**

Հոգեբանության հայեցակարգերը միջազգային հարաբերությունների համատեքստում կիրառելու առաջին փորձն արվեց Սնայդերի, Բրաքի և Սապինի կողմից: Նրանց մոտեցումը ընդգծում է անհատների կարևոր դերը միջազգային հարաբերություններում: Դասական հաջորդ աշխատանքը, որը հրապարակվեց մի քանի տարի անց, Ժոզեֆ դը Բիվեռայի «Արտաքին քաղաքականության սոցիալական հարթությունն» է, որտեղ կիրառվեցին սոցիալական հոգեբանության մոտեցումները միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրման շրջանակում: Այնուամենայնիվ, գիտնականը, որը վերջնականապես ապացուցեց միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրության մեջ հոգեբանական մոտեցումների կիրառման անհրաժեշտությունը, Ռոբերտ Ջերվիսն է իր «Ընկալումը և թյուրընկալումը միջազգային քաղաքականության մեջ» աշխատությամբ: Կենտրոնանալով կոգնիտիվ հետևողականության տեսության վրա՝ Ռ. Ջերվիսը հետազոտության շեշտը դրեց լիդերների և նրանց անհատական հատկանիշների վրա: Իրավիճակային փաստարկները համարելով անօգուտ՝ նա ուսումնասիրեց այն եղանակները, որոնցով լիդերների կողմից ուրիշ լիդերներին ուղարկված ազդակները սխալ են ընկալվում, և այն եղանակները, որոնցով մեր անհատական հատկանիշները ազդում են որոշումների կայացման վրա: Նա

բերեց բազում օրինակներ, երբ նախնական համոզմունքները կամ սպասելիքները ազդում են մարդկանց ընկալումների վրա: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ բրիտանացիները սխալմամբ ոմբակոծեցին սեփական ռազմանավը: Պատճառն այն էր, որ նրանք սպասում էին գերմանական Բիսմարկ նավին, և չնայած նավերն արտաքնապես նման չէին, նախնական ակնկալիքները ազդեցին բրիտանացիների վարքագծի վրա:

Մի այլ տեսություն է առաջարկում Ռիչարդ Նեդ Լեբոուն իր «Խաղաղության և պատերազմի մեջ» գրքում: Չմերժելով վերոնշյալ «սառը» կոգնիտիվ գործընթացները՝ նա պնդում է, որ հավասար կամ ավելի մեծ դեր են խաղում «տաք» կամ հուզական գործոնները, ինչպիսիք են ամոթը, մեղքի զգացումը և անհանգստությունը, որոնցից դրդված՝ լիդերները կարող են փոխել իրենց վարքագիծը:

• **Միջուկային զենքի տարածման հոգեբանություն**

Հետպատերազմյան տարիների միջազգային քաղաքականության մեջ ամենամեծ մտահոգություններից էր այն, որ «խռովարար պետությունները կամ ահաբեկչական խմբավորումները ձեռք կբերեն և կօգտագործեն միջուկային զենք»: Արևմուտքի, հատկապես ԱՄՆ ուշադրությունը ուղղված էր Հյուսիսային Կորեային և Իրանին: Մինչև վերջերս միջուկային տարածման վերաբերյալ գրականությունը մեծապես նորմատիվ էր և հիմնականում ձևակերպում էր հետևյալ սկզբունքը. «Մենք պետք է կանխենք A պետության միջուկային զարգացման հնարավորությունը»: Ի՞նչն է, սակայն, այս կամ այն պետությանը ստիպում ընտրել միջուկային զարգացման ճանապարհը: Սիտուացիոնիզմը սա չի բացատրում, քանի որ այդ զարգացման հնարավորությունն ունեցող շատ պետություններ կան, որոնք չեն գնում միջուկային զենքի ստեղծման ճանապարհով: Դիսպոզիցիոնիզմը պատասխանում է հարցին՝ շեշտը դնելով պետության լիդերի անհատական հատկանիշների վրա: Մոտեցումն առաջ քաշեց Ժակ Հիմանսը՝ զարգացնելով «ազգային ինքնության հայե-

ցակարգի» տեսությունը: Վերջինս ներառում է սուբյեկտիվ անհատական գործոններ, որոնք տարբեր լիդերների մոտ տարբեր են: Այդ հայեցակարգերը վերաբերում են լիդերի ընկալմանը, թե ինչ նպատակ ունի ազգը և ինչ հարաբերակցության մեջ է մյուսների հետ:

Հիմանսը առանձնացնում է երկու չափանիշ՝

I. միասնականություն, որն իր հերթին բաժանվում է երկու տեսակի ընկալման՝

- «մենք և նրանք»,
- «մենք՝ ընդդեմ նրանց»,

II. կարգավիճակ, որը կրկին երկու տեսակի ընկալում է.

- պետությունը վերադաս է մյուսներից կամ հավասար,
- պետությունը մյուսներից ցածր է կամ ենթակա:

Պարզելու, թե ինչպիսի լիդերի դեպքում է տեղի ունենում միջուկային զարգացում, Ժ. Հիմանսն առաջարկում է հետևյալ գծագիրը.

	միասնականություն	մենք և նրանք	մենք՝ ընդդեմ նրանց
կարգավիճակ	բարձր կամ հավասար	<i>մարզիկ նացիոնալիստ</i>	<i>ընդդիմադիր նացիոնալիստ</i>
	ցածր կամ ենթակա	<i>մարզիկ ենթակա</i>	<i>ընդդիմադիր ենթակա</i>

Ըստ Հիմանսի՝ միջուկային զարգացում է տեղի ունենում ընդդիմադիր նացիոնալիստ լիդերի դեպքում:

- **Ռիսկի դիմելու հոգեբանություն**

Ո՞ր դեպքերում են լիդերները ռիսկի դիմում միջազգային քաղաքականության մեջ, ինչի՞ց է դա կախված՝ լիդերի անհատական հատկանիշների՞ց, թե՞ իրավիճակից:

Հեռանկարային տեսության հիմնադիրն է Ռոզ ՄաքԴերմորթը, սակայն այն զարգացում է ապրել 1970-ական թթ. հեղինակների կողմից: Ըստ այդ տեսության՝ մեր ռիսկի դիմելու հավանականությունը կախված է այն հանգամանքից, թե որ տիրույթում ենք մենք մեզ պատկերացնում՝ օգուտի՞, թե՞ կորուստի: Մենք հակված ենք ռիսկի դիմել, երբ կարծում ենք՝ գտնվում ենք կորուստային իրավիճակում: Հեղինակը բերում է խաղատան օրինակը, երբ արդեն մեծ հաջողություններ գրանցած անձը այլևս հակված չէ ռիսկի դիմել, քանի որ կարող է կորցնել հաղթածը: Իսկ ոչինչ չունեցող վերջին անգամ ռիսկի կգնա՝ գոնե մի բան փոխելու համար: Այսպես առաջինը ռիսկից խուսափող է, երկրորդը՝ ռիսկի դիմող: Այսինքն՝ հեռանկարային տեսությունը ռիսկի հոգեբանությունը բացատրում է դիսպոզիցիոնիզմի տեսանկյունից և բավական խոցելի է սիտուացիոնիզմի շրջանակներում, քանի որ կիրառելի չէ շատ իրավիճակներում:

- **Զսպման հոգեբանություն**

Զսպման տեսության մեջ շատ սուր է դրսևորվում homo economicus-homo psychologicus բախումը: «We all lost the Cold War» գրքում հեղինակները քննադատում են այն բոլոր ենթադրությունները, որոնք ձևավորում են զսպման տեսությունը: Ռացիոնալ զսպման տեսությունը ենթադրում է, որ բոլոր լիդերները հակված են ռիսկի դիմել, այլ կերպ ասած՝ ռացիոնալ շահը դրդում է լիդերներին իրենց տարածքն ընդլայնել մյուսների հաշվին, սակայն վերջիններս կդադարեն այդպես վարվել, երբ իրենց ծախսերը գերազանցեն շահույթը: Կամ եթե երկրի լիդերը գիտակցում է, որ պատերազմում կարող է շատ կորուստներ ունենալ, ապա հակված չէ երկրի պահանջմունքներով ճնշել մրցակցին: Տեսությունն ունի նաև աջակիցներ:

Ըստ Ջոն Մերշայմերի՝ ռացիոնալ զսպումն այնքան ազդեցիկ է, որ կարող է ապահովել կայունություն և խաղաղություն աշխարհում:

Մեկ այլ հեղինակ՝ Ջ. Մերսերը, օգտագործում էր հոգեբանական տեսություններ՝ զսպման տեսությունը քննադատելու համար. երբ մենք տեսնում ենք, որ մեկը բարություն է անում, կարծում ենք՝ բարի մարդ է, բայց երբ նույն օրինաչափությամբ մեկին տեսնում ենք թաղմանը լաց լինելիս, չենք մտածում՝ լացկան է: Օրինաչափությունը նույնն է, ուստի երկու դեպքում էլ մեկնաբանությունը պետք է լինի նույնը. իրավիճակը ստիպում է նրանց ներկայանալ այս կամ այն վարքագծով:

Նշված գաղափարների վրա զարգացնելով հեղինակության տեսությունը՝ Ջ. Մերսերն այն հակադրում է ռացիոնալ զսպման տեսությանը. լիդերների ընտրությունը հաճախ կախված է լինում սեփական հեղինակությունից, ոչ թե ռացիոնալ գործոններից:

• **Կարեկցանքի հոգեբանություն**

Մոտեցման ձևավորումը առնչվում է Ռալֆ Վայթի անվանը: Վերջինս տարանջատում է կարեկցանքը (empathy) համակրանքից (sympathy). դրանք հակադիր են: Ըստ Ռ. Վայթի՝ կարեկցանքը կարելի է սահմանել որպես ինչ-որ մեկի մտքերի և զգացմունքների իրական ընկալում, իսկ համակրանքը՝ զգացում, զգացմունք մեկի հանդեպ: Հոգեբանական տեսանկյունից կարեկցանքը կոգնիտիվ է, համակրանքը՝ աֆեկտիվ: Հեղինակը շատ է կարևորում հենց կարեկցանքի դերը միջազգային հարաբերություններում, քանի որ այն կարող է նպաստել համաշխարհային խաղաղությանը: Կարեկցանքը նաև մեծ ազդեցություն ունի որոշում կայացնողի վրա, քանի որ օգնում է նրան ճիշտ գնահատել իրավիճակը: Այնուամենայնիվ, ակնհայտ է, որ հակառակորդի հանդեպ կարեկցանքի կարելի է հասնել միայն այն դեպքում, երբ որոշումներ կայացնողները գիտակցաբար ու դիտմամբ իրենց պատկերացնում են հակառակորդի փոխարեն: Նրանք պետք է լավ իմանան և հասկանան հակառակորդին. դրանով է պայմանավորված կարեկցանքի իրական բնույթը:

Առաջադրանքներ

Ներկայացնել՝

- միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրության հոգեբանական հայեցակարգերը,
- միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրության նեո-ռեալիստական մոտեցումները,
- միջուկային զենքի տարածման հոգեբանությունը,
- դիսկի դիմելու հոգեբանությունը,
- որոշումների կայացման գործընթացում ռացիոնալ զսպման տեսությունը,
- հուզական «տաք» և «սառը» գործոնների դերը որոշումների կայացման ժամանակ:

Գրականության ցանկ

1. Ripley Brian, Psychology, Foreign Policy, and International Relations Theory, Political Psychology, 14: 403-16, 1993.
2. Houghton David. Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases, NY, 2009.
3. Waltz, Theory of International Politics, p.118; see also the various contributions to Robert Keohane (ed.), Neorealism and its Critics, New York: Columbia University Press, 1986.
4. Hollis Martin and Smith Steve, Explaining and Understanding International Relations, New York: Oxford University Press, 1990.
5. McNamara Robert and Blight James, Wilson's Ghost: Reducing the Risk of Conflict, Killing and Catastrophe in the 21st Century, New York: Public Affairs, 2001.
6. Blight James and Lang Janet, The Fog of War: Lessons From the Life of Robert S. McNamara (New York: Rowman & Littlefield, 2005.

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԿՈՒՀԻ ՎԱՐԴԳԵՍԻ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Քաղաքական հոգեբանություն

Ուսումնական ձեռնարկ

Айкуи Вардгесовна Мкртчян

Политическая психология

Учебное пособие

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Հրատ. խմբագրումը՝ Մ. Հովհաննիսյանի

Տպագրված է «Time to Print» օպերատիվ տպագրությունների սրահում,
ք. Երևան, Խանջյան 15/55:

Ստորագրված է տպագրության՝ 11.11.2019:

Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 12.375:

Տպաքանակը՝ 100:

ԵՊՀ հրատարակչություն

Ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1

www.publishing.yసు.am

Հայկուհի Մկրտչյան

Քաղաքական գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի
Քաղաքական ինստիտուտների և գործընթացների
ամբիոնի ասիստենտ
Էլ. փոստ՝ h.mkrtchyan@ysu.am